

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIX. YÜZYILDA İZMİR'DE AMERİKALI MİSYONERLERİN SAĞLIK FAALİYETLERİ

Büşra ARI

**İzmir
2017**

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

XIX. YÜZYILDA İZMİR'DE AMERİKALI MİSYONERLERİN SAĞLIKFAALİYETLERİ

Büşra ARI

**Danışman
Doç. Dr. Ercan UYANIK**

**İzmir
2017**

• YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "XIX. Yüzyılda İzmir'de Amerikalı Misyonerlerin Sağlık Faaliyetleri" adlı çalışmanın, tarafından, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/12/2017

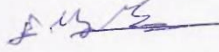
Büşra ARI

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Yüksek Lisans Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç. Dr. Ercan UYANIK

Üye :Prof. Dr. Abdullah MARTAL

Üye :Prof. Dr. Hasan MERT

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

06/12/2017

Prof. Dr. Süha YILMAZ
Enstitü Müdürü V.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

A- Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları.....	1
B- Araştırmanın Kapsamı ve Önemi.....	1
C- Araştırmanın Amacı.....	3
D- Araştırmada Kullanılan Malzeme ve Metot.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK	6
1.1. Misyonerliğin Tanımı.....	6
1.2. Misyonerliğin Amaçları.....	7
1.3. Misyonerlerin Çalışma Metodları.....	11
1.3.1. Basın-Yayın.....	14
1.3.2. Eğitim.....	18
1.3.3. Sağlık.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN GELİŞİMİ	24
2.1. Amerika'da Dini Uyanış.....	24
2.2. ABCFM'nin Kuruluşu.....	26
2.3. ABCFM'nin Teşkilatlanması.....	29
2.4. İlk Osmanlı-ABD İlişkileri.....	33
2.5. ABCFM'nin İzmir'i Seçme Nedenleri.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TIBBİ MİSYONERLİK	46

3.1. 19. Yüzyılda İzmir.....	46
3.2. İzmir'de Sağlık.....	48
3.2.1. İzmir'deki Hastaneler.....	48
3.2.2. İzmir'de Salgınlar.....	51
3.2.2.1. İzmir'de Hastalıklara Karşı Alınan Sağlık Önlemleri.....	54
3.3. Osmanlı'da Genel Sağlık Örgütlenmesi.....	58
3.3.1. Osmanlı'da Sağlık Sisteminde Yenileşme Hareketleri.....	60
3.4. Misyoner Hekimlerin Osmanlı'da Yasal Zemin Kazanması.....	62
3.5. Tıbbi Misyonerliğin Doğuşu.....	65
3.5.1. Tıbbi Misyonerliğin Gelişimi ve Misyon Hastaneleri.....	66
3.6. Misyoner Hekimler ve Faaliyetleri.....	68
3.6.1. Amerikan Misyonerliğinde Kadın.....	72
3.6.2. Misyoner Kadın Hekimlerin Osmanlı Toplumuna Etkileri.....	74
3.7. İzmir'deki Misyoner Hekimler.....	78
3.8. Tıbbi Misyonerliğin Anadolu'da Sağladığı Yararlar.....	82
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	91
EKLER.....	109

ÖZET

XIX. YÜZYILDA İZMİR'DE AMERİKALI MİSYONERLERİN SAĞLIK FAALİYETLERİ

Misyonerliğin amacı Hristiyanlık dininin inanç ve ideolojilerini anlatmaya çalışmaktır. Misyonerlik, Kilisenin “İsa’nın kurtarıcı fonksiyonu” olarak adlandırdığı görevleri daha farklı bir boyuta getirerek; hem farklı dinden olan topluluklara İncil’i öğretip Hristiyanlığa kazandırma amacını güderken diğer yandan da kendi kültürlerinin yayılmasını sağlamıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin amacı, dönemin ve yerin ihtiyaçlarına göre değişmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, bu durumun ortaya çıkmasını sağlayan faaliyetler tartışılmaktadır.

Misyonerler Anadolu’da modern yapıda okul, hastane ve matbaa kurmuş, bu kurumlar aracılığıyla Osmanlı Devleti’nin verdiği ve giderek genişleyen ticari haklardan yararlanarak Batı kültürünü Doğuya taşımaya amaçlamıştır. Bu şekilde Anadolu’da dil, kültür, sosyal ve geleneksel yaşamın kurallarını öğrenip özümseyerek toplumsal değerlerin güçlü ve güçsüz yönlerini anlamaya çalışmışlardır.

Misyonerlikte Asya’nın anahtarı olarak görülen Osmanlı Devleti’nde başlayan faaliyetlerde en hızlı gelişme 19. yüzyılda Amerikalı Protestan misyonerlerin gelişiyi yaşanmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Protestan misyonerliği Osmanlı topraklarında en parlak dönemini yaşamıştır. Amerika kıtasında başlayan dini uyanışın Protestan misyonerliğine olan etkisinin ardından Amerikan Board’ın (ABCFM) faaliyete geçmesi, misyonerlerin Anadolu’ya hızla nüfuz etmeyi başarmasını sağlamıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti’nin ekonomik, siyasi ve askeri açıdan zayıflamasıyla Avrupa devletlerine yeni ayrıcalıklar verilmesi ve bu ayrıcalıklarla ortaya çıkan misyoner örgütlerinin çalışma alanlarına odaklanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, öncelikle bir liman kenti olarak Ön Asya’nın ticari merkezi durumunda olan İzmir’in, misyon kenti haline getirilme aşamasında içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapı analiz edilmektedir. Savaş yıllarında halkın yeterince beslenememesi, açlık ve salgın hastalıkların artışı gibi başlıca etkenler ülke genelinde olduğu gibi İzmir’i de etkilemiştir. Kentte hastaların tedavi edilmesi ve koruyucu sağlık önlemlerinin alınması uzun yıllar bireysel çabalarla veya hayır kurumları vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır.

İnsan ve toplum hayatının vazgeçilmez bir ögesi olarak sağlık faaliyetleri, Amerikan misyonerlerinin en önemli aracı haline gelmiştir. Azınlıklara hizmet etmeyi amaçlayan misyonerler, dispanserler ve hastaneler açarak bu hizmeti daha geniş bir alana yaymayı hedeflemişlerdir. Bu çalışmada misyonerlerin İzmir’de tıbbi misyona ne tür işlevler yükledikleri tartışılmaktadır.

ABSTRACT

THE MEDICAL MISSION OF AMERICAN MISSIONARIES IN IZMIR IN THE 19TH CENTURY

A missionary's purpose is to invite others to learn and teach doctrine of Christ and the ideologies of the Christian faith. Missionary work brings God's way of opening up a way of salvation to a whole different dimension by both teaching the Gospel to the diverse societies and spreading this culture all over the world. However, the purpose of missionary activities changed dependent on the time and place. The first part of this thesis discusses the range of work that started several activities in the Ottoman Empire during the 19th century.

American missionaries in Anatolia had established modern institutions such as schools, hospitals and printing houses in effort to achieve the purpose of bringing Western culture and modernity to the East by using the advantage of the increasing commercial rights given by the Ottoman Empire. Language and culture learning were a supreme importance for American missionaries. They studied the various languages of the east before heading to the Ottoman lands. The missionaries understood the importance of diverse societies, both culturally and politically, sharing a common faith and values, which helped them focus on the Empire's strengths and weaknesses.

The most rapid development in the missionary activities in the Ottoman Empire started when American Protestant missionaries arrived, which led to the brightest period of the missionary work from the first quarter of the 19th century to the 20th century. After the Second Great Awakening in America, American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) had started sending missionaries within the community to the Holy Land. The second chapter of this thesis focuses on the work areas of the American missionary organizations were given following the economic and political privileges they were granted after the Empire began to weaken.

Izmir had become the commercial center in the Mediterranean and the main export port of the Ottoman Empire. The third chapter of this thesis focuses on the analysis of the social and cultural structure of Izmir and the city's process of becoming a missionary station. As a result of the wars of the 19th century, major factors such as malnutrition, the increasing famine, and epidemic diseases had affected not only Izmir, but the entire country. The treatment of patients in the city

and measures to prevent further illness and disease had been limited to individual efforts, or charities for many years.

As an essential and irreplaceable component of human and community life, medical missions had become the most important element to the religious aims of the American missionaries. They established dispensaries and hospitals to serve the minorities. As a result of this attempt, they aimed to spread evangelical work through medical missions. This study examines the variety of ways and functions ABCFM created using the medical missions in Izmir.

KISALTMALAR

ABCFM	American Board of Commissioners for Foreign Missions
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
No.	Number
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfalar
v.d.	ve diğerleri
Vol.	Volume
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA ALANININ YERİ VE SINIRLARI

Araştırma, 19. yüzyılda İzmir kentinde Amerikalı misyonerler tarafından yapılmış olan sağlık faaliyetlerini konu almaktadır. Misyonerler tarafından zengin bir faaliyet sahası olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'nde İzmir, farklı etnik köken ve dini inançlara sahip toplulukları bir arada tutmuş ve misyonerler tarafından önemli bir üs haline gelmiştir. Bu çalışmada, ABCFM misyonerlerinin Osmanlı topraklarına gelerek İzmir'i merkez olarak seçmeleri ve gerçekleştirdikleri sağlık faaliyetlerinin türleri ve etkileri üzerine bir araştırma yapılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca birçok misyoner grubu faaliyet göstermiştir. Bu kapsamda İzmir şehri yıllarca misyonerlik çalışmalarının odağı olmuştur. 19. yüzyılda ilk olarak İzmir'e gelerek sonradan Anadolu'da derin izler bırakacak olan çalışmalarının temelini atan ABCFM cemiyetinin misyonerleri yalnızca İzmir'de değil, Anadolu coğrafyasının hemen her bölgesinde faaliyet göstermiştir.

İzmir, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti sınırları dahilinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmayı amaçlayan Amerikalı Protestanların dikkatini çekmiştir. 1820 yılında İzmir'e ayak basan Levi Parsons and Pliny Fisk ilk olarak keşif amaçlı geziler düzenlemiştir.¹ Misyonerler İzmir'de farklı alanlarda çalışmalar yürütmüş, halka en hızlı ve etkileyici şekilde ulaşma yöntemi olan sağlık misyonunu kendilerine hedef belirledikleri kitleye hizmet vermek adına kullanmıştır. Bu sayede görülmektedir ki, Osmanlı toplumunda halkın misyonerlere ve Protestanlık dinine olan bakış açısında değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yüzyılda Amerika'da canlanmaya başlayan Protestanlık inancının ABCFM örgütü tarafından tüm dünyaya yayılması planlanmıştır. Bu kapsamda Osmanlı toprakları Protestanlar için kutsal toprakları barındıran ve özel önem taşıyan

¹ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi 2000, s. 114.

bir bölge haline gelmiştir. Bu gelişmeler 19. yüzyılda ABD-Osmanlı ilişkilerinin ticari anlamda artmaya başlamasına sebep olmuştur. İzmir, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri olarak Protestan misyonerlerinin ilgi odağı haline gelmeye başlamıştır. Malta'daki ABCFM matbaasının taşınmasıyla İzmir, resmi olarak bir misyon merkezi olmuştur.² ABCFM, saha araştırmalarının sona ermesinin ardından ilk sağlık misyonerlerini Anadolu'ya göndermeye başlamıştır. Böylece İzmir her misyon merkezinde bulunma zorunluluğu olan tıbbî donanıma sahip olmuştur.

Devletin sağlık alanındaki ilk reform hareketleri 1789 yılından itibaren III. Selim döneminde yapılmaya başlamıştır. Bu yenilikler ilk aşamada askeri alandaki değişimler nedeniyle ordu ve donanma teşkilatı içerisinde gerçekleşmiş, halk sağlığı üzerinde yapılan çalışmalar Abdülmecid döneminde başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan Batılılaşma hamleleri her alanda olduğu gibi tıp alanında da kendini göstermiş, Batılı tarzda eğitim veren tıp okulları açılmıştır.³

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi (1839) ile birlikte Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hamleleri hız kazanmış, Batıdakine benzer sağlık örgütlenmeleri kurulmaya başlamıştır. Ancak savaşlar ve salgın hastalıklarla geçen 19. yüzyılda büyük kayıplar yaşanmış, devlet yeterli önlemleri almayı başaramamıştır. Osmanlı'da sağlık kurumlarının büyük kentlerle sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir. Böylece misyonerler sağlık sistemindeki açıkları kapatmayı hedeflemiştir. Bu noktada sağlık kuruluşları misyonerliğin diğer alanlarındaki faaliyetlerden ayrılmıştır.

Sağlık misyonunun daha geniş kitleler arasında yayılmış olması dikkat çekmektedir. Gerek bireysel olarak hekimler tarafından verilen hizmetler gerekse hastane misyonu olarak gerçekleştirilen çalışmalar toplumda hiçbir ayırım yapılmaksızın insanlara ulaşmayı başarmıştır. Misyonerler hem Müslüman halk hem de gayrimüslim azınlıklar arasında bağlantı yaratmayı başararak gittikleri hemen her bölgede halkla derin bir temas gerçekleştirmişlerdir. Bu açıdan sağlık faaliyetlerine bakmak önem taşımaktadır.

² Report of the ABCFM at the Fourteenth Annual Meeting (1823), Boston: Crocker and Brewster 1823, ss. 123-124.

³ Nuran Yıldırım, "Sağlıkta Devr-i Hamidi/Health in the Hamidian Period", II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul/Istanbul During The Modernization Process. Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 245.

Bu araştırmada ABCFM misyonerlerinin İzmir’de tıp alanındaki çalışmalarına yer verilmiş ve konu sınırlandırılmıştır. Sağlık misyonu çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetleri bilmek hem misyonerlerin bakış açısından dönemin İzmir’ini tanımamıza yardımcı olacak hem de Osmanlı Devleti’nin sağlık sistemine dair bilgiler vererek bu durumun günümüze kadar olan etkilerini görmemizi sağlayacaktır.

3. ARAşTIRMANIN AMACI

Osmanlı Devleti’nin toprak kayıplarına uğradığı ve merkezi otoritenin zayıfladığı 19. yüzyılda İzmir’de önemli dönüşümler yaşanmıştır. Devletin içinde bulunduğu zaaflardan faydalanmak isteyen örgütlerden biri olan ABCFM’nin İmparatorluğun genelinde oluşturduğu yarış İzmir’in de yapısını şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti gücünü kaybettiķe bu faaliyetler nitelik ve nicelik açısından artmaya başlamıştır. Bu noktada merkez haline gelen İzmir’in i ve dış siyasette yerini belirlemede misyonerler tarafından gerçekleştirilen tıbbi misyonların etkisini ortaya çıkarmak aydınlatılması gereken bir konudur.

Artan hastalıklar ve salgınlar karşısında İzmir’de azınlıklar kendi başının çaresine bakmaya çalışmış ve kendilerine ait hastahaneler inşa etmişlerdir. Türkler ise sağlık etkinlikleri konusunda en son adım atan unsur olmuşlardır. Osmanlı topraklarına Amerikan misyonerlerinin ne zaman ve hangi sebeple geldiğini anlamak Anadolu’daki Protestan misyonerliğinin özünü oluşturmaktadır. Bu faaliyetlerin başlayarak tıp misyonuna evrilmesi Osmanlı Devleti’nde sağlık önlemlerinin uzun zaman alması ile yakından ilişkilidir. Bu durumun İzmir’i nasıl etkilediği ve şehrin hangi kriterlerinin Amerikalı misyonerlere çekici geldiği merak edilebilecek bir başka unsurdur.

Salgın hastalıklar İzmir’in toplumsal ve ekonomik tarihinde önemli rol oynamış ve kentin gelişimini önemli ölçüde belirlemiştir. Genel olarak yeterli sağlık koşullarından ve kuruluşlarından yoksun bulunan kentte sık sık büyük sorunlar ortaya çıkmıştır. şehrin aynı zamanda bir liman kenti olması dış etkilere açık olmasına sebep olmuştur. İzmir’de birçok Avrupa şehirlerinde olan sağlık kurallarının, hastanelerin ve doktorların eksikliği sıklıkla hissedilmiştir. Bu dönemde

devlet tarafından uygulanan tedavi yöntemlerinin pek de etkili sonuçlar vermediği görülmektedir.

Osmanlı'da misyoner doktorların yaşadığı en büyük problemlerden biri gerekli çalışma izinlerini alamamak olmuştur. Yasal zeminden kopuk olarak başlayan bu faaliyetler daha sonra Osmanlı resmi makamlarının misyoner doktor ve sağlık kurumlarına ruhsat verilmesiyle ilgili yapılan düzenlemelerle artış göstermeye başlamıştır.⁴ Misyonerlerin çoğu doktorluk, öğretmenlik ve vaaz olarak görev yapma yeteneklerine sahip şekilde okullar, kiliseler ve hastaneler vasıtasıyla halkı sağlık konusunda eğitme çalışmalarına katılmışlardır. Bu açıdan misyonerlerin amaçlarına ulaşabilmede kendilerine en fazla yardım edebilecek faaliyet alanını olup İzmir'de başlayan tıbbi misyon çalışmalarının yeterli incelenmemiş olması büyük bir eksikliktir. Bu çalışma ile misyonerlerin İzmir'deki tıp misyonunu oluşturma sürecinde ne ölçüde insanlara yaklaşabildikleri ve bölgedeki varlıklarının devlet açısından ne anlama geldiğini araştırmak amaçlanmıştır.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MALZEME VE METOT

Bu çalışmanın inceleme ve araştırmasında arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında 19. yüzyılı kapsayan dönemde yaptıkları çalışmalara ilişkin birincil kaynaklar taranarak elde edilen bilgilerin doğruluğu eleştirel bir yöntemle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve ABCFM örgütünün arşivindeki belgelerden faydalanılmıştır.

Döneme ışık tutan birincil kaynaklardan oluşmuş olan Reformed Presbyterian History Archives'de mevcut süreli yayınlar taranmıştır. Reformed Presbyterian, Covenanters, Our Banner, Christian Nation, Herald of Mission News ve Olive Trees gibi kaynaklar incelenerek ilgili bölümler Türkçe'ye çevrilmiş ve çalışmamıza eklenmiştir.

Oxford Üniversitesi'nin Bodleian Kütüphanesi'nde hem ABCFM'nin döneme ilişkin birincil kaynaklarına ulaşılmış hem de tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

---

⁴ İdris Yücel, "Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011, Ankara, s. 156.

Literatür tarama yöntemi kullanılarak arşiv belgelerinin yanı sıra raporlar, hatıralar ve dergilerden de yararlanılmıştır.

İzmir Milli Kütüphane, Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve İSAM Kütüphanesi'ndeki kaynaklardan elde edilen bilgiler arşiv belgeleriyle karşılaştırılarak doğruluğu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Toplanan veri ve kaynaklardan geçerli ve güvenilir bilgiler edinildikten sonra Amerikan misyoner örgütlerinin hem Anadolu'daki faaliyetleri hem de İzmir'de yayılma süreçleri zaman ve mekân göz önüne alınarak bir bütünlük içinde irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK

1.1.Misyonerliğin Tanımı

Misyon, Yeni Ahit'in diline ait olan ve Latince kökeni "mittere"den gelen "missio" kelimesinden türemiş olup⁵, sözlük anlamıyla "göndermek", "görev" ve "yetki" gibi anlamlar taşımaktadır. Misyon teriminin bugünkü modern anlamını oluşturacak şekilde ilk kez uygulamaya koyanlar 16. yüzyılda "Yeni Dünya"da oluşturulan kolonileri Hristiyanlaştırmak, vaaz vermek ve günah çıkarmak için Hristiyan kilise görevlilerini gönderen Cizvitler olmuştur.⁶

Kilise hukukuna göre misyoner terimi, Kilise tarafından bu görevleri yerine getirmek üzere gönderilmiş yetkili kişi anlamına gelmektedir.⁷ Bu tanım hem kadın hem erkek misyonerleri kapsamaktadır. Misyoner olma görevini üstlenen bu kişiler Hristiyanlık ve İncil ile ilgili mesajları ve Tanrı'nın misyonunu Hristiyan olmayan toplumlara ulaştırmak için⁸ özel olarak yetiştirilmiş görevlilerdir. Amaçları ise "dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak"tır.⁹

Misyonerlik, Hristiyanlığı veya herhangi bir fikri, düşünceyi ve ideolojiyi, Hristiyan olmayan yerlere ve kişilere çeşitli yöntemler kullanarak yaymak yoludur.¹⁰ Bu kişilerin yaptığı faaliyetlerin her türü "misyonerlik" olarak adlandırılmaktadır. Misyonerler aynı zamanda hem kendi ülkelerinde hem de dış ülkelerde görev alabilen, Hristiyanlık dinini öğüt eden konuşmalar vererek ayinleri idare etmek yetkileri ile donatılmış rahip, papaz vb. din adamı olarak da bilinmektedir.¹¹

⁵ Donald K. McKim, Westminster Dictionary of Theological Terms, Westminster John Knox Press 1996, s. 175.

⁶ Ana Carolina Hosne, The Jesuit Missions to China and Peru, 1570-1610: Expectations and Appraisals of Expansionism (Routledge Studies in the Modern History of Asia), Routledge, 2013, s.27.

⁷ Charles R. Gailey ve Howard Culbertson, Discovering Missions, Beacon Hill Press of Kansas City 2007, s. 15.

⁸ Stephen L. Baldwin, Foreign Missions of the Protestant Churches, Eaton&Mains, New York 1900, s. 13.

⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 16.

¹⁰ Abdurrahman Küçük, "Hristiyanlıkla Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog", 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyum, 09-10 Haziran Ankara 2001, s. 42.

¹¹ Özgür Yıldız, "Amerika'nın Ermeniler Üzerindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti ne Etkileri", Tarih Okulu Dergisi (TOD), 2015, sayı XXII, s. 241.

Misyonerler inanç eksikliği olduğunu düşündükleri sayısız bölgede faaliyet göstermişlerdir.¹²

Teolojik yapısı açısından misyonerlik faaliyetlerinin kökeni, Mesih tarafından verilen “*Baba’nın beni gönderdiği gibi ben de sizi gönderiyorum*”¹³ mesajından gelmektedir. İnsanlığın kurtuluşu için Hristiyanlığın evrensel bir mesaj taşıdığına inanan misyonerler, sahip oldukları öğretiyi başka topraklara da taşıma amacını sahiplenmiştir.

“Misyon” kelimesinin kimi zaman farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Temelde bütün Hristiyan mezhepleri misyonerliğe aynı anlamı yüklese de bunlardan bazıları misyonerliği Hristiyan olmayan topluluklar içerisinde yaymaya çalışırken, bazıları da bu topluluklara kendi mezheplerine dahil olmayan Hristiyan kitleleri de eklemişlerdir.¹⁴ Misyonerlerin gönderildikleri bu topraklar kaynaklarda “misyon ülkesi” terimiyle belirtilmiştir.

1.2.Misyonerliğin Amaçları

Misyonerlerin gözünde Anadolu, jeostratejik açıdan önem taşımaktadır. İncil’de adı geçen ancak Osmanlı’da Hristiyanlık ideolojidesinden yoksun kalan¹⁵ Anadolu şehirleri “İncil ülkesi” anlamına gelen “*Bible Land*” olarak adlandırılmıştır.¹⁶ Genel hatlarıyla misyonerliğin hedefleri; tüm insanların kurtuluşu için verilen tek doğru mesaj olduğuna inanılan ve İsa’nın genel bildirisi olarak sayılan “Tanrı’nın Krallığı” anlayışını Hristiyanlık mezhebinin dışında olan topluluklara da yaymak gayesiyle bu dinin alanını genişletmek¹⁷ ve yeni kiliseler kurmak¹⁸ olmuştur.

Misyonerler gittikleri her yerde kiliseler kurarak halkı burada toplamaya çalışmışlardır. Bu amaçla başta Asya ve Afrika olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı imparatorluğunun Batı ülkeleri

¹² George E. White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Çev: Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 78.

¹³ Ross Hastings, Missional God, Missional Church: Hope for Re-evangelizing the West, IVP Academic: Downers Grove, Illinois 2012, s. 244.

¹⁴ Jean Danielou, “Kilisede Misyoner Düşüncesi”, Çev: Abdurrahman Küçük, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXVII, 1997, s. 101.

¹⁵ H.S. Jenanyan, Harutune or Lights and Shadows in the Orient, W. Briggs: Toronto 1898, s. 140.

¹⁶ Hans-Lukas Kieser, Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East, Temple University Press: Philadelphia 2012, s. 3

¹⁷ David J. Bosch, Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission (America Society of Missiology), Maryknoll: Orbis Books 1993, s. 1.

¹⁸ S. Karotemprel, A Foundational Course In Missiology, Boston: Pauline Books 1996, s. 27

karşısında giderek gücünü ve üstünlüğünü kaybetmesine paralel olarak ülke topraklarındaki misyoner çalışmaları özellikle 19. yüzyılda artmıştır. Bu faaliyetler Osmanlı topraklarında yaşayan özellikle Rum, Süryani, Ermeni ve Nasturi gibi Hristiyan azınlıklar üzerinde dikkat çekmiştir.¹⁹ Anadolu'da kurulması planlanan Protestan kiliseleri yeni cemaatlerin oluşması ve Osmanlı'daki Protestan birliğinin sürekli gelişerek büyümesini sağlayacaktı.²⁰

Protestan misyonerlerinin örgütlü olarak Osmanlı topraklarına ilk gelişleri 18. yüzyılda olmuştur. Moravya Kilisesi olarak anılan "Brethren's Society for the Furtherance of the Gospel Among the Heathen" (1739) adlı Protestanlık misyonerlik kurumunun mensupları 1740'da geldikleri İstanbul ve Romanya Prensliklerinde Fener Patrikanesi yetkilileriyle temasa geçmeye çalışmışlardır. Bu cemiyetin misyonerleri 1768-1783 yılları arasında da Mısır'da çalışmalara başlamışlardır.²¹

Osmanlı topraklarındaki ilk Protestan misyonerlik faaliyetlerinin adımı İngiliz Church Missionary Society (CMS) ile atılmıştır. 1799 yılında Londra'da kurulmuş olan bu cemiyetin ilk adı The Church Missionary Society for Africa and East'tir.²² Cemiyet, Anglikan Kilisesi'ne bağlı olarak 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelerek Mısır, Ürdün ve Filistin bölgelerinde faaliyet göstermiştir. Anadolu'ya gelen ilk Protestan misyoner İngiliz Church of Missionary Society tarafından 1815'de Mısır'a gönderilen bir papazdır.²³

İngiltere himayesinde Osmanlı topraklarına yerleşen Amerikan Protestan misyoner cemiyetleri, Anadolu'nun farklı noktalarında kurdukları üslerle Hristiyanlığı yayma faaliyetlerini hiç olmadığı kadar genişletmişlerdir.²⁴

American Board'ın Ortadoğu'daki ilk yıllarının birincil amacı, yeni alanların derinlemesine araştırılmasıydı.²⁵ Buna yönelik olarak öncelikle halkın inanış ve ibadet biçimleri, bu ibadetlere riayet edilme derecesi, din adamlarının halk arasındaki konumu, bölge halkının eğitim düzeyleri, genel anlamda ülkedeki eğitim ve öğretime

¹⁹ Şinasi Gündüz, Misyonerlik, DİB Yayınları, Ankara 2005, s. 12.

²⁰ Daniel R. Sanchez, "Strategies for Starting Churches", Missiology: An Introduction, Nashville: B&H Academic 1998, ss. 470-472.

²¹ Julius Richter, A History of Protestant Missions in the Near East, Edinburgh: Oliphant, Anderson&Ferrier, 1910, s. 91.

²² William Strong, The Story of the American Board, (Boston: The Plimpton Press, 1910), s. 31.

²³ Leon Arpee, The Armenian Awakening, A History of Ar Church, 1820-1860, Chicago: The University of Chicago Press, 1909, s. 93.

²⁴ Gündüz, a.g.e., s. 38.

²⁵ Frank Andrews Stone, Academia for Anatolia: A Study of Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored By the American Board in Turkey, 1830-1980, University Press of America, New York: 1984, s. 35.

ilişkin gelinmiş seviye, ABCFM tarafından yapılacak basın-yayın, eğitim ve sağlık gibi faaliyetlerin halk arasında doğuracağı tepkilerden halkın moral durumu ve aralarındaki sınıf farklılıklarının düzeyine kadar geniş kapsamlı bir araştırma başlatılmıştır.²⁶

Yerel kiliseler yoluyla nüfus ve etnik yapı incelenirken bölgede oturanların sayısı, sosyo-ekonomik gruplar, iş ve çalışma durumları ve aile yapılarının özellikleri göz önünde bulundurulmuş, ardından bölgede kaç adet kilise olduğu, bunlardan kaçının aktif olduğu ve halkla yeterince iletişim kurup kuramadığı sorularına yanıt aranmıştır.²⁷

Anadolu'da ABCFM'den başka, "Woman's Board of Missions" (WBM), "Woman's Board of Missions of the Interior" (WBMI), "American Bible Society", "The Near East Relief", "Young Men's Christian Association" (YMCA), "Young Women's Christian Association" (YWCA) gibi diğer Amerikan misyoner teşkilatları da faaliyette bulunmuşlardır.²⁸

Anadolu'da Protestan misyonerliğinin gelişmesine en büyük katkıyı ABCFM önderliğinde Amerikan misyon örgütlerinin yaptığı görülmektedir. Osmanlı topraklarındaki bu faaliyetler, diğer misyon örgütlerinin çalışmalarına oranla siyasi ve kültürel sahada daha farklı ve geniş çaplı sonuçlar doğurmuştur. Bu durum ilerleyen yıllarda Osmanlı-abd diplomatik ilişkilerinde belirleyici rol oynamıştır. Amerikalı misyonerlerin amaçları ilk olarak din olgusu etrafında şekillenmişken sonraları giderek Amerikan devlet politikasının bir parçası haline gelmiştir.²⁹ Misyonerler aynı zamanda Amerikan yaşam kültürü ve tarzını Anadolu'da tanıtarak Batılı bir Protestan millet oluşturmaya çalışmışlardır.³⁰

Diğer mezheplere mensup Hristiyanları Protestanlığa geçirmeye çalışan misyoner grupları, karşılarına herhangi bir muhalefet çıkmadan bu faaliyetlere devam etseler de 1841 yılının başından itibaren yoğunlaşan misyonerlik, ülkenin

²⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., ss. 30-31.

²⁷ Mahmut Aydın, "Evanjelik Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları", Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu, 01-02 Ekim 2005, Ankara, s. 54.

²⁸ Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", Osmanlı, c.2, Ankara, 1999, s.182-192.

Sezer, a.g.m., s. 187.

²⁹ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", Atatürk Yolu, Mayıs 1988, Yıl:1, Sayı:1, s. 1.

³⁰ Cemal Yetkiner, "İstanbul'da bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", Akademik Ortadoğu, 2008, c.3, ss. 134-135.

birçok bölgesinde sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.³¹ 1847 yılında padişah tarafından yayınlanan bir kararname ile bağımsız bir toplum haline gelen Protestanların Bâb-ı Âli tarafından ayrı bir millet olarak kabul edilmesi 1850 yılında gerçekleşmiştir.³²

Ayrı bir Protestan milletin kurulmasına izin verilmesinin ardından İngiltere ve ABD elçiliklerinin de girişimleriyle Amerikalı misyonerler Anadolu'daki Müslüman halkın Protestanlaştırılması³³ ve ardından dünyaya açılması için cesaretlendirilmişlerdir.³⁴

Protestanlar, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın getirdiği mezhep değiştirebilme serbestliğinden en fazla yararlanan topluluklardan biri olmuştur. Bu kararnamele Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır. Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra daha serbest hareket etmeye başlayan misyonerler, daha önce denedikleri ama çeşitli nedenlerle vazgeçtikleri Müslümanların Hristiyanlaştırılması planına tekrar ağırlık vermeye çalışmıştır. Islahat fermanı ile din yasağını kaldırılmış ve gayrimüslimlere çeşitli haklar tanınmasının ardından Protestanlık mezhebi Anadolu'nun iç kesimlerine kadar yayılmaya başlamıştır.³⁵ Misyonerler aldıkları özel eğitimin sonucunda Osmanlı toprakları içerisinde sergiledikleri çok yönlü faaliyetlerle siyasi, sosyal, ekonomik ve diplomatik yönden derin izler bırakmışlardır.

Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin başı olan American Board'ın kuruluşunun temelinde Andover Ruhban Okulundaki "bir grup genç insanın kâfir dünyaya İncil vaaz etme"³⁶ ve Protestanlığı tüm dünyaya yayma isteği³⁷ vardır. Bu amaçla Anadolu topraklarının da dışına çıkılarak Filistin, Suriye, İran ve Ermenistan gibi bölgelere bu faaliyetlerin nasıl ilerletilebileceği sorusuna yanıt aranmaya başlanmıştır.³⁸

³¹ Çağrı Erhan, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 194.

³² Selim Deringil, Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire, Cambridge University Press, 2012, s.79.

³³ Erhan, a.g.e., s. 199.

³⁴ John de Novo, American Interestand Policies in the Middle East,1900-1939, The University of Minnesota Press 1963, ss. 8-9.

³⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 114.

³⁶ Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları Ve Ermeniler", D.E.Ü.E.F. Dergisi, c. III, S. 9-10, İzmir, 1999-2000, s. 132.

³⁷ E. C. A. Schneider, Letters from Broosa Asia Minor, Pennsylvania: Chambersburg 1846, s. 39.

³⁸ Strong, a.g.e., s. 80.

ABCFM, kayıtlarına göre sınırları Roma eyaletlerinden Pontus, Bitinya, Paplagonya, Galatya, Kapadokya, Frigya, Likaonya, Misya, Asya ve Troas'dan Antik Kilikya'ya uzanan, buradan ise Ermenistan ve Mezopotamya³⁹ topraklarına ulaşan bir coğrafyaya nüfuz etmeyi amaçlamıştır.⁴⁰

Sonuç olarak misyonerler, öncelikle Müslümanları Hıristiyanlaştırmanın yollarını aramışlardır. Misyonerlerin hedefinin büyük bir kısmını etnik veya kültürel açıdan azınlık statüsünde görülen topluluklar ile tarihsel açıdan Hıristiyan bir geçmişe veya kökene sahip olanlar oluşturmuştur.⁴¹ Ardından bu bölgelere yerleşmeye başlayarak Anadolu'da yaşayan çeşitli din ve ırka mensup topluluklarla kaynaşmanın yollarını tespit etmeye çalışan misyonerler,⁴² bir süre sonra Osmanlı yönetimi ile geliştirdikleri olumlu ilişkileri örselememek adına ve hem devletin hem de dinin kuralları gereği bu faaliyetlerin çıkmaza girdiğini fark etmeleriyle Yahudilere yönelmişlerdir. Yahudilerin din değiştirmeye yatkın olmaması bu faaliyetlerin de kısıtlı kalmasıyla misyonerler, başta Hıristiyanlığı kabul eden ilk millet olarak bilinen Ermeniler olmak üzere Protestan olmayan diğer azınlıklarla bağlantı kurmaya başlamışlardır.⁴³

Bu bağlamda misyonerler, genel bir strateji ve program çerçevesinde hareket etmişlerdir. ABCFM'in ortaya çıkışından 1836 yılına kadar geçen dönemde, Osmanlı topraklarına 41 misyoner ve misyoner yardımcısı yollanmıştır. 1861'de ülkedeki misyonerlerin sayısı 125'tir. Amerikan misyonerleri bu hızlı yapılanma düzeniyle Osmanlı Devleti'nde bölgeye kendilerinden önce gelmiş olan İngiliz, Rus ve Fransız misyonerlerin önüne geçmişlerdir.⁴⁴

1.3.Misyonerlerin Çalışma Metodları

Misyonerler, faaliyet gösterecekleri bölgelere varmadan önce bu yerler hakkında gerekli bilgileri öğrenmiştir. İlk olarak çalışmalarını yürütecekleri şehirleri ve burada yaşayan halkı daha yakından tanıyabilmek adına bu kitlelerin kültürleri ve

³⁹ A.B.C.F.M., Condensed Sketch Of The Missions Of The American Board In Asiatic Turkey, Printed For The American Board, Boston 1908, s. 3.

⁴⁰ Yahya Bağçeci, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri", Turkish Studies, Vol. 3/4, 2008, İstanbul, s. 172.

⁴¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 38.

⁴² Bayard Dodge, "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 401, America and the Middle East, May, 1972, ss. 15-22.

⁴³ Akgün, a.g.m., s. 2.

⁴⁴ Erhan, a.g.e., s. 193.

hayat tarzlarını incelemeye başlayarak kültürel, ekonomik ve siyasi durumlarına ait bilgiler edinmişlerdir. Misyonerler, Osmanlı'daki Amerikan imajını yeniden düzenlemek amacıyla⁴⁵ ve farklı kültürlerle karşılaşmalarının sonucu olarak her topluluk üzerinde dönemin getirdiği özelliklere dayanarak farklı ve çağın şartlarına uygun modern metodlar denemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonların boyutunu genişletmesi ve azınlıklara tanıdığı yeni haklar misyonerlik faaliyetleri için yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu metodlar, misyonerliğin dini açıdan olduğu kadar siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik yönleri de hesaba katılarak uygulamaya konulmuştur.⁴⁶

Amerikan Protestan misyonerlerin pek çoğu Massachusetts, Connecticut, Maine, New York ve New England gibi eyaletlerdeki küçük kasabalarda yetişmişlerdir. Bu kişiler Yale, Amherst, Darmouth, Brown, Bowdoin, Princeton, Williams gibi kolejlerde hem laik hem dinsel aşamalı yüksek öğrenim gördükten sonra⁴⁷ Andover, Bangor, New Haven, Auburn Princeton, East Windsor ve Union gibi ilahiyat okullarını bitiliyorlardı.⁴⁸ Bu eğitim süreci sonunda öğrendiklerini çağdaş metodlarla birleştirmeyi başarmışlardır.

Bu bölgelerde yalnızca din adamı olarak faaliyet göstermeyen misyonerler aynı zamanda doktordan öğretmene, mühendisten çeşitli kurumlarda çalışan kamu görevlilerine kadar birçok farklı mevkide bulunmuşlardır. Misyonerler, Osmanlı'da ortaya çıkan siyasi boşluktan yararlanan misyonerlerin en önemli araçları sağlık ile eğitim ve öğretim kurumları olmuştur. Birebir iletişim kanallarını kullanmayı, kitap ve dergiler yayınlamayı ya da ev eşyaları, giysiler ve gündelik haliyle Amerikan yaşam tarzını Osmanlı'da Protestanlığa bir davet aracı haline getirmişlerdir.⁴⁹

Misyonerler aynı zamanda çeşitli yardım kuruluşlarında faaliyet göstermişlerdir. Sosyal ve ekonomik açıdan zor durumda olan topluluklara gıda yardımı üstlenen teşkilatlarda misyonerlerin katkısı görülmektedir. Yabancı elçilikler

⁴⁵ Karine V. Walther, *Sacred Interests: The United States and the Islamic World, 1821-1921*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2015, s. 2.

⁴⁶ Sezer, a.g.m., s. 172.

⁴⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 40.

⁴⁸ Rufus Anderson, *Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Mission Boston*, ABCFM Press 1862, s. 274.

⁴⁹ Esra Danacıoğlu Tamur, "Karşılaştırmalı bir Perspektiften 19.Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğunda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2006, S. IV, s. 6.

ve konsolosluklarda da görev alan misyonerler, yurtdışından yönetilen veya din adamları atayan kilise ve manastırlarda da çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Müslüman halkın tepkisini çekebilecek tavır ve davranışlardan kaçınan misyonerler, Osmanlı toplumunda giyim kuşam, yaşam, adetler ve dil gibi konularda halkla özdeşleşip, mümkün oldukça yerli halktan kişilerle çalışarak insanların saygısını kazanmayı başarmışlardır. Genellikle tek çalışmadıkları görülen misyonerler, oldukça yoğun bir eğitimden geçtikten sonra kendileriyle aynı bölgeye yollanan misyoner arkadaşlarıyla uzun süre yöre halkıyla birlikte yaşayıp güven kazanmışlardır. Misyonerler burada stratejik değer taşıyan detayları kendi ülkelerine raporlar halinde bildirmişlerdir.⁵⁰

Osmanlı'ya ilk gelen Protestan misyonerlerin oldukça katı kuralların bulunduğu bir giyim tarzına sahip oldukları görülmektedir. En sık olarak siyah takım ve melon şapka giyen misyonerler daha sonra bunun farklı bir toplum içerisinde olumsuz bir imaj yarattığına kanaat getirerek Osmanlı'da yalnızca Müslüman kesim tarafından değil, aynı zamanda Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından da yeterince "bilge" bir görünüme sahip olmadıklarını fark etmeleriyle bu görünümüne son vermişlerdir. Sosyal hayat içerisinde sürekli aktif kalmaya çalışan erkek misyonerler sakal bırakıp fes giyerken kadın misyonerler de Osmanlı kaftan ve şalvarları giymişlerdir.⁵¹ Robert Koleji kurucusu Cyrus Hamlin, Osmanlı Devleti'ndeki yabancılığını giderebilmek için sakal bırakarak fes giydiğini hatıralarında anlatmaktadır.⁵²

Misyonerlikte yetiştirilen görevlilerin kültür seviyeleri ve hitabetlerinin mükemmel olması, görev yaptıkları yörede kendilerini kabul ettirecek kabiliyete sahip olup bu metodları uygulayabilmeleri gerektiğinden Müslümanlara özgü din dilini ve terminolojiyi kullanmaya önem vermişlerdir.⁵³

Misyonerler bazı dilleri bölgelere gitmeden, bazılarını da yerleşme aşamasını tamamladıktan sonra öğrenirlerdi. Edindikleri tecrübeleri gençler üzerinde olduğu kadar yaşlılara vaaz vermek amacıyla da kullanmaya özen göstermişlerdir.⁵⁴ William

⁵⁰ Ahmet Hamdi Bey, Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor?: İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.12.

⁵¹ Selçuk Esenbel, American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989, Cambridge Scholars 2011, s. 36.

⁵² Cyrus Hamlin, My Life and Times, Boston: Congregational Sunday 1893, s. 217.

⁵³ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1977, s. 424.

⁵⁴ Samuel Worcester, "Meeting of the ABCFM", The Missionary Herald, October 1816, Vol. 12, s. 453.

Goodell'in de belirttiği üzere misyonerler, yerli birini yanlarına alıp halk arasında pratik yaparak o yörede yerel dili öğrenmiştir.⁵⁵

İlk Amerikan Protestan misyonerler olan Fisk ve Parsons, 1820'de İzmir'e gelerek Rumca öğrenmeye başladılar. Bu iki misyonerin İzmir'e gelmesi onları daha sonra başlayacak olan misyoner akımının öncüsü yapmıştır.⁵⁶

Misyonerler, halk tarafından kendilerine danışılan her türlü problemin çözümünde yardımcı olmaya çalışmışlardır. Misyon kuruluşları yetimleri, yoksulları ve kimsesiz çocukları korumaya alarak maddi ve manevi olarak sınırsız yardımda bulunmuşlardır. Hristiyan olmayan kişilerle kurulan iletişimlerde dinler arası diyalog bağlamında geleneklere bağlı topluluklarla iş birliği yaparak inançsızlığa karşı mücadele etmişlerdir.⁵⁷

Misyonerler halkla kolayca iletişim kurabilecek mekanları seçmeye özen göstermişlerdir.⁵⁸ Bu bağlamda çalışma metodlarını en sık uygulamaya koydukları alanlar basın-yayın, eğitim ve sağlık olmuş, kilise, okul, hastane gibi alanları kendilerine yardımcı araç olarak seçmişlerdir.⁵⁹

1.3.1. Basın-Yayın

Misyonerlerin en fazla üretimde bulundukları alanlardan birini matbuat oluşturmaktadır. ABCFM tarafından gönderilen kitap ve basılı malzemeler belli merkezlerde matbaaların kurulmasıyla kitap, dergi, gazete ve broşür olarak basılmıştır.

On iki yılda 40.000 adet Türkçe İncil basıp dağıtmayı başaran ABCFM, 19. yüzyılın ikinci yarısında dünya üzerinde onlarca dilde yayın yapmaya başlamış ve bu yayınlardan yarısına yakını Osmanlı topraklarında gerçekleştirerek burada yaşayan Ortodoks Ermeniler, Bulgarlar ve Yunanlılar'ı etkilemeyi amaçlamıştır.⁶⁰ Bu yayınlardan büyük bir kısmı İbranice, Ermenice, Yunanca ve Arapça yayınlanmıştır.⁶¹

⁵⁵ The Missionary Herald, "Letter of Rev. Lewis Way", May 1824, Vol. 20, s. 157.

⁵⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 114.

⁵⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 104.

⁵⁸ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", OTAM, S.3, 1992, s. 3.

⁵⁹ Anderson, a.g.e., s. 270.

⁶⁰ Sertif Demir, Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century: Prospects and Challenges, Florida: Brown Walker Press, 2016, s. 35.

⁶¹ David Grafton, The Contested Origins of the 1865 Arabic Bible, Brill: Lam Edition, Netherlands 2015, s. 33.

Yerli papaz, vaiz ve kilise görevlileri yetiştirmeyi ön planda misyonerler, yerel dilde basılan İncil'lerin ve diğer tüm yayımların okunabilmesi adına her ailenin ulaşabileceği yerlerde bu özel görevliler tarafından dağıtım yapmışlardır.⁶²

1831-1850 yılları arasında üye sayısı yaklaşık 300'lere ulaşan 7 Protestan kilisesi kurulmuş ve yeni kurulan bu kiliseler millet sistemi adı altında ayrılmışlardır.⁶³ Bu kiliselerin yardımıyla misyonerler halka dini kitapları kendi dillerinde sunarak okumayı öğretmiş ve misyonerlik faaliyetlerinin hızlanmasını sağlamışlardır. Misyonerler, dini kitapların dışında ders kitaplarının da yayımına başlamış, bunun yanı sıra 1863'de Arapça olarak tıp dergileri çıkarılmaya başlanmıştır.⁶⁴

1822'de Malta'ya giden Fisk, burada bir başka misyoner olan Daniel Temple ile buluşarak bir matbaa kurmuştur.⁶⁵ İngiliz Protestanlarına ait matbaadan sonra bölgedeki ilk Amerikan matbaası olma özelliğini gösteren⁶⁶ ve hem Rumca hem Ermeni harfli Türkçe ders kitaplarına ağırlık veren Malta matbası⁶⁷ öncelikle Batı Anadolu bölgesini hedef belirlemiştir.⁶⁸ Bu matbaada 1822'den 1826'ya kadar sekiz milyon sayfaya yakın basım yapılmıştır.⁶⁹

Malta'dan ayrıldıktan sonra İstanbul'a yerleşen William Goodell, Ermeni topluluklar içinde misyonerlik çalışmaları gerçekleştirmek için atanmıştı. Ermenice yazılmış bir İncil ile çalışmalara başlayan Goodell, 19. yüzyılın sonlarında Ermeni cemaatinin eğitim alanındaki misyonerler tarafından teşkilatlanmasında büyük rol oynamıştır.⁷⁰ Malta matbaasında basılan Yeni Ahitleri Anadolu'da Ermeni cemaati arasında dağıtmaya başlayan Goodell ve Dwight, Ermenilerin okuma-yazma oranının yüksek olmaması problemiyle karşılaşmıştır. Misyonerler bunun yanında çalışmalarını veba, kolera salgınları gibi sıkıntılarla iç içe gerçekleştirerek bu durumdan avantaj sağlamayı başarmışlardır.⁷¹

⁶² Herman N. Barnum, "Missions in Turkey", The Missionary Herald, October 1893, Vol. 4, s. 734.

⁶³ Bernhard Frederic Nordmann, American Missionary Work Among Armenians in Turkey (1830-1923), Urbana, Illinois; 1927, s. 5.

⁶⁴ Mary Alice Shepard, Doctors' Care: Medical Mission in Turkey, Redhouse Press, İstanbul 1970, ss. 1-2.

⁶⁵ Erhan, a.g.e., s. 87.

⁶⁶ A. L. Tibawi, American Interests In Syria, 1800-1901: A study of educational, literary and religious work, Oxford: Clarendon Press 1966, s. 37.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.37.

⁶⁸ Report of the ABCFM at the Fourteenth Annual Meeting (1823), ss. 123-124.

⁶⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 46

⁷⁰ Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 19, Bahar 2006, ss. 327-342.

⁷¹ Erhan, a.g.e., s. 92.

19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz Protestanlarının desteğini alan Amerikan misyonerler bu yüzyılın sonlarında ABD'deki olumsuz ekonomik koşullara rağmen kendi hükümetlerinin artan yardımlarıyla “Turkish Missions Aid Society”i kurmuş ve Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin devamını sağlamıştır.⁷²

İzmir'de yöreyi tanıma gezisinde Pliny Fisk, bir çevre turuna çıkarak Bornova, Menemen, Ayvalık, Bergama, Soma, Kırkağaç, Akhisar, Şart, Alaşehir, Turgutlu ve Manisa yoluyla yine Bornova üzerinden İzmir'de son bulan gezisinde karşılaştığı Rum ve Ermeni kilise ve okullarını ziyaret ederek papazlara, öğretmenlere ve öğrencilere dini broşür ve yayınları tanıtmıştır.⁷³ Fisk, İzmir'den ayrıldıktan sonra 1823'te Jonas King ile çıktığı yolculukta Mısır'a ulaşarak bu bölgedeki dili öğrenme çalışmalarının yanında halka Malta matbaasında basılmış dini kitapları dağıtmıştır.⁷⁴

1833'de Malta'daki ABCFM matbaasının İzmir'e getirilmesi bu bölgedeki misyonerlik faaliyetlerini hızlandırmıştır. Daniel Temple yardımcı misyonerleri ile birlikte Malta'dan İzmir'e taşıdığı matbaa faaliyetlerine Anadolu'yu iki misyon bölgesine bölerek devam etmiştir. Osmanlı'da Müslüman Türklere ait bir matbaanın olmadığı bu yüzyılda misyonerler tarafından basılan yayınlar halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır.⁷⁵ 1854'e kadar İzmir'de kalan matbaa, Osmanlı halkına yönelik tüm basım işlerini merkez olarak sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde Protestan misyonerlerin basın-yayın alanındaki faaliyetlerinin gayrimüslim azınlıkların milliyetçilik hareketlerindeki etkisi dikkat çeken bir diğer noktadır. ABCFM matbaayı, sokaklarda İncil ve çeşitli Hristiyanlık öğretileri içeren kitapları dağıtarak ilahi hakikatin öğretilmesi için⁷⁶ bir araç olarak kullanmıştır. Dini kitap satışları Protestanlığa katılımı arttırmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki ulusal ayaklanmaların uluslararası kamuoyuna duyurulmasında ve ayaklanmacılara yurtdışından destek sağlanmasında basın-yayın alanında yapılan

⁷² Hamlin, a.g.e., ss. 380-381.

⁷³ Rauf Beyru, 19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam, İstanbul: Literatür 2000, s.173.

⁷⁴ F. Field Goodsell, They Lived Their Faith, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions 1961, s. 94.

⁷⁵ Necmettin Tozlu, “Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 5, s.333.; Uygur Kocabaşoğlu, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.5, s. 341.

⁷⁶ Worcester, a.g.m., s. 449.

misyonerlik faaliyetleri önemli rol oynamıştır.⁷⁷ Amerikan misyonerlerinin okullarda verdikleri eğitimin yanında Bulgar ve Ermeni dillerinde yapmış oldukları yayımlar bu iki halkın milli uyanışına katkıda bulunmuştur.⁷⁸

Misyonerler, İzmir’de Bulgarlara yönelik çalışmalarda bulunmuşlar ve “British and Foreign Bible Society” derneğinin kuruluşuyla ilk Bulgarca İncil’i 1840 yılında İzmir’de basmışlardır.⁷⁹ Misyonerler, İzmir’deki matbaa faaliyetleri ile Ege bölgesinde başta Rumlar olmak üzere Balkan topluluklarıyla da yakından ilgilenmişlerdir.⁸⁰ Ardından ABCFM’nin İstanbul’u merkez edinmesiyle matbaayı buraya taşıyıp misyon alanlarını genişleterek Orta Doğu’ya yönelmeyi amaçlamışlardır.⁸¹

Tanzimat Fermanı’nın ilanı misyonerlerin faaliyetlerini hızlandırmasına yardım etmiştir. Bu tarihten sonra İzmir önemini kaybederken,⁸² İstanbul’daki matbaa kentin merkezine taşınmıştır.⁸³

Bâb-ı Âli, 1860’ların başından itibaren misyoner yayınlarıyla ilgili şikayetleri ciddi biçimde değerlendirmeye ve bunların içeriğine ilişkin incelemeler yapmaya başlamıştır. Yayınların Osmanlı halkını Protestanlaştırmayı amaçlaması ve yalnızca gayrimüslim kitleyi değil, Müslüman kitleyi de kapsıyor olması sebebiyle bir tür sansür uygulanmaya başlanmıştır.⁸⁴ Ardından matbaalara ruhsat alma zorunluluğu getirilerek yayımlar Encümen-i Teftiş tarafından kontrole tâbi tutulmuş⁸⁵ ve 1875’ten itibaren Rumeli ayaklanmalarına paralel olarak tüm yayınlara yeni sınırlamalar getirilmiştir. Aynı yıl Türklere ve Türkçe konuşan Ermeni ve Rumlara yönelik misyonerler tarafından Türkçe olarak basılan dini kitapların İzmir’e sokulması yasaklanmıştır.⁸⁶ ABCFM misyonerlerinin köylerde Ermeni protestanlarına vaaz ve nasihat verecekleri bildirildikten sonra devlet tarafından misyonerlerin geçişlerine izin verilmemiştir.⁸⁷

⁷⁷ BOA., HR.İD. 1598/16, 17 Mayıs 1860.

⁷⁸ Erhan, a.g.e., s. 394.

⁷⁹ Mercia Macdermott, A History of Bulgaria, 1393-1885, George Allen&Unwin Ltd., London 1962, s. 131.

⁸⁰ James F. Clarke, Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria, Arna Press, New York 1971, ss. 37-54.

⁸¹ Strong, a.g.e., s. 88; Tibawi, a.g.e., ss. 54-58.

⁸² Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu Tebliğleri, Haz. Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s. 267.

⁸³ Hamlin, a.g.e., s. 95.

⁸⁴ Erhan, a.g.e., s. 201.

⁸⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 49.

⁸⁶ Beyru, a.g.e., s. 183.

⁸⁷ BOA., DH. ŞFR. 370/33, 2 Recep 1322/ 12 Eylül 1904.

ABD elçiliği ile Bâb-ı Âli arasında gerginliğe yol açan bu tedbirlere rağmen misyonerler yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu yayınlardan yalnızca dini nitelikte olanlar ABD Elçiliği'nin girişimleriyle sahiplerine iade edilirken, Osmanlı tebaasına zararlı fikirler veren yayınlar imha edilmiştir.⁸⁸ Osmanlı'daki kısıtlı yayın faaliyetleri II. Meşrutiyet'ten sonra sansür uygulamasının büyük ölçüde hafiflemesiyle düzene girmiştir.

1.3.2. Eğitim

Eğitim kurumları misyonerlik çalışmalarının temel araçlarından birini oluşturmuştur. Bu kurumlar etkisini bulundukları alanların ötesine genişletmiştir. Misyoner okulları ideoloji, bilgi ve beceriyi aktaran kurumlar haline gelmiştir. Misyonerler bu okullarda insanları önce anlama, sonra etkileme ve son olarak da değiştirme ve kendilerine bir yaşam alanı yaratma umudu taşımışlardır.⁸⁹

Devletin ilk Amerikan Protestan okulu Beyrut'ta 1824'de kurulmuştur. Bu okullar kısa zamanda hızla Anadolu topraklarına yayılmıştır. ABCFM sekreteri N. G. Clark'ın 1888'de Londra'da toplanan "Protestan Misyonerleri Yüzüncü Yıldönümü Konferansı"nda sunduğu bildiride İncil'in öğretilmesi ve daha bilgili Protestan Hristiyanlar yetiştirmek için ilkokul düzeyinde yapılan eğitimin zorunluluğunun yanında ayrıca papaz, vaiz, öğretmen ve diğer yerli çalışanları yetiştirmek için de orta düzeyde eğitimin gerekli olduğu kararlaştırılmıştır.⁹⁰ Zamanla ruhsatlı hale gelen bu misyoner okullarından⁹¹ yalnızca bir kısmı 1856'da resmi olarak okul açabilme ve öğretmen kabul etme hakkını kazanana kadar ruhsatlı işletilmiştir.⁹²

ABCFM 1830-1840 yılları arasında Rum ve Yahudi topluluklar için yeni okullar açmıştır.⁹³ Bu okullar 19. yüzyılın sonunda sayı olarak 417 iken, öğrenci sayısı olarak 17.556'ya ulaşmıştır.⁹⁴

ABCFM'nin eğitim faaliyetleri öğrenci yetiştirmekle sınırlı kalmamıştır. 1814 yılında "Women's Board of the Pasific" adlı misyoner cemiyeti yabancı

⁸⁸ Erhan, a.g.e., s. 201.

⁸⁹ American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989, Ed.: Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood ve Louis Mazzari, Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011, s. 9.

⁹⁰ Tozlu, a.g.m., s. 334.

⁹¹ Hidayet M. Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s. 73.

⁹² Gordon Severance, Against the Gates of Hell: the Life & Times of Henry Perry, a Christian Missionary in a Moslem World, Oregon: WIPF&STOCK, 2012, s. 201.

⁹³ Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu Tebliğleri, s. 266.

⁹⁴ İlknur Polat Haydaroglu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 72.

ülkelerde faaliyet gösterecek kadın misyoner öğretmenleri yetiştirmek üzere Amerika'da kurulmuştur.⁹⁵ Anadolu'da karşımıza çıkan "Mt. Holyoke Female Seminary" derneği de aynı amaçla Protestan kız öğrencileri eğitmeye başlamıştır.⁹⁶ "Women's Foreign Missionary Society" ise 1861 yılından itibaren Anadolu'ya kadın misyoner göndermeyi programlı bir hale getirerek kadın misyonerlerin faaliyetlerini yaygınlaştırmıştır.⁹⁷

Eğitim alanındaki misyonerlik faaliyetleri siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak nüfuz etme araçlarının en önemlilerinden biri haline gelmiş ve misyonerler okullar vasıtasıyla tehdit yaratmaya başlamıştır.⁹⁸ Protestan bir eğitimden geçirilen ve çoğunlukla gayrimüslim öğrencilere sahip olan misyoner eğitim kurumları din eğitiminin yanında başta Amerikan olmak üzere Osmanlı topraklarında Batı ideallerinin yayılmasını sağlamıştır.⁹⁹

Misyoner okullarının amacı ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi durumu hakkında güncel bilgiler toplamak, Osmanlı toplumundaki Hristiyanların eğitim ihtiyacını karşılayarak onları kültürel yönden desteklemek ve geliştirmek olmuştur.

Bu okullar Osmanlı toplumundaki seçkin tabaka çocuklarının yabancı dil öğrenmelerini ve Avrupa tarzı bir eğitime sahip olmalarını sağlamıştır. Dönemin şartlarına göre modern bir yapıya ve eğitim öğretim imkanına sahip olan misyoner okulları bilgi, beceri ve teknolojiyi zamana uygun pratiklerle vermiştir. Osmanlı devlet okullarında eğitimin yetersiz kalması, özellikle orta sınıf halkın kaliteli eğitime olan açlığı,¹⁰⁰ öğrencilerin yabancı okullardan mezun olduktan sonra bir meslek edinip ekonomik bağımsızlık kazanmak istemeleri ve Osmanlı toplumunun Batı karşısında çözülme sürecine girmesi gibi sebepler misyoner okullarına ilgiyi arttırmıştır.¹⁰¹

⁹⁵ Frank A. Stone, "Mt. Holyoke's Impact on the Land of Mt. Ararat", *The Muslim World*, LXVI, Connecticut 1976, s. 44.

⁹⁶ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s.75.

⁹⁷ Akgün, a.g.m., s. 8.

⁹⁸ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*, YKY, İstanbul 2002, s. 119.

⁹⁹ Herbert Allen, "Strategy of Christian Missions", *The Orient* 16, 3 Ağustos 1910, s.2.

¹⁰⁰ Gábor Ágoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of Ottoman Empire*, NY: Infobase Publishing, 2009, s. 387.

¹⁰¹ From Alexandria, Through Baghdad: Surveys and Studies in the Ancient Greek and Medieval Islamic Mathematical Sciences in Honor of J.L. Berggren, Ed.: Nathan Sidoli ve Glen Van Brummelen, Berlin: Springer, 2013, s. 522.

Misyoner okullarındaki faaliyetler idareci, eğitimci ve danışman gibi sıfatlarla görevlendirilen kişilerce devam ettirilmiştir.¹⁰² Osmanlı Devleti'nde misyonerler sürekli bir baskı ile karşılaşmamışlarsa da Bâb-ı Âli bu kişilerin hareketlerini kontrol etmiş ve açıkça halkı kışkırtan misyonerlerden bir kısmını sınır dışı etmiştir.¹⁰³

Bunlar arasında en çarpıcı etkiyi gösteren okullardan biri Cyrus Hamlin'in açtığı Robert Koleji olmuştur. 1877-1913 arasında Robert Koleji vasıtasıyla Bulgarlara yönelik yapılan çalışmalar sayesinde Bulgaristan'da okur-yazarlık yükselmiş ve okur-yazar olmayanların oranı %5'e kadar düşürülmüştür. Bulgaristan'daki okulların öğretmen atamaları dahi İstanbul'daki Robert Koleji tarafından yapılmıştır.¹⁰⁴

Okulun kurucularından yöneticilerine ve birçok öğretim görevlisine kadar misyonerlerden oluşan ekibinde öğrencilerin büyük bir kısmı Bulgar topluluklardan gelmiştir. Robert Koleji'nden mezun olan her öğrenciden beşi, Bulgaristan'da başbakanlık gibi üst kesimlerde göreve gelmeyi başarmış, bir kısmı da Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce kurulan Bulgar kabinelerinde çeşitli mevkilere yükselmişlerdir.¹⁰⁵ Bu tip milli uyanışlar yalnızca Robert Koleji ile sınırlı kalmamış, Ortadoğu'ya yayılmaya başlayan misyonerlerin Beyrut'ta açtıkları Protestan Koleji de hem Müslüman hem gayrimüslim Arapları bilinçlendirmeye başlamıştır.¹⁰⁶

Hristiyan oluncaya kadar insanları eğitmek amacıyla kurulan bu okullar;¹⁰⁷ ilk, orta ve yüksek okul seviyelerinde açılmıştır. Bu okulların ortak özelliği Lancaster denilen bir sisteme göre eğitim vermeleri olmuştur. Buna göre okuldaki üst sınıf öğrencileri alt sınıfların derslerine öğretmen olarak girerek az öğretmenle çok öğrenciye hitap edebiliyorlardı.¹⁰⁸

Yabancı okulları daha sonra yetişkinler için açılan "Sabbath School" adı verilen "Pazar Okulları"nı İlahiyat ve yatılı liseler takip etmiştir.¹⁰⁹ Bu dönemde, Osmanlı'da yalnızca Kahire'de 117 Pazar okulu bulunmaktaydı.¹¹⁰ Ayrıca yatılı okullarda değişik kent ve kasabalardan gelen öğrencilere eğitim vermesi,

¹⁰² Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 8.

¹⁰³ Nurdan Şafak, Osmanlı-Amerikan İlişkileri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s. 75.

¹⁰⁴ Tozlu, a.g.m., s. 331-332.

¹⁰⁵ Tozlu, a.g.m., s. 174.

¹⁰⁶ Sezer, a.g.m., s. 175.

¹⁰⁷ Henry Harris Jessup, Fifty-Three Years in Syria, NY: Fleming H. Revell, 1910, s. 592.

¹⁰⁸ Erhan, a.g.e., s. 191.

¹⁰⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 23.

¹¹⁰ Gross Alexander, A History Of the Methodist Church South, The United Presbyterian Church, Christian Literature Co., New York 1894, ss. 223, 247-248, 255.

misyonerlere faaliyetlerini mümkün olduğu kadar geniş alanlara yayabilme imkanı sağlamış,¹¹¹ yine bu yatılı okullarda genelde bir bölüm yetimlere ayrılmıştır.¹¹² Protestan misyoner okulları; 6-7 yaşlarındaki çocukların iki sene eğitim gördüğü anaokulları, eğitimin üçer yıl olduğu ilkokul ve ortaokullar ile dört senede bitirilen yüksekokullar ve kimi zaman da ilahiyat okulları olarak gruplara ayrılmıştır.¹¹³

1910 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında misyonerlere ait 395 ilkokul ve anaokulda 19 binden fazla öğrenci, 29 ortaokulda 3 bin öğrenci bulunurken bu rakam yüksekokullarda bini geçmiştir.¹¹⁴ Sayıları giderek artan erkek ve kadın Protestanların genel toplamı 1890 yılında 28.667 kişiyi bulurken, 1895 yılına gelindiğinde ise bu sayı 35.000'i bulmuştur.¹¹⁵ Osmanlı'da Protestan nüfusunda görülen bu hızlı artışın en büyük sebebi olan yabancı okullar Anadolu'da İstanbul, İzmir, Kayseri, Antep, Konya ve Bursa gibi belirli merkezlerden yönetilmiştir.¹¹⁶

19. yüzyılda Tanzimat'ın getirdiği yapısal değişim ve atmosfer, azınlıkların Amerikan misyoner okullarına olan talebini arttırmıştır. Bu yüzyılın ortalarına kadar misyoner okullarına en fazla ilgi Rum ve Ermenilerden gelmiştir. II. Meşrutiyet'e kadar Müslüman çocuklarının Amerikan okullarında okuması sık rastlanan bir durum değilken, II. Abdülhamid döneminde hem okul sayısı hem de bu okullarda okuyan Müslüman öğrenci sayıları ciddi bir yükseliş göstermiştir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti'ne Batı düşünce yapısını taşımakta öncü olan bu Amerikan eğitim kurumlarında¹¹⁸, Türk ve Müslüman öğrenci sayısı 1900'e kadar %10-15 dolaylarındayken, bu tarihten itibaren %60'a çıkmıştır.¹¹⁹ Osmanlı Devleti, birtakım nizamnameler ile misyoner okullarını belirli bir düzene sokmak istemişse de Batılı devletlerin bu okullara sahip çıkmaları ve devlet üzerinde yaratılan baskılar sebebiyle

¹¹¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 86.

¹¹² Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", Gazi Akademik Bakış, c. 58, S.10, yaz 2012, ss. 106.

¹¹³ Bağceci, a.g.m., s. 176.

¹¹⁴ Necdet Sakaoğlu, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2003, s. 88.

¹¹⁵ Bağceci, a.g.m., s. 175.

¹¹⁶ Stone, a.g.e., s. 71.

¹¹⁷ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1970, s. 179.

¹¹⁸ A. W. Taylor, "Educational Missions: James L. Barton", American Journal of Sociology 23, No. 4, January 1918, s. 557.

¹¹⁹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 89. Yabancı okullarda okuyan Müslüman öğrenciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", Diyalog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, S. 14, Bahar 2017, ss. 1-29.

yeterli düzeyde denetim sağlanamamıştır. Devlet bu okulların yönetim ve programlarına müdahale edememiştir.¹²⁰

1.3.3. Sağlık

Hristiyanlık inancında Hz. İsa'nın başlattığına inanılan iyileştirme faaliyetleri yıllar boyunca din ile özdeşleşerek misyonerler tarafından sağlık hizmetleri sunmak amacıyla etkili bir araca dönüşmüştür. Tıbbi yardım ve bakım misyonerlik çalışmaları ile bir bütün haline gelmiştir. Anadolu'ya doktor ve hemşire yollayan misyonerlerin sağlık alanındaki faaliyetleri Müslüman halk tarafından rağbet görmüştür. Misyonerler Anadolu'da gezici hekimlik yaptırmışlar ve çeşitli bölgelerde kurulan istasyon merkezlerinin yardımıyla 19. yüzyıldan sonra bu çalışmalara ivme kazandırarak hastane ve özel sağlık kuruluşları açmışlardır. Zaman içerisinde belli başlı merkez misyoner istasyonları çeşitli klinik ve hastaneler ile donatılmıştır.

Bu yüzyılda devletin içinde bulunduğu koşulların olumsuzluğu misyonerlerin tıbbi faaliyetlerine hoşgörüyle bakılmasına sebep olmuştur.¹²¹ Yapılan ilaç ve gıda yardımları halkın misyonerlere bakış açısını değiştirmiştir.¹²² İmparatorluğun özellikle maddi anlamda yaşadığı olanaksızlıklar sağlık alanında giderek kendini göstermiştir. Sağlık problemlerinin yaşanması ve hasta sayısının kabarık olması gibi sorunlara karşı devletin sağlık alanında çağı yakalayamaması misyonerlerin bu boşlukları doldurarak halkla sıcak ilişkiler kurmasını kolaylaştırmıştır.

Anadolu'da göreve başlamadan önce Amerikan hastanelerinde basit tıbbi müdahaleler için aldıkları kurslar, pozitif bilimsel düşüncelere ve ilk yardım kurallarına dayalı eğitimler misyonerler, dönemin hastalıklarına karşı yapılan müdahalelerde uzmanlaşmışlardır. Misyonerler aynı zamanda çeşitli salgın hastalıklar ve diş hekimliği konularında pratik eğitim görmüşlerdir.¹²³

İlk Amerikalı sağlık misyonerleri 1831 yılında gelmiştir. 1835'te her misyon merkezi gerekli tıbbî donanımına sahip olmakla zorunlu kılınmıştır.¹²⁴ Bu dönemde gezici doktorluk sistemi misyonerliğin daha geniş bölgelere yayılmasını sağlamıştır.

¹²⁰ Vahapoğlu, a.g.m., s. 76.

¹²¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 127.

¹²² Stephen Neill, A History of Cristian Missions, Penguin Books, London 1990, ss. 299-300.

¹²³ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 33.

¹²⁴ Akgün, a.g.m., s. 213.

Anadolu'nun kırsal kesimlerinde hastanelerde yeterli ilgi ve tedaviyi görmeden çıkmış olan hastaların evine gidilerek görüşmeler yapılmıştır.¹²⁵

Her yaştan ve dinden insanın sağlık hizmetlerine duyduğu ihtiyaç misyoner sağlık personeline sempati ile yaklaşılmasına neden olmuş, Müslüman halktan Amerikan sağlık merkezlerinde çalışacak yardımcıları dahi bulunmuştur.¹²⁶ Özellikle misyoner kadınların sağlık hizmetleri sunmaları Türk kadınının bu kurumlara daha rahat girip çıkmasını sağlamıştır.¹²⁷

Misyonerlerin sağlık hizmetlerinde teknolojik olarak daha iyi tıbbî donanımına sahip olması ve “*para değil, ruhları kazanmaya*”¹²⁸ yönelik inançları, Anadolu’da gönüllü çalışanların din ve dil farkı gözetmeksizin halka gösterdiği sıcak davranışlar Müslüman ve Hristiyan halkın sempatisini kazanmalarını sağlamıştır. Bu yönüyle sağlık merkezleri, Hristiyanlığı anlatma ve yaymada misyonerler açısından önemli görevleri yerine getirmiştir. Böylece sağlık hizmetleri, eğitim kadar yaygın ve etkin bir girişim haline gelmiş; misyonerler de hangi din ve mezhepten olursa olsun hasta insanların gözünde ilahlaşmıştır.¹²⁹

19. yüzyılda Anadolu’da hâkim olan salgın hastalıklar, misyonerlerin istasyonları birer sağlık merkezleri olarak kullanıp tıbbi misyonların halkla bir bağlantı aracı haline gelmesine sebep olmuştur. 19. yüzyılın sonunda İncil öğretiminin öncüsü olan tıbbi misyonlara¹³⁰ duyulan güven gün geçtikçe artmış ve Anadolu’daki hekimler sayesinde misyonerler halkın güvenini ve sevgisini kazanmıştır.

¹²⁵ E. W. Hopkins ve diğerleri, *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, Örgüm Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.130.

¹²⁶ Akgün, a.g.m., s. 4.

¹²⁷ Şafak, a.g.e., s. 74.

¹²⁸ Goodsell, a.g.e., ss. 447-448.

¹²⁹ Seçil Akgün, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyo Kültürel Etkilerin Amerika Boyutu”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sempozyumu*, TVY Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 53- 54.

¹³⁰ Sezer, a.g.m., s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN MİSYONERLİĞİNİN GELİŞİMİ

2.1.Amerika’da Dini Uyanış

Amerika’da Büyük Uyanış’ı başlatarak Protestanlık dininin ve Amerika’nın siyasi, ekonomik ve kültürel gelişiminin temelinde olan Protestanizm, kelime anlamı olarak Lutheran Prenslarin, Krala karşı gerçekleştirmiş oldukları protestodan ortaya çıkan yapılanma anlamına gelmektedir.¹³¹ Ayrıca Latince mahkemelerde karar anlamına gelen Protestanizm kelimesi; kabul etmek, şahitlik ve açık beyanda bulunmak gibi çeşitli anlamlar da taşımaktadır.¹³²

17. yüzyılın ortaları ve 18. yüzyılın başlarında çeşitli Protestan ülkelerde başlayan dini uyanışlar sonucunda birçok Protestan cemiyet ortaya çıkmıştır. Protesto hareketlerinin yaygınlaşması reformasyon sürecinin ortaya çıkmasına ve son olarak da yeni kiliselerin doğmasına yol açmıştır. İngiltere, Danimarka, Fransa ve Almanya gibi ülkelere gelen misyonerler, Hindistan ve Afrika’ya ilk kez Hristiyanlığı yaymak üzere yola çıkmıştır.¹³³

Avrupa Protestan dünyasında misyonerlik arzusu ve girişimleri Reformasyon döneminde de görülüyordu. 16. ve 17. yüzyılda Avrupa’nın içinde bulunduğu durum Katolik karşı-reforma eşdeğer bir misyon hareketi geliştirememiş ancak 17. ve 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere (Anglikanlar, Baptistler, İskoçlar), Almanya (Zinzendorf), İsviçre (Basel) ve Kuzey Amerika’da kalıcı Protestan misyonerlik faaliyetleri gelişmeye başlamıştır. Devletten ve kiliseden bağımsız bir halk hareketi olarak başlayan bu topluluklar, “Misyon Asrı” olarak adlandırılan 19. yüzyılın başlarından itibaren girişimci örgütlenmeler haline gelerek tüm dünyaya yayılmış ve çok yönlü bir Protestanlık hareketi başlatmışlardır.¹³⁴

Hristiyanlık dininin üçüncü büyük mezhebi olan Protestanlığın temelleri liberal dünyevi görüşleriyle ortaya çıkan Martin Luther tarafından atılmıştır. 16.

¹³¹ J.L. Payton, “Protestant”, Encyclopaedia of Religion and Ethics, TNT Clark, Edinburgh: The Scholar Press, 1980, s. 411.

¹³² Payton, a.g.e., s. 412.

¹³³ Nicholas Hope, German and Scandinavian Protestantism: 1700 to 1918, Oxford History of the Christian Church, Clarendon Press Oxford, 1995, s. 454.

¹³⁴ Hans-Lukas Kieser, İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri’nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70.

yüzyılda Martin Luther öncülüğünde Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın otoritesine karşı girişilen Reform hareketleri Almanya'da doğmuştur. Protestan reformunun erken dönemlerinde kitleler üzerindeki dini baskıyı azaltmaya çalışarak insanlara sabır, inanç ve özgürlük gibi idealleri anlatan Luther, dünyaya Protestanlık olarak bilinecek olan mezhebi kazandırmıştır.¹³⁵

16. yüzyıldan itibaren kilisenin siyasal ve dünyevi bir güç olmasını sorgulamaya başlayan reformistler, bir öze dönüş hareketi başlatmışlardır. Bu öze dönüş hareketinin amacı, Katolik dini sisteminin ağırlığının altında ezilmeye başlayan insanlara özgürlük kazandırmaktır.¹³⁶

Almanya'da ortaya çıkan Protestanlık ABD, İsviçre ve İngiltere gibi ülkelerde güçlenerek takipçi kazanmıştır. Bu gruplaşma sonucunda Protestanlar dünyanın çeşitli yerlerinde yandaş arayışına girerek Amerikan kültürünü ve yaşam tarzını tanıtmaya başlayacakları Anadolu'yu da yayılma alanlarına dahil etmişlerdir.¹³⁷

İngilizler, Protestan misyonerliği amacıyla kurulmuş en eski misyon örgütlerine sahiptir. 1646 yılında Londra'da faaliyete geçen Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti hızlı bir şekilde yayılmış ve İngiltere, Amerika, Danimarka, İsviçre, Almanya ile Rusya gibi birçok ülkede binden fazla şubeye sahip olmuştur. Bu sayı 19. yüzyılda 7 bine ulaşmıştır.¹³⁸ Tarih boyunca giderek ivmesini arttıran misyonerlik, 19. yüzyıla gelindiğinde en canlı dönemine girmiştir.

Modern misyoner faaliyetlerinin başlangıcı, William Carey'in 1793'te Hindistan topraklarına ayak basması olarak kabul edilmektedir.¹³⁹ Carey'nin çalışmalarıyla birlikte İngilizler misyonerlik dünyasına ağırlığını koymuştur.¹⁴⁰

Protestanlık, hem ABD'nin kendi içerisinde gelişip büyümesinde hem de 19. yüzyılda dünyada meydana gelen emperyalist paylaşımlardan payını almasında önemli bir rol oynamıştır. ABD'nin bu dini uyanıştan en fazla etkilenen bölgelerinden biri olan New England'dan başlayarak¹⁴¹ dünyadaki tüm toplulukları Protestanlaştırmak idealiyle Protestanlık ve Amerikan hegemonyası bütün kıtaya

¹³⁵ Martin Luther, *Martin Luther: Selections from His Writings*, Ed. John Dillenberger; New York: Doubleday, 1961, ss. 42-85.

¹³⁶ Michael Mullett, *Martin Luther*, London: Routledge Historical Biographies, 2004, s. 1.

¹³⁷ Mehmet Alpaslan Küçük, *Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti"nin Oluşumu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:2, 2009, s.154.

¹³⁸ Sezer, a.g.m., s. 949.

¹³⁹ White, a.g.e., s. 11.

¹⁴⁰ Neill, a.g.e., s. 261.

¹⁴¹ John M. Murrin ve diğerleri, *Cengage Advantage Books: Liberty, Equality, Power: A History of the American People, Volume 1: To 1877*, Cengage Learning US, 2016, s. 138.

yayılmaya başlamıştır. Bu sistem Amerika'nın izolasyon politikası olan Monroe Doktrini'ni zedelemeyen Amerika'nın dışı açılımını sağlayarak dönemin emperyalist güçlerinin yanında yer almasını sağlamıştır.¹⁴²

ABD'nin Massachusetts, New Hampshire, Connecticut, New York ve Maine gibi eyaletlerinde yüzyılın ilk çeyreğinde oluşan “İkinci Büyük Uyanış” hareketi misyonerlik teşkilatlarının dünyada yayılımını hızlandırmıştır.¹⁴³ 19. yüzyılın ilk devresinde yaşananlar Amerika'daki misyonerlik hareketinin belirgin bir şekilde girişimci bir ruha dönüşmesini sağlamıştır.

Bu örgütlere kendi rızasıyla katılan kadın ve erkek misyonerler, ABD'nin Atlantik ve Pasifik ilerisindeki bölgelerle, Anadolu, Çin, Hindistan, Filipinler, Güney Afrika, Havai ve Japonya gibi ülkelerle kurulan dini bağlantılarda etki sahibi olmuş ve bu dönemde önemli görevler üstlenmişlerdir.¹⁴⁴ Bunun sonucunda Amerika'da misyoner hareketlerini maddi ve manevi olarak destekleyen bir kamuoyu oluşmuştur.¹⁴⁵ Protestan halk kendini dünyanın dinini değiştirmekle görevli tutmuştur.¹⁴⁶

Kısa sürede önemli derecede organize hale gelmeyi başaran Amerikalı misyonerler “saha=tüm dünya” anlayışıyla faaliyete başlamışlardır. Ancak misyonerler dünyanın bazı bölgelerine daha fazla ilgi göstermiştir. Bu öneme sahip bölgelerden biri de Osmanlı toprakları olmuştur.¹⁴⁷

2.2. ABCFM'nin Kuruluşu

Farmington'da 5 Eylül'de ilk toplantısını yapmış olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM), 1810 yılında Boston'da Presbyterian ve Congregational kiliselerinin üyeleri tarafından kurulmuştur.¹⁴⁸ Toplantıda görevliler ve üst yönetim kurulu (Prudential Committee) seçilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴² Yetkiner, a.g.m., s. 135.

¹⁴³ Chris J. Magoc, Imperialism and Expansionism in American History: A Social, Political, and Cultural Encyclopedia and Document Collection, ABC: Clio, California 2016, s. 595.

¹⁴⁴ Yetkiner, a.g.m., s. 138.

¹⁴⁵ Mark R. Amstutz, Evangelicals and American Foreign Policy, Oxford Scholarship, 2013, s. 205.

¹⁴⁶ Strong, a.g.e., ss. 344-356.

¹⁴⁷ İdris Yücel, “Yakın Şarkta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme: Anadolu'daki Amerikan Misyon Hastaneleri (1880-1930)”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz 2011, s. 230.

¹⁴⁸ Clifton Jackson Phillips, Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1860, Harvard University Press, 1969, s. 3.

¹⁴⁹ Clifford Putney, Missionaries in Hawai'i: The Lives of Peter and Fanny Gulick, 1797-1883, 2012, US: University of Massachusetts Press, s.8.

Asya'nın içinde bulunduğu maddi ve manevi sıkıntıların farkına varan Samuel J. Mills'in öncülüğündeki¹⁵⁰ 250 kolej öğrencisi bir araya gelerek bu konuda neler yapabileceklerini tartışmaya başlamışlardır.¹⁵¹ Bu grup Hristiyanlık öğretisini Amerika kıtası dışına taşıma amacıyla 1808 yılında The Brethren (Kardeşler) teşkilatını kurmuşlardır.¹⁵²

William Kolej'de okuyan bu öğrenciler Amerika dışında yabancı topraklarda misyon kurulup kurulamayacağı ve nerelere gidilebileceği konusunda planlar oluşturmaya başlamıştır. Bu gruptan dört kişi mezuniyet sonrası Andover Ruhban Okulu'na giderek burada Amerikan Board'ın kuruluşunu hazırlayacak olan misyonerlik grubunu oluşturmuşlardır.¹⁵³ Bu dönemden sonra ABCFM sistemini değiştirmeye başlayarak eğitimi, vaaz vermek ve dua etmek gibi aktivitelerin önüne koymuştur.¹⁵⁴

19. yüzyılın ortalarında Amerika'nın oldukça dindar şehirlerinden biri olan Connecticut, Mills ve lideri olduğu grubun çalışmalarıyla birlikte yurtdışında misyonerlik faaliyetlerinde bulunulacağı, günahkârlar ve dinsizleri doğru yola sokmak üzere çalışmalarını başlatacakları önemli bir merkez haline geldi.¹⁵⁵ Bu gruptan öne çıkan Samuel Nott, Adoniram Judson ve Samuel Newell gibi misyonerler¹⁵⁶ kısa bir zaman içerisinde ABCFM'yi örgütlemiştir.

Katolik kilisesinin baskıları sebebiyle Avrupa'da İngiltere dışında güçlü bir kurumlaşmaya gidemeyen Protestan cemaatleri göç ettikleri Amerika'da bu fırsatı elde etmişlerdir. Önce kasaba ve kent kiliselerinde bir araya gelen küçük topluluklar olarak dağınık biçimde yaşayan Amerikalı Protestanlar, 18. yüzyılın başından itibaren Congregational, Presbiterien ve Reformed adlı üç büyük ana kilise altında toplandılar. Bu kiliseler 19. yüzyılın başından itibaren, bütün dünyanın Protestanlaştırılması için Katolik Cizvitler'e benzeyen bir misyoner teşkilatı kurdular.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 44.

¹⁵¹ Strong, a.g.e., s. 7.

¹⁵² Robert Wuthnow, Boundless Faith, The Global Outreach of American Churches, University of California Press, 2010, s. 101.

¹⁵³ Erdoğan, a.g.e., ss. 45-46.

¹⁵⁴ Bradley J. Longfield, Presbyterians and American Culture: A History, Louisville: Westminster John Knox Press, 2013, s. 84.

¹⁵⁵ Frank Andrew Stone, African American Connecticut: The Black Scene in a New England State; Eighteenth to Twenty-First Century, Trafford Publishing, 2008, s. 80.

¹⁵⁶ Stone, a.g.e., ss. 4-5.

¹⁵⁷ Erhan, a.g.e., s. 83.

ABCFM, Calvin geleneği adına 16. ve 17. yüzyıllar arasında İngiltere ve Amerika'nın kuzey doğusunda ortaya çıkan Prutan adlı akımın temsilcilerinden birini oluşturan Congregationalistler tarafından dünyaya açılmaya başlamıştır.¹⁵⁸

Amerikan Board'ın aldığı ilk kararlardan biri yeni misyonların kendi kendini finanse edip yönetebilen bir yapıya dönüştürülmesi¹⁵⁹ ve bu sayede Protestanlık öğretisinin yayılacağı bölgelerde yeni kiliselerinin açılması olmuştur.

Board'ın üniversiteliler arasında düzenlenlediği konferansta yaklaşık bin beş yüz üniversiteli genç gönüllü misyonier olarak kayıt olmuş ve bunlar hemen faaliyetlere katılmak üzere dünyanın her tarafına dağılmışlardır. "Protestan Okulları" olarak adlandırılan yerlerde çeşitli eğitimlerden geçen misyonier adayları, belirli bir ders planı ve eğitim-öğretim kadrosu ile birlikte ABCFM'nin gelecekteki geniş kadrosunu oluşturmuşlardır.

Misyonier faaliyetlerinde ana sembol olarak görülen İncil'e kelimesi kelimesine bağlı olan Protestan misyonierler, ABCFM'nin tarihini tüm dünyadaki gelişiminin bir hikayesi ve Hristiyan birliğinin tarihi olarak açıklamışlardır.¹⁶⁰ ABCFM misyonierlerinden Rufus Anderson bu görüşü, örgütün tek amacının dünya üzerindeki ruhların kazanılması olduğunu söyleyerek desteklemiştir.¹⁶¹

19. yüzyılın sonlarında William Carey'nin misyonierlik faaliyetleri konusunda sarf ettiği çabalar ile İncil büyük ölçüde tercüme edilmiş ve bu olay Protestan misyonierliğinde yeni bir asrın başlangıcını oluşturmuştur.¹⁶² William Carey'nin girişimleri sonucu 1795 yılında "London Missionary Society" adı ile yeni bir misyonier cemiyeti ortaya çıkmış ve Hindistan'a ilk misyonierler gönderilmiştir. Bunun üzerine kısa bir süre sonra 1796'da Amerika kıtasında "New York Missionary Society", ardından "Northern New York Missionary Society" (1797), "Missionary Society of Connecticut" (1798) ve "Massachusetts Missionary Society" (1799) adlı yeni misyonier cemiyetleri kurulmuştur.¹⁶³

Amerika kıtasında ortaya çıkan bu rekabet cemiyetlerin dünya üzerindeki yayılımını hızlandırmıştır. Anadolu'daki çalışmalarına 1820 yılından itibaren hız

¹⁵⁸ Wuthnow, a.g.e., s. 107.

¹⁵⁹ David P. Charles, "The Day The Brave Sons of Mohamed Saved a Group of Mormons", Brigham Young University Studies, Utah 2001, ss. 237-250, Çev. Celal Öney, The International Journal of The History School, January-April 2012, S. XII, s. 271.

¹⁶⁰ Stone, a.g.e., s. 7.

¹⁶¹ Erdoğan, a.g.e., s. 42.

¹⁶² George Williams, The Life of William Carey, Shoe-maker & Missionary, New York: E.P. Dutton, 1909, s. 8.

¹⁶³ Charles L. Chaney, The Birth of Missions in America, California: William Carey Library, 1976, s. 188.

veren örgüt¹⁶⁴ kısa zamanda Osmanlı topraklarının neredeyse tamamında faaliyet göstermeyi başarmıştır.¹⁶⁵

ABCFM'nin bu konudaki ilk öncüleri İzmir'e gönderilen Levi Parsons ve Pliny Fisk olmuştur.¹⁶⁶ Örgütün amacı ilerleyen yıllarda P. Wheeler'in ifadesiyle şu şekilde özetlenecektir: *"Biz Türkiye'de Hristiyanlar ve Hristiyanlık için okul, hastane açıyoruz, ilaç götürüyoruz, modern tıbbi ve eğitimi kuruyoruz. Türkler bizi istemeyebilir, ama oranın sahibi Türkler değil ki..."*¹⁶⁷ ABCFM isim, ulus, uygarlık, coğrafya ve renk farkı olmaksızın tüm Protestanları birleştirerek Anadolu'ya sahip olmayı amaçlamıştır.¹⁶⁸

ABCFM, Osmanlı toplumundaki yerli Hristiyanları harekete geçirerek Yahudilere ve Müslümanlara yönelik bir misyonun anahtarı haline getirmeyi planlamıştır. Proteston misyonerler Anadolu'da önce Müslüman öğrencilerle ilgilenmiştir. Ancak bölgedeki Müslümanların Hristiyanlığa yanaşmadıkları ve misyonerlerle temas kurmadıkları fark edilince¹⁶⁹ Rumlar, Ermeniler ve diğer Osmanlı azınlıklarıyla meşgul olmayı tercih etmişlerdir.¹⁷⁰

2.3. ABCFM'nin Anadolu'daki Teşkilatlanması

Amerikan Board bu faaliyetlerini yönetsel olarak istasyonlara, istasyonları da uç istasyon adı altında alt birimlere ayırmıştır. Bir misyonerin idaresi altına verilen ve şehirlerde kurulan organizasyonlar, istasyon olarak tanımlanmıştır. Bu teşkilatlanmada İzmir, ABCFM'nin en önemli misyon şehirlerinden biri haline gelerek Batı Türkiye Misyonu'nun merkezi olmuştur.¹⁷¹

Her istasyonda en az ikisi erkek, biri kadın toplam üç misyoner ve onların yerli yardımcıları bulunmaktaydı. 1831'de açılan İstanbul merkezinin ardından İzmir, Bursa ve Trabzon istasyonları kurulmuştu. Bu istasyonları sırasıyla 1839'da

¹⁶⁴ David Brewer Eddy, *What Next in Turkey Glimpses of The American Board's Work in The Near East*, The American Board Boston, Mass. 1913, s. 36.

¹⁶⁵ Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması Ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Yıl 2007/2, Kayseri, 2007, s. 64.

¹⁶⁶ Jeremy Salt, *Ottoman Christians and Foreign Missionaries in the Nineteenth Century*, *International Journal of Turkish Studies*, 3/2 (1985/86), ss. 53-67.

¹⁶⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, ss. 321-332.

¹⁶⁸ Eddy, a.g.e., s. 36.

¹⁶⁹ Bartlett, a.g.e., s. 1.

¹⁷⁰ Anton Richter, *A History of the Protestant Missions in the Near East*, Edinburgh: Oliphant, Anderson&Ferrier, 1910, s. 153.

¹⁷¹ Joseph K. Greene, *Leavening the Levant*, Boston: The Pilgrim Press, 1916, s. 306.

Erzurum, 1848’de Antep, 1854’te Kayseri ile Tokat, 1855’te Maraş, Harput, Sivas, 1856’da Urfa, İzmit ve Antakya istasyonları izlemiş, 1857’de Musul ve Diyarbakır, 1858 yılında Mardin ve son olarak 1863 yılında Adana ile devam etmiştir.

İzmir’in dış istasyonlarını ise Akhisar (1854), Aydın (1860), Manisa (1866), Afyon (1873), Bayındır (1875), Uşak (1877), Akşehir (1877), Ödemiş (1880), Burdur (1882) ve Isparta (1906) oluşturmuştur. Bu bölgelerde merkezi Bostan’da bulunan komitenin atadığı misyonerler tarafından yıllık toplantılar ve fikir alışverişleri yapılmıştır. Burada alınan bilgilerin birleştirilmesiyle yıllık faaliyet raporları oluşturulmuştur.¹⁷²

Bir yerin misyon ya da istasyon olarak seçilmesinde o yerin güvenliği, şehir merkezine yakınlığı, haberleşme ve ulaşım kolaylığı ile ikliminin sağlıklı yaşamaya elverişli olması gibi hususlar göz önünde bulundurulmuştur. 1860 yılından sonra bölgelendirme “Eastern Mission” (Doğu Misyonu), “Western Mission” (Batı Misyonu), “Central Mission” (Merkez Misyon) ve “European Turkey Mission” (Avrupa Türkiyesi Misyonu) olarak yeniden şekillendirilmiştir.¹⁷³ Bu bölgelerde ABCFM, Ermeni ve Yahudi desteğini ararken, Rumeli Misyonu ise Bulgaristan’ın bağımsızlığını hedeflemiştir.

Amerika’da 1830’lu yıllarda çıkarılan ve Kızılderililer’e karşı tehcir ve iskân yasası olan Indian Removal’a karşı cemiyetin verdiği mücadeleyi kaybetmesi, Kızılderililer’in tutuklanmaları ve Protestan kilisesini protesto etmelerine sebep olmuştur.¹⁷⁴ Amerika’da yaşanan bu olaylar Board’ın Osmanlı dünyasına yönelik misyonlara yatırım yapmayı daha fazla arzulamalarına neden olmuştur.

ABCFM, Osmanlı’da kurduğu istasyonların ardından okullar, hastaneler, yüksek okullar ve imalathaneler de kurmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Misyonerler burada yazdıkları raporlar ile kendi merkezleriyle sürekli irtibat halinde kalırken¹⁷⁶ uluslararası ilişkilerde de diğer Avrupa devletleri ile iletişimi sürdürmüşlerdir.

Misyonerlerin bir coğrafyadaki çalışmalarından en iyi şekilde verim alabilmeleri maksadıyla o bölgeyi iç içe geçmiş üç katmana böldükleri, merkezden

¹⁷² A.B.C.F.M., Condensed Sketch Of The Missions Of The American Board In Asiatic Turkey, Printed For The American Board, Boston 1908, s. 18.

¹⁷³ Eleanor H. Tejirian and Reeva Spector Simon, Conflict, Conquest, and Conversion Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East, Columbia University Press, 2012, s. 144.

¹⁷⁴ Longfield, a.g.e., s. 85.

¹⁷⁵ Kieser, a.g.e., s. 91.

¹⁷⁶ Suraiya Faruqi, The Ottoman Empire and the World Around It, London: I.B. Tauris & Co. Ltd., 2005, s. 172.

dışa doğru bir yapılanmayla o yöredeki çalışmaları disiplin içerisinde yürütürken iletişimi kolaylaştırdıkları görülmektedir. İstasyonlardaki misyonerler gerek kendi mahalle okulunda gerekse birebir verdiği eğitimler sonucunda başarılı gördüğü ve ileriye dönük ümit vadeden çocuk ve gençleri misyondaki okullara yönlendirmek için aileleri ikna etmeye çalışmışlardır.¹⁷⁷

Bu misyonerler özel olarak seçilip yetiştirildikten sonra ellerine verilen ve yapacakları faaliyetlerin yazılı olduğu birer tavsiye kitapçığı ile çalışma bölgelerindeki istasyonlara gönderiliyorlardı. Her istasyonda bulunan tıbbi misyonerler, belirli aşamalar ile önce yakın bölgelere, daha sonra da kısıtlı imkanlar dahilinde tıbbi müdahalelerin ihtiyaç duyulduğu yerlerde kişisel sağlık hizmeti gerçekleştiriyordu.¹⁷⁸

Her istasyona hesap tutma ve ihtiyaç duyulan elemanı tayin etme yetkisi verilmiştir. Yapılan toplantıların kayıtlarını tutmak ve saklamak da yine istasyonlara ait bir görevdir. Uç istasyonlar, kasaba ve köylerde yerli Hristiyan halktan birinin denetiminde idare edilen birimler olmakla birlikte, karar alma ve uygulama yetkilerine sahip olmamışlardır. Karar alma ve uygulama yetkileri olmayan misyonerler sadece bağlı oldukları misyon bölgeleri ve Amerikan Board tarafından alınan kararlara uymakla yükümlü tutulmuşlardır.¹⁷⁹

İstasyonlardaki misyonerler fırsat buldukça yanlarına başka misyonerleri ve yerli yardımcılarını da alarak keşif gezilerine çıkardı. Bu geziler genellikle yeni alanlar bulabilmek ve dili keşfetmek adına yapılırdı.¹⁸⁰ Bir yerin misyon alanı olarak açılmasına karar verildiğinde aynı misyonerler tarafından ABCFM'den gelen onayla yeni istasyon kurulurdu.

Misyona bağlı yeni ve daha ufak birimlerde çalışma yapmak için öncü misyonerin yanına yeni bir meslektaşını gönderilirdi. Staj dönemi biten ve yerel dili öğrenen yeni misyoner, misyon bölgesine bağlı daha az nüfuslu bir şehirde ya da kasabada görevlendirilirdi. İstasyondaki misyoner bölgeyi daha ayrıntılı şekilde keşfettikten sonra burada bir mahalle okulu açarak kendisi de öğrendiği dilin pratiğini yapar ve ardından gençlere olduğu kadar yaşlılara da vaaz vermeye

¹⁷⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., ss. 37-41.

¹⁷⁸ Yücel, a.g.m., s. 232.

¹⁷⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 44.

¹⁸⁰ The Missionary Herald, "Report of the Smyrna Station 1841", July 1842, Vol. 38, s. 275.

başlardı.¹⁸¹ Bu işlemi tamamlayan ABCFM misyonerinin sonraki görevi dış istasyon olarak yapılandırmasını başlatmaktı.

Misyonerler bu raporlarında her istasyondaki yerli yardımcı misyoneri, cemaat ve pazar okulu mensubu öğretmen ve öğrencileri, hastane ve dispanserlere ait doktor ve hastala sayılarını ayrıntılı olarak anlatmışlardır. Bu misyonerler kendi merkezleri ile sürekli irtibat halinde kalarak diplomatlar ve diğer devletler ile uluslararası kuruluşların temsilcileri ile temas halinde olmuşlardır.¹⁸²

Amerikalı diplomatlar hem hastaneler hem de hastanelerde görevli personel ile yakından ilgilenmişlerdir. Hastanelerin kurulması için sağlanan izinler, binaların inşa edilmesi, Osmanlı hükümetinden yabancı hekimler için özel izin ve diplomalar alınması ve bu hastanelere ait eczanelerin soruşturulması gibi neredeyse her anlamda Amerikan misyon hastanelerine destek sağlamışlardır.¹⁸³

Uzak istasyonlardan toplantılara katılacak delegelerin bu iş için çok fazla vakit ve para harcamak zorunda kalması işleri değiştirmiştir. 1856 yılı itibarıyla Antep, Maraş, Antakya, Halep ve Urfa istasyonları bağımsız bir misyon olmuş ve Kuzey'den Toros dağlarını kendilerine sınır edinmişlerdir. Bu oluşuma Merkezi Türkiye İstasyonu adı verilmiştir.¹⁸⁴

1860 yılında Musul, Mardin ve Diyarbakır istasyonları ile Arapkir, Erzurum ve Harput istasyonları birleşerek Doğu Türkiye Misyonu adında yeni bir misyon oluşturulmuştur. İzmir, İstanbul, Kayseri, Edirne, Bursa, Trabzon, İzmit, Merzifon, Sivas, Tokat istasyonları da Batı Türkiye Misyonu'nun çatısı altında toplanmıştır.¹⁸⁵

1868'de ABCFM, Amerika'daki 16 Protestan misyoner teşkilatından sadece biri olmasına rağmen hemen hemen diğer tüm misyonerlik örgütlerinin toplamda gerçekleştirdiği harcamaların %30'luk bir kısmını tek başına yapmış ve yerleşimi sağlanan misyonerlerin neredeyse %30'unun yaşam masraflarının sorumluluğunu üstlenmiştir.¹⁸⁶ Bütün misyonerlik teşkilatları içerisinde hem gelir hem de misyoner sayıları açısından Amerika, %30-35'lik bir oran ile aslan payını almıştır.¹⁸⁷

¹⁸¹ Samuel Worcester, "Meeting of the ABCFM", The Missionary Herald, October 1816, Vol. 12, s. 453.

¹⁸² Ömer Turan, Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, Osmanlı Ansiklopedisi, c.6, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 205.

¹⁸³ Yücel, a.g.t., s. 172.

¹⁸⁴ A.B.C.F.M., a.g.e., s. 17.

¹⁸⁵ A.B.C.F.M., a.g.e., s. 18.

¹⁸⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 16.

¹⁸⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 17.

2.4. İlk Osmanlı-ABD İlişkileri

Protestan misyonerlik faaliyetleri, 19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı siyasi politikasında büyük bir yer teşkil eden Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinin başlangıcını oluşturmuştur. Sömürgeciliğin giderek arttığı bu yüzyılda Amerika'da, Osmanlı'ya karşı ticari bir ilgi oluşmaya başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısında karşılıklı ticari alışverişte gelişmeler gözlemlenmesinin ardından Amerika'nın Osmanlı ile temasları hızla artmıştır.¹⁸⁸

Osmanlı ile ilişkileri 200 yıllık bir dönemi kapsayan ABD, Monreo Doktrini bağlamında Avrupa'daki siyasi olaylardan uzak kalmaya çalışmış, bunun yerine ticari ilişkilerini geliştirmek amacına eğilmiştir.¹⁸⁹

Misyonerlik faaliyetleri, ABD'nin Orta Doğu, Türkistan, Asya ve Türkiye politikalarındaki arka planının başlangıcını oluşturmaktadır.¹⁹⁰

ABD'nin Osmanlı Devleti ile temasları dış ticarete kazanç sağlamak amacından doğmuştur. Bununla yetinmeyen Amerikalılar 19. yüzyıldan itibaren denizciler ve tüccarlar başta olmak üzere misyonerler, zanaatkarlar, bilim adamları, mühendisler ve hatta macera meraklılarının Anadolu'ya akın etmesini sağlamıştır. Bu grupların içersinde etkileri itibariyle en kalıcı olanlar misyonerler olmuştur.¹⁹¹

Osmanlı-ABD ilişkileri Amerikalı tüccarların 1797 yılında İzmir'e gelmesiyle başlamıştır. İlk Amerikan gemileri, iki devlet arasında resmi anlaşma sağlanana kadar İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu tarafından korunmuş¹⁹² ve devletin İngiliz Levant Company gemilerine verdiği ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. İngiliz mallarının daha geniş bir alanda kolaylıkla satılması¹⁹³ Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerini hızlandırmış ve İngiliz yetkilileri tarafından "*protégé*" isimli belgelerle verilen bu ayrıcalık¹⁹⁴ Osmanlı'da Amerikan elçiliği açılana kadar devam etmiştir.

İngiliz bandıralı Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarını ziyareti 19. yüzyılda başlamıştır. Bununla birlikte bir Osmanlı limanına gelen Amerikan

¹⁸⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 10.

¹⁸⁹ Fendoğlu, a.g.e., ss. 176-177.

¹⁹⁰ Yavuz Güler, "Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6/1, 2005, s. 228.

¹⁹¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 13.

¹⁹² Şimşir, a.g.m., s. 80.

¹⁹³ Tülay Alim Baran, Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

¹⁹⁴ Erhan, a.g.e., s. 195.

bandıralı ilk gemi, Salem’de 1782’de görülen Grand Türk olmuştur.¹⁹⁵ Grand Türk 18. yüzyılın sonlarında halı, reçine, kuru üzüm, incir, deri, afyon gibi Levant’ın geleneksel ihraç ürünlerinden bazılarını New England limanına götürmüştür. Amerikan ticaret gemileri 1786’dan 1800’e kadar İstanbul, İzmir ve İskenderiye’yi ziyaret etmiştir.¹⁹⁶

ABD’nin bağımsızlığını kazanmasından önce Amerikan kolonilerinde yaşayan tacirler, ticaretlerini İngiltere bayrağı taşıyan gemilerle yapmak zorundaydılar. Amerikalı tacirler 18. yüzyılın başından itibaren Kuzey Afrika limanlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin Asya’daki limanlarıyla da aynı tip ilişki kurmuştu. İngiltere bu kolonilerin kendi isimlerini ve bayraklarını kullanmalarına izin vermiyordu. Dolayısıyla bu ticaret, İngiliz gemileriyle yapılmış olarak kayıtlara geçmekteydi. Amerikalı tacirler, gittikleri limanlarda İngiltere konsoloslarının talimatlarına uygun hareket etmek zorunda bırakılmışlardı.¹⁹⁷

İki ülke arasında gelişen ticaret hacmi karşısında ABD, 1802’de William Stewart adlı bir şahsı İzmir’e konsolos olarak tayin etmiştir. Stewart, 1803 Nisan’ında İzmir’e geldiğinde İzmir ticaret konsolosu olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti bu konsolosu tanımayı reddettiğinden, Stewart ABD’ye geri dönmüştür. Her ne kadar bu tarihten itibaren Amerika’nın Osmanlı Devleti ile münasebetleri hızla artmaya başlasa da¹⁹⁸ bu unvan 1823’ten sonra Bâb-ı Âli tarafından tanınınca ikili münasebetler resmi platformda gelişmeye başlamıştır.¹⁹⁹

1805’te altı ve 1806’nın ilk yarısında dört Amerikan ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etmiş; bunlar kuru meyve ve afyon götürerek karşılığında rom, mum, kahve ve baharat getirmişlerdir.²⁰⁰ 1810’u izleyen on yılda yaklaşık 80 Amerikan gemisi İzmir limanına uğramış ve Amerikan ihraç ürünlerini boşaltmıştır.²⁰¹

Amerika, öncelikle Osmanlı topraklarında ticaret yapan vatandaşlarına imtiyaz sağlamak ve bu sayede Avrupalı tüccarlar karşısındaki rekabet gücünü de

¹⁹⁵ Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971, s. 36.

¹⁹⁶ James A. Field, *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s. 113.

¹⁹⁷ Erhan, a.g.e., s. 69.

¹⁹⁸ F. Orhan Köprülü, “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Belleten*, c. LI, S.200, 1987, s. 930.

¹⁹⁹ Şafak, a.g.e., s. 38.

²⁰⁰ Michael R. T. Dumper and Bruce E. Stanley, *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2007, s. 191.

²⁰¹ Grabill, a.g.e., s. 36.

artırmak istiyordu.²⁰² Bu nedenle uluslararası ticari faaliyetlere öncelik veren Amerika'nın faaliyet alanlarından biri de bu yüzyılda dünya ticaretinde önemli bir yerde olan Akdeniz bölgesi olmuştur.²⁰³

ABD'nin Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkiler bu yüzyılın ortasına kadar, pazar arayışı ve ticari kaygılardan ortaya çıkmıştır. Özellikle diplomatik ilişkilerin kurulması için yürütülen girişimler sırasında ABD'nin takındığı tutumu belirleyen faktörlerin büyük bir bölümü ticari nedenlerden kaynaklanmıştır.²⁰⁴

ABD ile Osmanlı arasındaki ticari ilişkilerin hızlanması sonucu ABD Başkanı Adams, William Crane ve David Offley'i Osmanlı ile gerçekleştirecek olan görüşmelere memur etmiştir. Philadelphialı David Offley'in önderliğindeki Amerikan iş adamları 1811 yılında İzmir'de ilk Amerikan Ticaret Odası'nı açtılar.²⁰⁵ Konsolosluk olarak çalışan bu kurum bir ticaretevi görüntüsü taşımıştır. Burası aynı zamanda İzmir limanına gelen Amerikalı tacirlerin ilk uğrak yeri de olmuştur.

Amerikalı tacirler ile Osmanlı Devleti arasındaki resmi görüşmeler 1820 yılında başlamıştır. Aynı yılın 15 Ocak gününde Filistin'e hizmet etmek üzere ABCFM tarafından atanan Pliny Fisk, Levi Parsons ve onlara sonradan katılan rahip Jonas King, İzmir'e ulaşarak²⁰⁶ American Board'ın Osmanlı topraklarındaki varlığını başlatmıştır. Bu grubu Board'ın sekreteri Rufus Anderson olmak üzere Elias Riggs, Cyrus Hamlin, Eli Smith, William Goodell, H.G.O. Dwight, William Schaufller ve Benjamin Schneider gibi Anadolu'da önemli misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirecek olan isimler takip etmişlerdir.²⁰⁷ Fisk ve Parsons, aynı zamanda ABCFM'nin örgüt adına çalışırken hayatını kaybeden ilk misyonerleri olmuştur.

1824'de İzmir'deki Amerikan şirketlerinin sayısı artmış, daha önce kurulmuş olan Perkins ile Woodman & Offley²⁰⁸ temsilciliklerine 1821'de Langdon & Co, 1823'te ise Styth & Co of Baltimore şirketleri eklenmiştir.²⁰⁹

²⁰² Erhan, a.g.e., s. 94.

²⁰³ Güler, a.g.m., s. 230.

²⁰⁴ Erhan, a.g.e., s. 389.

²⁰⁵ Oral Sander, Kurthan Fişek, ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 19.

²⁰⁶ A.B.C.F.M., a.g.e., s. 12.

²⁰⁷ Greene, a.g.e., s. 67.

²⁰⁸ Berrin Akalın, Ottoman-American Relations, Francis Hopkins Smith and Armenian Issue, Journal of International Education and Leadership, Bahar 2015, c.5, S.1, s. 3.

²⁰⁹ Jacques M. Downs, The Golden Ghetto: The American Commercial Community at Canton and the Shaping of American China Policy, 1784-1844, HK: Hong Kong University Press, 2015, s.114.

Amerikan Board'ın Türkiye kısmındaki misyonerlik faaliyetleri, William Goodell'in 1831 yılında İstanbul'a ulaşması ile başlamıştır. Bir önceki yıl Bay ve Bayan Eli Smith ile H.G.O. Dwight, gözlemlerde bulunmak ve araştırma yapmak üzere Anadolu, Ermenistan ve Pers bölgesini kapsayan bir seyahat düzenleyerek sonunda Goodell'in ardından İstanbul'a ulaşmışlardır.²¹⁰

1823 tarihli Monroe Doktrini ile ABD, 19. yüzyılın başına kadar, Avrupa siyasi sistemi dışında kalarak kendisini izole etmiştir. İzolasyon politikasının dünyaya ilan edildiği 1820'li yıllar, aynı zamanda ABD'nin misyonerlik hareketine başladığı yıllara rastlamaktadır.²¹¹

Monroe Doktrini'ne göre Amerikalılar, siyasetten uzak kalarak yalnızca ticari görüşmeler gerçekleştirebilecektir. ABD, Protestanlığı yayma ideali ile ilk olarak tüccarlarla başlattığı Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini Protestan misyonerleri aracılığıyla devam ettirmiştir. Osmanlı'da misyonerlik faaliyetleri 1860'lı yıllara kadar kişisel çabalar olarak görülürken, 1860 yılından sonra Amerika siyasi politikasına ait bütünün bir parçası olarak kabul edilmiştir.²¹²

Amerika'dan Anadolu'ya gelen konsolos ve diplomatlar, aynı dönemde Osmanlı devleti ile sürdürülen ilişkilerin hızlanmasını sağlamıştır. Ardından 1830'da ilk ticaret antlaşması imzalanmış, bunu 1862'deki bir diğer ticaret antlaşması izlemiştir.²¹³

“Seyr-ü Sefain ve Ticaret Anlaşması” ile iki ülke arasındaki ticaret çeşitlenmeye başladı.²¹⁴ Bu anlaşmanın ardından yalnızca 1830 yılında ABD'den 30 adet Amerikan gemisi İzmir limanına gelmiştir.²¹⁵ Sadece ticari ilişkiler ile sınırlı kalınmamış, Anadolu'da giderek ivme kazanan bir Amerikan varlığı oluşturulmaya başlanmıştır. Bunu gerçekleştiren en önemli iki kurum Amerikan donanması ve misyoner cemiyetleri olmuştur.²¹⁶

ABD'ye ayrıcalıklı devlet statüsü veren bu imtiyazlar Protestanlığın azınlıklar arasında yayılmasına ve ABD'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye

²¹⁰ A.B.C.F.M., a.g.e., s. 12.

²¹¹ Güler, a.g.m., s. 230.

²¹² Ercan Haytoğlu, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler", Yeni Türkiye, S. 61, Eylül Aralık 2014, s. 2.

²¹³ Nejla Günay, "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri", Gazi Akademik Bakış, c.1, S.2, Yaz 2008, s.108.

²¹⁴ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 10.

²¹⁵ Field, a.g.e., s. 114.

²¹⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 12.

başlamasına sebep olmuştur. Böylece ABD Monroe Doktrini'nin sınırlarını aşmadan diğer büyük Batılı güçlerin yanına yaklaşabilmiş ve hem Amerikan hem de Protestan hegemonyasını dünyaya yayma girişimlerini başlatabilmiştir. Bu antlaşma, Amerika'ya en ayrıcalıklı devlet olma statüsünü tanıdığı gibi, Amerikalı tüccarlara da elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde Osmanlı Devleti'nin etkisi olmadan her din ve millettten tüccarla iş birliği yapma hakkını vermiştir.²¹⁷

ABD'nin uyguladığı bu sistem, 19. yüzyılın son çeyreğinde en geniş haline ulaşmıştır. 1836 yılında sayısı 41 olan misyoner sayısı²¹⁸ 1836'dan 1844'e kadar 54'e ulaşmış ve bu rakam 1875'de 137, 1890'da 177 ve 1913'de 209'a kadar çıkmıştır.²¹⁹ Yüzyılın sonlarına doğru American Board'ın Osmanlı'da 127 Protestan cemaati ve 20 binden fazla öğrencisi bulunmaktaydı.²²⁰ Önceleri Osmanlı iç ve dış siyasetinde yansız bir politika izlemeye çalışan ABD²²¹ misyonerler aracılığıyla ülke içerisindeki sosyal ve siyasal atmosferi değiştirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ile A.B.D. arasındaki ilişkilerin düşüşe geçmesinin arkasında, A.B.D.'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye başlaması fikri yatmaktadır.²²²

Amerikalı tüccarların Anadolu'ya gelmesi ileride misyonerlerin Ermeni ve Rum halk ile yakınlaşmasının ilk adımı olmuştur. Rum, Ermeni ve Yahudiler ekonomik bakımdan çok güçlüydüler.²²³ İmtiyaz kazanan Amerikalılar Anadolu'ya getirecekleri veya buradan alacakları malların komisyonculuğunu Rum ve Ermenilere vererek bu hedef kitleye kolay ulaşım sağlayacaklardı.

Ermeni simsarlarla Amerikalılar arasında başlayan birliktelik ve yakınlaşma misyonerler sayesinde eğitim alanında da ortaya çıkmaya başlamıştır. Amerikalılar, zamanında Yunanlıların Rumları, İngilizlerin Protestanları, Fransızların Katolikleri, Rusların Ortodoksları himaye altına almaları gibi²²⁴ öğretim kuruluşları ile korumaya alınan Ermeni toplulukları kendi lehlerine kullanmaya çalışmışlardır.

²¹⁷ Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 7.

²¹⁸ H. G. Dwight, Constantinople, Settings and Traits, New York, Harper & Brother, 1916, s. 227.

²¹⁹ Robert Daniel, American Philanthropy in the Near East, 1820-1960, Athens: Ohio University Press, 1970, p. 94.

²²⁰ Gustav Warneck, Outline of a History of Protestant Missions from the Reformation to the Present Time: A Contribution to Modern Church History, New York: Fleming H. Revell, 1901, s. 241.

²²¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", Amme İdaresi Dergisi, 14/3 Ankara, Eylül 1981, s. 86.

²²² Erhan, a.g.e., ss. 22-25.

²²³ Orhan Kurumuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 18.

²²⁴ Süleyman Büyükkaracı, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma". Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 9, 2001, ss. 13-14.

Misyon ve ümmet ilişkisi, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yürütülen misyon hareketlerinin en çetin noktası haline gelmiştir. İlk ABCFM misyonerleri, post millenaristler olarak aktif bir şekilde İncil'i yayma ve uygarlaştırma faaliyetlerine katılmış, bu sebeple Osmanlı çoğunluğuna yapıcı bir şekilde bakamamışlardır. Bu faaliyetlerin halkı bir nevi yeni bir kimlik arayışına sokmuş olması azınlıkların ilerleyen dönemlerde başlatacakları ulusal hareketlerin ön aşamasını oluşturmuştur. Bunun sonucunda Hristiyan azınlıkların ulusallaştırılmalarında misyonerist faktörlerin ağırlığı görülmüştür.²²⁵

Ermenilerden Protestanlığa geçen ilk gruplar, ABCFM'nin sonraki dönemlerinde Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği çalışmalarda ciddi sorumluluklar üstlenmiştir. İstasyon bölgelerindeki yerel Ermeni ahalisi misyonerler arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Türkiye'de açılan Amerikan kurumları Osmanlı siyasi ve sosyal hayatında etkili olmuş, Amerikan kurumlarında yapılan faaliyetler misyonerlerin Osmanlı iç ve dış politikasıyla yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Doğal olarak bu faaliyetler ilişkilerin canlı tutulmasına neden olmuştur.²²⁶

Misyonerler, ABD yönetimi ile iş birliği içerisinde olduğunu göstermemeye özen gösterseler de bir baskı grubu olarak yönetim üzerinde etki yapmışlardır.²²⁷ Misyonerlerin Amerikan basını üzerindeki etkisi Osmanlı'nın bu kişilerin isteklerine ilgili bir tavır takınmasını sağlamıştır.

19. yüzyılda durum Osmanlı hükümeti için öyle bir hal almıştı ki, Amerikan yönetiminin mi misyonerleri, yoksa misyonerlerin mi Amerikan yönetimini kullanmakta olduğunu tespit etmek imkânsız hale gelmişti. 1880'lerin sonunda ABD, Anadolu'da otuz konsolosluğa sahipken yabancı okul sayısını da giderek arttırmıştır.²²⁸ Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid sıkı bir kontrol ağı ile misyonerleri etkisiz hale getirmek için var gücüyle çalışmaya başlamıştır.

Misyonerler, Osmanlı'nın Ermeni ve Bulgar kesimi için iyi olanın, Müslüman çoğunluk için de iyi olarak sonuçlanacağını düşünüyorlardı. Selim Deringil'in belirttiği üzere padişahın en alt düzeye kadar misyonerlerin ihanet yuvaları

²²⁵ Kieser, a.g.e., s. 237.

²²⁶ Özgür Yıldız, "II. Abdülhamid Devrinden I. Cihan Harbine İstanbul'da Amerikan Misyoner Faaliyetlerine Bir Bakış", *Turkish Studies* 7, S.3, 2012, ss. 27-42.

²²⁷ Henry Harris Jessup, *Fifty Three Years in Syria*, New York: Fleming H. Revell Co., 1910, s. 234.

²²⁸ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2012, s. 326.

kurduğunu ve devrimciler yetiştirdiği düşünülüyordu.²²⁹ En rahatsız edici olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Protestan uyruklarının öteki Hristiyan azınlıkların tersine millet sisteminin aranan bir grubu olmamasıydı. Bu nedenle Protestanların statüsünü, Osmanlı hükümetine karşı sorumlu bir kurulun oluşturulması yoluyla, "Islahat Fermanı'nın maddelerine uygun olarak" öteki Hristiyan cemaatlerinkine yaklaştırmak gerekiyordu.²³⁰

Abdülhamid'in misyonlarla ilişkisinde protestanlık, Padişah için tehdit dolu yabancı müdahalesini temsil etmiş ve Abdülhamid elindeki tüm imkanlarla ümmeti, Sünni olmayan gruplara karşı birleştirmeye çalışmıştır. Bu sebeplerle Osmanlı Devleti ve misyonlar sık sık karşı karşıya gelmiştir.²³¹ Misyonerler, 1880'li yılların başlarında politik durumdaki değişiklikleri hissetmeye ve Osmanlı hükümetinin misyon faaliyetlerine giderek artan bir husumetle yaklaştıklarını düşünmeye başlamışlardır.²³²

Misyonlar ancak Abdülhamit döneminde gerçek anlamda tıbbi alanlar inşa etmeye başlamışlardır. 1879 yılında Amerika'dan gelen bağışlar sayesinde, bir kliniğin temeli atılmıştır. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarında Amerikan hastanelerinin propaganda amacıyla açılmaya başladığını görmüştür. Tıp alanındaki misyonerlik çalışmalarının, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmadan halkın her kesiminin sevgi ve saygısını kazandığı, bu şekilde insanlara zararlı fikirler vermeye çalıştıkları anlatılmıştır.²³³

Hans-Klaus Kieser'e göre misyonerler, azınlıklarla yabancı devletler arasında sultan-halifeye bağlılığı şüpheli olan dayanışma bağları oluşturuyorlardı. Misyonerlerin hedeflerine ulaşmak için batılı diplomatlardan ve kamuoyundan gelen yardımları kabul etmeleri, Abdülhamit için sürekli bir öfke kaynağı haline gelmiştir.²³⁴

²²⁹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2014, s. 140.

²³⁰ Deringil, a.g.e., s. 141.

²³¹ Örnek olarak Nusayri kızların Amerikaya kaçırılması verilebilir. Bu konuyla ilgili bilgi için bkz. Ercan Uyanık, "II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızları", *Kebikeç*, S.37, c.1, ss.35-56.

²³² Kieser, a.g.e., s. 234.

²³³ Yücel, a.g.m., s. 241.

²³⁴ Kieser, a.g.e., s. 251.

Misyonerlerin bakış açısı günlük hayata daha yakın, insanların dertleriyle, sıkıntılarıyla ve özlemleriyle daha ilgiliydi.²³⁵ Misyonerler Anadolu'yu iyi tanıdıkları için, farklı etnik grupların ve sosyal tabakaların değerleri, davranış biçimleri, özlemleri, önyargıları ve beklentileri hakkında Osmanlı memurlarından daha fazla bilgi sahibi haline gelmişlerdir.

2.5.ABCFM'nin İzmir'i Seçme Nedenleri

Türklerin "İzmir" adını verdiği "Smyrna" eski zamanlardan beri Anadolu'nun en büyük ve önemli şehirlerinden biridir. Eski zamanlarda "İyonya'nın Tacı" ve "Asya'nın İncisi" gibi sıfatlarla anılan şehrin konumunun ticaret için oldukça uygun olması, karşılaştığı birçok yıkımdan sonra yeniden canlanabilmesini sağlamıştır.²³⁶

İzmir nüfusu, Antik Çağ'dan itibaren karmaşık bir yapı içermiştir. Tarih boyunca bölgede yapılan yeni yerleşmeler, fetihler ve oluşan topluluklar İzmir'i farklı kesimlerden insanların bir araya geldiği bir şehir haline getirmiştir. İzmir, yüzyıllar boyunca bu renkli varlığını sürdürmüştür.²³⁷

İzmir şehri, Batı Anadolu'da Ege Denizi'nin Anadolu içlerine kadar sokulan İzmir Körfezi üzerinde kurulmuştur.²³⁸ Avrupalı devletlerin hemen her birinin burada tüccarları bulunmakta ve birbirleriyle rekabete girmektedir.²³⁹ İzmir limanının dağlarla çevrili dar körfezi ile çok iyi korunmuş bir koy olması gelen tüccarların işini kolaylaştırmıştır.²⁴⁰ Bir Türk kentinin bütün dış görünümüne sahip olsa da İzmir, töreleri ve halkıyla Anadolu'dan çok kozmopolit bir Avrupa ülkesi havasına sahiptir.²⁴¹

İzmir, Ege bölgesinin diğer şehirlerine göre daha iyi ve korunmuş yollara sahiptir. İzmir'de evler daha iyi döşenmiş ve daha iyi inşa edilmiştir. İzmir'in en kozmopolit köşesi olan Frenk sokağı, Avrupalı tüccarlar tarafından akın edilen liman

²³⁵ Kieser, a.g.e., s. 46.

²³⁶ Pınar, a.g.e., s.86.

²³⁷ Herve Georgelin, Smyrna'nın Sonu, La fin de Smyrne: İzmir'de kozmopolitizmden milliyetçiliğe, Çev. Saadet Özen, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 25.

²³⁸ Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir: Ege Üniv., 1974, s. 22.

²³⁹ Pınar, a.g.e., s. 97.

²⁴⁰ Olaf Yaranga, XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir, Çev. Gürhan Tümer, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000, s. 29.

²⁴¹ Yaranga, a.g.e., s.30.

boyunca yer almaktaydı. Dünyanın en zengin mağazalarının burada toplanması, şehri Ön Asyanın ticaret merkezi konumuna getirmiştir.²⁴²

13. ve 14. yüzyıllarda bir altın çağ yaşayan İzmir, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti haline gelmiştir.²⁴³ Bölgedeki Osmanlı hakimiyeti ile Aydın sancağına bağlanmış bir merkez haline gelen; kuzeyde Karşıyaka, doğuda Bornova ve Buca, güneyde Torbalı, batıda Çeşme, Seferihisar ve Karaburun'u içine alan, başlangıçta Aydın sancağına bağlı olan İzmir,²⁴⁴ nüfusun artması ile idari yapıda pek çok kez değişikliğe uğramıştır.

16. yüzyıla girilmesiyle, İzmir ve Batı Anadolu'nun tarihsel serüveninde önemli dönüşümler yaşanmaya başlamıştır.²⁴⁵ Avrupa etkisi ve nüfuzu, Levantenlerin kalabalıklığı, Levant Company'nin en önemli merkezi oluşu, özgür ve güvenli ortamı, devletin her bölgesine giden ulaşım ağına sahip olması gibi sebepler İzmir'i misyonerlerin üzerinde ısrarla durduğu bir kent haline getirmiştir. Kent, Osmanlı'nın en kalabalık ve varlıklı şehirlerinden biri olarak Avrupa, Afrika ve Asya'nın en büyük pazarlarından biri haline gelmiştir.²⁴⁶

1522'de Rodos, 1566'da Sakız Adaları'nın fethi ile Akdeniz ve Ege sahilleri güvenli bir ticaret merkezi olmuştur. 16. yüzyılda İzmir limanında en çok görülen gemiler Venedik, Ceneviz ve Dubrovnik bandıralıydı.²⁴⁷ 17. yüzyıl sonunda Akdeniz'de ticari hayat büyük ölçüde değişime uğramış, daha önce Livorno'ya demir atan Batılı filolar artık düzenli olarak İzmir'e gelmeye başlamıştır.²⁴⁸

18. yüzyılda bölgedeki ticarete Fransa en büyük payı elinde tutarken, İngiltere'nin bölgeyle olan ticaretini Levant Company yürütmekteydi.²⁴⁹ İstanbul, İzmir ve Kudüs gibi kutsal yerlerde etkinlik kazanan misyonerlik çalışmaları, sömürgeciliğin gelişmesiyle birlikte ticari ve siyasi bir niteliğe de bürünmeye başlamıştır. İzmir, bu konuda ilk olarak öne çıkan şehirlerden biri olmuştur. Günümüzde Batı Anadolu'nun en önemli ticaret şehirlerinden ve ihracat

²⁴² Beyru, a.g.e., s.10-11.

²⁴³ Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, İzmir: Kent Tarihi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2000, s. 54.

²⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", İslam Ansiklopedisi, c. XXIII, İstanbul, 2001, ss. 516- 517.

²⁴⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 55

²⁴⁶ Şenocak, a.g.e., s. 25.

²⁴⁷ Kütükoğlu, a.g.m., s. 521.

²⁴⁸ Jean-Baptiste Tavernier, Tavernier seyahatnamesi/Jean-Baptiste Tavernier, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 114.

²⁴⁹ Sabri Sürgevil, a.g.e., s. 17.

merkezlerinden biri olan İzmir'in, geçmişin uzun bir zaman dilimi içinde de aynı özelliklere sahip olduğu açıktır.²⁵⁰

Amerika'nın bağımsızlık sürecinde ticaretinin İngiliz ambargosu ile zora düşmesi sonucu alternatif ticaret alanı arayışlarına giren Amerikan kolonileri Akdeniz'i seçmişlerdir. Kuzey Afrika ilk etkinlik bölgesi olarak seçilese de Massachussets'de bulunan Salem Limanı'na 1782 yılında getirilen geminin Grand Türk olması ana hedeflerinin Akdeniz olduğunu göstermiştir.²⁵¹ Aynı zamanda Boston'dan bir tacir İzmir'e yerleşerek Amerika ile ticareti başlatmıştır. Boston'da 1785'den itibaren İzmir'den getirilen kuru üzüm görülmesi İzmir'in Amerikalılar tarafından keşfedildiğine dair bir ipucudur.²⁵²

Amerikalı tacirlerin Levant ile ticaretinde İzmir limanını bir başlangıç noktası ve merkez olarak seçmesi rastlantı olmamıştır. İzmir'deki İngiliz konsolosu Francis Werry, Londra'daki ABD diplomatik temsilcisi Rufus King'e gönderdiği 2 Mayıs 1803 tarihli raporda henüz bir ticaret anlaşması yapılmamış olmasına rağmen 1797'de Amerikan bayrağının bölgede görüldüğünü belirtmektedir.²⁵³

Amerikalıların İzmir'e gelmelerinin en büyük nedenlerinden biri Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ticaret piyasasına atılmak olmuştur. Bu sebeple İzmir limanı, ABD'nin dışa açılımında önemli bir kapı olmuştur.²⁵⁴

Ticaretteki artış üzerine Amerikalılar İzmir'e konsolos tayin etmek için 1808'de bir girişimde bulunmak isteseler de bu istek Bab-ı Âli tarafından reddedilmiştir.

Bu dönemde Amerikalı tüccarların, Osmanlı devlet adamları ile çıkacak sorunların çözümü adına başvurdukları yer Woodmas & Offley adlı Amerikan şirketi olmuştur. Bu şirketin ortaklarından biri olan David Offley tarafından İzmir'de kurulan ve aynı zamanda kendisinin başkanlığını yaptığı Amerikan Ticaret Evi;²⁵⁵ Amerika tacirlerinin, hammadde almak ve endüstriyel ürünlerinin satılması için çalışan gayri resmi bir teşkilat haline gelmiştir. 1811 yılı sonlarında kurulan bu teşkilat gayri resmi bir konsolosluk gibi çalışmaktaydı.

²⁵⁰ Zeki Arıkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918" Üç İzmir, İstanbul: YKY, 1992, s. 59.

²⁵¹ Grabil, a.g.e., s. 36.

²⁵² Field, a.g.e., s. 113.

²⁵³ Koloğlu, a.g.m., s. 17.

²⁵⁴ Erhan, a.g.e., s. 73.

²⁵⁵ Erhan, a.g.e., s. 75.

Aynı yıl İzmir'e gelen tüccar David Offley, buradan İstanbul'a giderek padişah ile şahsi bir antlaşma yapmış ve Amerikan tüccarlarının Avusturya gibi %2 tarife ve ek olarak %15 gümrük resmi ödemelerini sağlamıştır.²⁵⁶ Aydın vilayetinde üretilmekte olan afyon, Yahudi ve Ermeni tacirler tarafından İzmir limanına taşınmakta, burada Amerikalılar'a satılmaktaydı.²⁵⁷

Amerikalı denizci Henry D. S. Dearborn, 1819 yılında yayınlanmış olan ve Osmanlı topraklarında ticari imkanları yazdığı kitabında İzmir bölgesine 36 sayfa ayırmış ve İzmir limanının Amerikan basını ve tüccar çevrelerinde tanıtımını gerçekleştirmiştir. Dearborn kitabında, daha önce Akdeniz bölgesiyle sınırlı olan İzmir ticaretinin artık tüm dünyaya yayıldığını, Karadeniz ticaretinin dahi İzmir üzerinden yönlendirildiğini vurgulayarak, dürüst ve çalışkan olarak tanımladığı İzmirli tacirlerin Amerikalılar için iyi ticari ortaklar olabileceklerini ifade etmiştir.²⁵⁸

Uzun yıllar boyunca Anadolu'nun ihraç kapısı ve serbest bir şehir görünümünde olan İzmir limanı, iki ülke arasındaki ticaretin merkezi olma özelliğini 19. yüzyıl boyunca devam ettirmiştir. ABCFM yetkilileri, bu Amerikan filolarının İzmir, Selanik ve İstanbul limanlarında sık sık boy göstermesini sağlayarak Osmanlı Devleti'ne ABD'nin dünyanın en büyük güçlerinden biri olduğunu ispat etmeye çalışmış ve bunun yanında Amerikan misyonunu yayma çabasını sürdürmüşlerdir.²⁵⁹

ABCFM tarafından 1820 yılında gönderilerek Anadolu'da bir geziye çıkan Fisk ve Parsons adlı iki misyonerden Parsons'ın Kudüs'e gönderilmesine karar verilirken, Fisk İzmir'de kalmıştır.²⁶⁰ Aynı tarihte İzmir'de ilk aylık dua toplantısı gerçekleştirilmiştir.²⁶¹

İlk Amerikalı misyonerler öncelikle İzmir'de faaliyette bulunan Rum okullarını ziyaret etmiştir. İzmir'den sonra Kudüs'te çalışmalar yapan Parsons, bölgenin misyonerliğe uygun koşullara sahip olmadığına karar vererek tekrar İzmir'e dönmüştür. Fisk ve Parsons İzmir'den Boston'a bölgenin durumuyla ilgili olarak raporlar göndermişlerdir. Bölgede yaptıkları araştırmalar sonucunda halkın kendilerine arkadaş canlısı davrandığını, Hristiyan nüfusun Osmanlı

²⁵⁶ Köprülü, a.g.m., s. 930.

²⁵⁷ Erhan, a.g.e., s. 74.

²⁵⁸ Erhan, a.g.e., s. 76.

²⁵⁹ Walther, a.g.e., s. 269.

²⁶⁰ Stone, a.g.e., s. 8.

²⁶¹ Joseph Tracy, History of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions, University Press, II. Baskı, New York 1842, s. 101.

İmparatorluğu'nda kendisini baskı altında hissetmediğini gözlemlediklerini belirtmiştir.²⁶²

İzmir'de Ortodoks Kilisesi'ne ait Yunanlılar'ın nüfus olarak yoğun bir şekilde toplanması²⁶³ Amerikalıların bölgedeki faaliyetlerini bu kesimin üzerine odaklamasına sebep olduysa da azınlık psikolojisine bağlı olarak yıllar boyunca gelenek ve göreneklerinden ibadet şekillerine kadar korumacı davranan Yahudiler bu misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmemişlerdir.²⁶⁴

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Protestanlaştırma çalışmaları yeterli düzeye ulaşamamıştır. Yahudiler arasında sürdürülen kısıtlı faaliyetler 1856 yılında sona ermiştir. Misyonerler, Osmanlı yönetimi ile geliştirilen olumlu ilişkileri bozmamak için Müslümanları bir kenara bırakarak Hristiyanlığı ilk kabul eden millet olarak bilinen Ermenilerle bağlantı kurdular.²⁶⁵ Bunun ardından Parsons ve Fisk, çoğunlukla Türkçe konuşup Osmanlı toplumu içerisinde millet sistemine bağlı ve yarı özerk bir yapılanmaya sahip olan Ermeniler üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır²⁶⁶

İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolu hatları 1860 yılından sonra faaliyete geçmiştir. İlerleyen dönemlerde bu hattın Aydın, Afyon ve Manisa gibi şehirlerden geçmesi ABCFM'nin faaliyetlerini hızlandırması ve daha iç kesimlere ulaşabilmesine yardımcı olmuştur.

Misyonerler, Malta'da CMS ve ABCFM tarafından basılan ve Anadolu'da merkezi İzmir olarak belirlenen matbaadaki yayım faaliyetlerini devletin en uzak köşelerine kadar yollamıştır. İzmir, dışarıdan gelecek malzemeler için kolay bir giriş noktası olduğu ve benzer birtakım kısıtlamaların ortaya çıkabileceği başkent İstanbul'dan yeterince uzak kaldığı için, bu amaca en uygun bir yer olarak seçilmiştir.²⁶⁷ Diğer yandan İzmir istasyonu çevresinde bulunan ve Hristiyanlık dinine göre kutsal sayılan yedi kiliseden üçü olan Akhisar, Sart ve Alaşehir kiliselerinin dini önemi İzmir'in cazibesini arttıran sebeplerden biri olmuştur. Bu

²⁶² Pliny Fisk and Alvan Bond (ed.), *Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A.M.: Late Missionary to Palestine*, Boston: Crocker and Brewster, 1828, s. 118.

²⁶³ Kocabaşoğlu, a.g.e., ss. 96-99.

²⁶⁴ Grabill, a.g.e., s. 7.

²⁶⁵ Akgün, a.g.m., s. 2.

²⁶⁶ Grabill, a.g.e., s. 10.

²⁶⁷ Rauf Beyru, 19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam, İstanbul: Literatür 2000, s. 173.

durum ileride misyoner Theodore A. Baldwin'in Manisa'yı ABCFM'nin önemli istasyon merkezlerinden biri haline getirmesinde pay sahibi olacaktır.²⁶⁸

1833 yılında Malta'dan İzmir'e taşınan ABCFM matbaası ile Missionary Herald dergisi dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyette bulunan misyonerlerden gelen mektupları yayınlarak Amerikan halkına hem bu bölgeler hakkında bilgi vermiş hem de yapılan misyon çalışmalarına maddi olarak katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Bu yöntem ile Amerikan misyoner örgütleri ihtiyaçları olan maddi ve manevi desteği almıştır.²⁶⁹ Ermenice, Ermeni Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, İbrani İspanyolcası, İbrani Almancası ve nihayet Bulgarca'ya tercüme edilen İnciller ve farklı dini eserler dört bir yana dağıtılmıştır.²⁷⁰ 19. yüzyıl ortalarında İzmir, Amerikan misyonlarının Yakındoğu'da yürüttükleri faaliyetlerin ana deposu niteliğini taşımıştır.²⁷¹

²⁶⁸ "Historical Sketch of the Smyrna Field", Missionary Herald, Vol. 91, No. 3, March 1895, s. 95.

²⁶⁹ Kieser, a.g.e., s. 197.

²⁷⁰ Bartlett, a.g.e., p. 5.

²⁷¹ Beyru, a.g.e., s. 176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TIBBİ MİSYONERLİK

3.1.19. Yüzyılda İzmir

1580’de İzmir’de %80’den fazla Türk bulunmaktadır. Kentte küçük bir Rum cemaati bulunmasına rağmen henüz Ermeni ve Yahudiler şehre yerleşmemişlerdir. 16. yüzyılda İzmir çok büyük bir şehir değilken, gayrimüslimler sadece bir mahalle oluşturmuşlardır. 17. yüzyılda ise şehir büyük bir ticaret merkezi haline gelince, nüfusu da önemli bir artış göstermiştir.²⁷²

17. yüzyılda İzmir’in ticaret merkezi iç liman etrafındaki bir rıhtım üzerinde yer almaktaydı.²⁷³ 17. yüzyılın sonlarında bitirilen imar çalışmalarının ardından 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise ülkenin ulaşımı ve dış ticaret ağları değişmiş, 19. yüzyılda da ticaret yolları ve üretim kontrol merkezi İzmir’e kayınca şehir Sultan II. Abdülmecid’in 23 Ocak 1850 tarihli irâdesi ile eyalet merkezi olmuştur.²⁷⁴ İzmir kenti, coğrafi durumunun elverişliliği sayesinde hızla gelişmeye başlamıştır.²⁷⁵

Çeşitli tarihlerde İzmir’i ziyaret eden Batılı gezginlerin seyahatnamelerinde şehir nüfusu ile ilgili birtakım değerler verilmiştir. 17. yüzyılda İzmir’e gelen Fransız gezgini Baptiste Tavernier, şehrin nüfusunu 90.000 olarak verir. Bunun 60.000’i Türk, 15.000’i Rum, 8.000’i Ermeni ve 7.000 kadarı Yahudi’dir. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında vilayetin nüfusu, 1885 yılından 1914 yılına kadar 1.408.387’den 1.608.742’ye yükselmiştir.²⁷⁶

19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’de yapılan nüfus sayımına göre 79.288 Müslüman, 14.909 Yahudi, 53.086 Rum, 6.810 Ermeni, 737 Katolik ve 128 Protestan başta olmak üzere 51.520 diğer ülke vatandaşı da dahil 207.548 kişi

²⁷² E. Eldem, D. Goffman, B. Masters, Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul, Der. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

²⁷³ Şenocak, a.g.e., s. 23.

²⁷⁴ Baykara, a.g.e., s. 53.

²⁷⁵ Baykara, a.g.e., s.12.

²⁷⁶ Arıkan, a.g.e., s. 219.

yaşamaktaydı.²⁷⁷ 19. yüzyıl sonlarından itibaren körfez şehri ve çevre yerleşimlerde Rum nüfusu artmaya başlamıştır.²⁷⁸

Genel yapısı itibariyle Müslümanlardan sonra İzmir'in sosyal yapısını gayrimüslimler oluşturmuştur. 1650 ile 1750 yılları arasında cemaatlere göre İzmir nüfusunun büyük bir bölümü Türklerden oluşmaktadır. Rumlar ikinci sırada, onları takiple sırasıyla Ermeniler ve son olarak Yahudiler gelmekteydi. Bu toplulukların İzmir'deki temsilcileri oldukça saygı görüyorlar ve gerektiğinde idari işlerde yardımcı oluyorlardı. Karşılığında konsoloslukların istekleri de Türk idareciler tarafından ivedilikle yerine getiriliyordu.²⁷⁹

Özellikle ticari bir merkez olması sebebiyle şehir, demografik olarak karmaşık bir yapı içermektedir. 1856 Islahat Fermanı ile yabancılara mülk edinme hakkının verilmesi önemli miktarda yabancı nüfusun İzmir'e gelmesine sebep olmuştur. 1850'li yıllardan itibaren hız kazanan bu değişim, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar aralıksız devam etmiştir. 1890'lara gelindiğinde şehrin nüfusu 229.615'e ulaşmış ve bu nüfusun %61,5'ini gayrimüslimler oluşturmuştur.²⁸⁰

Bu yüzyılın başında İzmir, Batılıların gözünde "Peti Paris", "Levant'ın İncisi", "Anadolu kıyılarının Marsilyası" gibi isimlerle anılmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir minareleriyle, büyük mezarlıklarıyla, dar ve kirli sokaklarıyla bir Türk kenti gibi görünmesine rağmen insanları ve gelenekleriyle Anadolu'ya ait değilmiş görünümü çizmektedir. İzmir, bütün ulusların harmanlandığı, hemen hemen her dilin konuşulmakta olduğu, çeşit çeşit kıyafetlerin bir arada görüldüğü bir kervansaray izlenimi taşımaktadır.²⁸¹

19. yüzyılda İzmir'i ziyaret eden gezginler bu dönemde şehirde üstünlük gösteren Türklerin sosyal yaşamlarında diğer toplumlardan ayrı kaldıklarını belirtmektedir. Ancak buna rağmen İzmir'de yaşayan Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında anlayışa dayalı bir bağ olduğu görülmektedir. İzmir'de nüfus diğer Türk şehirlerine göre birbirlerine karşı daha anlayışlı olan Türk, Rum,

²⁷⁷ Kemal H. Karpat, Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics, Winconsin: The University Of Wisconsin Press, 1985, s. 122.

²⁷⁸ Greene, a.g.e., s. 223.

²⁷⁹ Pınar, a.g.e., s. 28.

²⁸⁰ Anna Frangoudaki-Caglar Keyder, Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters with Europe, 1850-1950, London: I.B.Tauris & Co Ltd., 2007, s. 219.

²⁸¹ Yaranga, a.g.e., s. 30.

Ermeni ve Musevilerden oluşan bu düzeni kurmada Hristiyanlık dinini yaymaya çalışan İngiliz misyonerliğinin katkısı büyük olmuştur.²⁸²

Dini ve etnik yönden bakıldığında mozaik bir yapıya sahip olan devlette birlik ve beraberlik Osmanlı yönetiminin hoşgörüsü politikası ile mümkün olmuştur. İzmir'deki kültürel çeşitlilik ve mevcut kozmopolit yapı, dinsel hoşgörü ortamını da beraberinde getirmiştir.²⁸³ İzmir'in tüm bu özellikleri Amerikan Protestan misyonerliğinin başladığı kent olmasının sebeplerini oluşturmaktadır.²⁸⁴

3.2. İzmir'de Sağlık

3.2.1. İzmir'deki Hastaneler

İzmir, İstanbul'dan sonra hastaneler yönünden en zengin şehirlerden biriydi. Osmanlı Devleti'nin ihracat kapısı olan İzmir şehri, farklı din ve milletten insanların bir arada yaşadığı bir şehir olmuş ve bu durum hastahanelere de yansımıştır. Bunun sonucu olarak farklı cemaatlara ait hastahaneler açılmıştır. İzmir'de her millet kendisine bir hastane edinmiştir.

17. ve 18. yüzyıllar boyunca İzmir'de birçok insani yardım kuruluşu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kentteki ilk sağlık kuruluşunun temelleri 1710 yılında Aziz Antonio adına inşa edilen ve diğer adıyla Katolik/Avusturya Hastanesi olarak anılan hastane olmuştur. İzmir'deki hastahanelerin en eskilerinden biri olan St. Antonio Katolik Hastahanesi kentte gerekli durumlarda hastaların masraflarını dahi karşılamış ve hastalara ilaç, yiyecek ve bakımı sağlamıştır.²⁸⁵

İzmir'de ikinci sağlık kuruluşu 1748 yılında Rumların kurduğu Aziz Haralambo adlı hastanedir. İzmir'de Yahudilerin hastanesi, Avusturyalı Baron Salomon Rotschild tarafından bugün cemaat merkezi olarak kullanılan yerde 1831 yılında kurulmuştur. Emin Muhlis Paşa öncülüğünde İngiliz Mezarlığı'nın yerinde temeli atılan İzmir Gureba-yı Müslimin Hastanesi ise 1850'lerin başında hizmet vermeye başlamıştır.

²⁸² Pınar, a.g.e., I., s. 11.

²⁸³ Marie-Carmen Smyrnelis, İzmir 1830-1930: Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar, Çev. Işık Gürden, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 123.

²⁸⁴ Florence A. Fensham, Mary i. Lyman, H.B. Humphrey, A Modern Crusade in the Turkish Empire, Chicago, 1908, s. 43.

²⁸⁵ Rauf Beyru, 19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, s.67.

Fransızlar daha önce Fransiskenlere ait manastır-hastane üzerine bugün Alsancak Devlet Hastanesi olarak anılan hastanenin yerinde Kırım Savaşı'nın bir sonucu olarak 1856 yılında Fransız Denizcileri için hastane kurmuşlardır. Son olarak Ermenilerin hastanesi ise 1863 yılında inşa edilmiştir. Ayrıca 19. yüzyılda İzmir'de İngilizlerin ve Almanların birer hastanesi bulunmaktaydı.²⁸⁶

İngiliz, Hollanda ve Fransız hastaneleri kendi hükümetleri tarafından desteklenir ve genellikle limana gelen gemilerdeki denizciler kendi ülkelerinin devlet hastanesine kabul edilirdi.²⁸⁷ İzmir'de Rumların da böyle bir hastaneleri olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁸

İzmir'de Rum sağlık kurumları içinde en dikkat çeken St. Haralambos Hastanesi'dir. 1748'de kurulan hastane 1796'da yanmış, 1804'te yeniden inşa edilmiştir. Yıllık 250 bin frank masrafı bulunan tesis uzun süre Anadolu'nun en büyük sağlık kuruluşu olarak görev yapmıştır.²⁸⁹ Hastanenin ayrıca düşkünler, yaşlılar ve akıl hastaları için özel bir bölümü ve her gün her milletten ve dinden insana parasız ilaç ve tedavi hizmeti veren bir polikliniği bulunmaktaydı.²⁹⁰

İzmir'deki Ermenilerin modern sağlık kuruluşları 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılda sayıları artan Ermeni göçmenler önce “misafirhane” ve “oda” adı verilen yerlere yerleştirilmiş, daha sonra Ermeniler için iki katlı, yedi odalı bir bina inşa edilmiştir. Bu binanın inşasına, sadece hastahane olarak kullanılması koşuluyla izin verilmesi, bir hastahane kurulması yolunda atılan ilk adım olmuştur.

Misyonerlerin “Doğu'nun Anglo-Saksonları” adını verdikleri Ermeniler,²⁹¹ 1831'de ABCFM tarafından gönderilen Dr. King ve Dr. Schaffler'in etkileyici çalışmalarının ardından Protestan misyonerlik faaliyetlerinin ana grubu içine dahil olmuş ve sağlık alanında büyük bir dönüşüm içine girmişlerdir. Gridley & Brewer'in İzmir'de Rumlar ve Yahudiler üzerindeki faaliyetlerinin beklenen etkiye ulaşamaması ABCFM'nin bölgeye Goodell, Schaffler, Riggs, Dwight, Bliss,

²⁸⁶ Pınar, a.g.e., ss. 35-36.

²⁸⁷ George Rolleston, İzmir 1856, İzmir : İzmir Ticaret Odası, 2010, s.68.

²⁸⁸ Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir: Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir, 1608-1918, Çev. İlhan Pınar, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001, ss. 25-26, 74, Panzac, a.g.e., s. 163.

²⁸⁹ İzmir 1921, Çev. Aykan Candemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir, 2000, ss. 38-39.

²⁹⁰ Pınar, a.g.e., s. 37.

²⁹¹ Lyman, a.g.e., s. 35

Powers, Pratt gibi tıp misyonerliğinde yeni bir dönem başlatacak olan doktorların bölgeye akın etmesinin başlangıcını oluşturmuştur.²⁹²

İzmir’de azınlıklara ait bu hastahanelerin büyük bir kısmı yan yana, aynı sokak içerisinde bulunmaktaydı. St. Antoine Katolik Hastahanesi, Rum, İngiliz ve Hollanda Hastahanelerinin bulunduğu sokağa, İspitalya Sokağı veya Fransızca olarak Rue des Hopitaux yani Hastahaneler Sokağı denilmekteydi. İzmir’in Yunan işgalinden kurtuluşu sonrasında, 13 Eylül 1922 tarihinde başlayan yangın şehrin büyük bir kısmını harap etmiştir. Yangından İzmir’deki azınlıklara ait hastahaneler de etkilenmiş, pek çoğu kullanılamaz hale gelmiştir.²⁹³

Amerikalı misyonerlerin İzmir’e ilk geldiği yıllarda şehirde büyük veba salgınları yaşanıyordu. Bu yüzden kentte hastaneler dolmuş, limandaki gemiler boşaltılarak hastaların hastanelere yatırılmasında büyük sorunlar yaşanmıştır.²⁹⁴

İzmir’de yaşanan salgınlar İstanbul’daki yönetim merkezi tarafından yakından takip edilmiştir. Bunun için şehrin sağlık durumu incelenip, Tıbbiye-i Şahane doktorları tarafından kapsamlı raporlar hazırlanmıştır. İzmir’deki yerli Rumlar ve Katolikler kendi cemaatlerine ait hastalar için tedavihaneler belirlemiştir. İngilizler, Fransızlar, Almanlar ve Amerikalılar ise kendi insanları için kent dışında bulunan İngiliz hastanesini tedavi merkezi olarak kabul etmişlerdir.²⁹⁵

19. yüzyılın ortasına kadar, Askeri Hastanenin dışında İzmir’de Türklere ait bir hastane yoktu. Yabancılar ait hastanelerde muayene olan Türkler, yatarak tedavi gördüklerinde yüklü bir para ödemek zorunda kalıyorlardı. Hastanelerde yatarak tedavi görmek için hastanenin bağlı olduğu konsolosluktan izin alınması gerekiyordu.²⁹⁶ Tedavi olmak amacıyla yüzlerce hastanın geldiği hastanelerde pek çok tıbbi eksiklikler mevcut olup ihtiyaca cevap verememekteydi.

3.2.2.İzmir'de Salgınlar

²⁹² Lyman, a.g.e., s. 36.

²⁹³ Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın ilk yarısında İzmir’de sağlık, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2008, s.52.

²⁹⁴ Yetkin, a.g.m., s. 372.

²⁹⁵ Yetkin, a.g.m., s. 374.

²⁹⁶ Karayaman, a.g.e., s. 86.

18. yüzyılın sonlarına doğru Sanayi Devrimi'nin etkisiyle buhar gücünün deniz ulaşımında kullanılmaya başlanmasının ardından ortaya çıkan yeni teknolojik gelişmeler salgın hastalıkların yayılmasını da kolaylaştırmıştır.²⁹⁷

1853 yılına ait London Times gazetesinde çıkan bir habere göre Osmanlı'daki sağlık koşulları şu şekilde anlatılmıştır; *“Türk ordusunun sağlık örgütlenmesi, belki de olabileceklerin en kötüsüdür. Ordudaki cerrahların çoğunluğunu herhangi bir mesleki özel eğitimden geçmemiş, bir takım İtalyan maceraperestleri oluşturmaktadır. Kaldı ki bunların eğitimleri de olsaydı, durum pek değişmeyecekti. Çünkü, ellerinde bulunan ilaçlar işe yaramaz cinsten olup, ordunun çoğu zaman bataklık arazilerde konuşlandırılmasına karşın, sıtmaya karşı en etkili ilaç olan kına kabuğu dahi elde bulundurulamamaktadır”*. Yazıda, bu koşullar altında, ölüm oranlarının çok yüksek oluşundan endişe duyulduğu da belirtilmiştir.²⁹⁸

Kent yaşamını etkileyen en önemli olaylardan biri salgınlardı. İzmir'de bulaşıcı hastalıklar sık sık salgınlar yaratmış, şehir nüfusunun büyük oranda azalmasına neden olmuştur.

Dünya tarihinde, yaptığı etkiler ve doğurduğu sonuçlar açısından, insanlığın en çok korktuğu hastalıklardan biri veba olmuştur. Veba salgınları genellikle liman kentlerinde ortaya çıkmıştır. Hastalık gemi fareleriyle dünyaya yayılmış ve limanlar ile kentlerin en kalabalık ve temiz olmayan yörelerinde kendini göstermiştir.²⁹⁹

17. yüzyılın başlarında İzmir'de yaşanan veba salgınları 30.000 kişinin ölümüne neden olmuştur.³⁰⁰ İzmir, 1716'dan 1720'ye ve 1734'ten 1743'e kadarki dönemlerde veba salgınlarına maruz kalmıştır. 1709 yılında 10.000 ve 1724'te 12.000 kişi hayatını kaybetmiş, kısa bir dönem sonra yeniden kendini gösteren veba 1759'da yaklaşık olarak 6.000; 1760'da 19.000 ve 1762 yılında ise 9.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur.³⁰¹

18. yüzyılın başlarında 100.000 civarında olan şehir nüfusu, yaşanan veba salgınları nedeniyle 1776 yılına kadar hemen hemen hiç artmamıştır. İzmir'e

²⁹⁷ Pelin Böke, “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, ÇTTAD, c.VIII, S.18-19, İzmir, 2009, s. 138.

²⁹⁸ Beyru, a.g.e., s. 201.

²⁹⁹ Sabri Yetkin, İzmir de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos 1900), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. I, S. 3, İzmir, 1993, s. 371.

³⁰⁰ Kütükoğlu, İzmir, s. 519.

³⁰¹ Panzac, a.g.e., s. 183.

salgınlar, özellikle de veba, sınır bölgelerinden kervanlarla taşınırdı.³⁰² Şehirde 18. yüzyılın başından 19. yüzyılın sonlarına kadar farklı boyutlarda 54 veba salgını yaşanmış ve her salgından sonra İzmir nüfusu yaklaşık olarak 15.000-20.000 arasında eksilmiştir.³⁰³

1830'lu yıllardan sonra vebanın önlenmesi, ticaretin artması, emniyet ve asayişin sağlanması, yabancı sermayenin gelmesi ve İzmir'i iç kısımlara bağlayan demir yollarının inşa edilmesi şehrin nüfusunun artmasına neden olmuştur. 26 Kasım 1836'da İzmir'e yerleşmiş bulunan iki Amerikalı misyonerin 20 ve 30 Haziran tarihli mektuplarını ele alan Philadelphia Gazetesi, 13 Eylül sayısında İzmir'deki veba salgını hakkında kentte 30.000 nüfuslu bir Türk Mahallesinin beş aylık salgın süresi içinde yok olma raddesine geldiğini ve Musevi topluluklardan çok sayıda ölüm yaşandığını belirtmiştir.³⁰⁴

İzmir şehrinin 17. yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna kadar nüfusça gelişimi sırasında vuku bulan çok önemli birtakım olayların büyük dalgalanmalar meydana getirdiği gözlenmektedir. Deprem ve yangınların da buna yakın etkileri olduğu ve şehrin zaman zaman terkedilmesi ve boşaltılması sonucunu doğurduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁵

İzmir'de 1809'daki şiddetli veba salgını bir süre hafifledikten sonra 1811 sonlarında tekrar etkisini artırarak³⁰⁶ 1812'de Mısır'dan gemilerle İzmir'e gelmiştir.³⁰⁷ 1816 yılına kadar süren salgın elli bine yakın kişinin ölümüne neden olmuştur.³⁰⁸ 1837 yılından itibaren nüfus 1891 yılına kadar 207.000'e yükselmiştir. 1865'ten beri şiddetli salgınların yaşanmadığı İzmir'de nüfus ve ticaret hacmi artmıştır.³⁰⁹

İmparatorluk sınırları içinde nerdeyse hiç eksik olmayan veba ve diğer salgınlar ile bu salgınları izleyen kıtlık ve açlık dönemleri doğrudan sağlık

³⁰² Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590–1699" Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, II, (Editör, Halil İnalcık-Donald Quataert), s. 571.

³⁰³ Panzac, a.g.e., s. 24-26.

³⁰⁴ Beyru, 19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, s. 36.

³⁰⁵ Beyru, 18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir, s. 27.

³⁰⁶ Gavin Milroy, Quarantine and the Plague: Being a Summary of the Report on These Subjects Recently Addressed to the Royal Academy of Medicine in France: with Introductory Observations, Extracts from Parliamentary Correspondence, and Notes, London: Samuel Highley, 1846, s. 30.

³⁰⁷ H. Biglow-Orville Luther Holley, The American Monthly Magazine and Critical Review, Kirk&Mercein, Vol.I, No.5, September 1817, s. 325.

³⁰⁸ Çınar Atay, Tarih İçinde İzmir, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1978, s. 128.

³⁰⁹ Abdullah Martal, Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999. Sayfa.62

koşullarının yetersizliğinden ve yetersiz beslenmeden kaynaklanmıştır.³¹⁰ Büyük salgınlarda İzmir adeta ölü bir kente dönmüş, kaçma olanağı bulan herkes kentten uzaklaşmış, kentte kalmak zorunda olanlar ise evlerine kapanarak sokağa çıkmaz olmuşlardır.³¹¹

Kenti etkileyen salgın hastalıklar içinde en çok etkiyi bırakan veba ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kolera olmuştur.³¹² 1831 yılında gerçekleşen ilk kolera salgını Rusya'dan çıkarak hem kara hem deniz yoluyla yayılmıştır.³¹³ Kolera, önce İstanbul'u ardından da İzmir'i etkilemiştir.³¹⁴

Binlerce kişinin hayatını kaybettiği bu salgın sırasında İzmir'de bulunan Amerikalı misyoner M. Brewer, o zaman henüz on beş yaşında olan damadıyla birlikte ceplerinde ilaçlar dolu olduğu halde her gün kentin boşalmış sokaklarını gezerek hastalığa yakalananlara yardım etmeye çalışmıştır.³¹⁵ On binlerce insan hastane ve kliniklerde tedavi görürken misyonerler hastaları *“Hristiyanlığın ruhu ile etkileyerek şüphe ve nefretin yerini sevgi ve sempatiye bırakmasını sağlayacaklardı”*.³¹⁶

Osmanlı Devleti'nde Ege adalarında kullanılan aşı gibi önlemlerin Anadolu tarafına gelmesi uzun zaman almıştır³¹⁷ ancak İzmir'de sık görülen salgın hastalıkların temelini şehirdeki kanalizasyon şebekesinin yetersizliği, içme suyunun sağlıklı bir şekilde temin edilememesi, şehrin temizliğinin yetersiz olması gibi alt yapı eksiklikleri oluşturmuştur.³¹⁸

Osmanlı'da bu tür kayıpların çok yaşanması halkın ve devletin yeterli derece önlem almaması, hastalık görülen evler veya mahallelerin koruma altında olmaması ve Müslümanların insan ne yaparsa yapsın kaderi değiştiremeyeceği mantığına sahip olmasıyla ilgilidir. Bu durum salgın hastalıkların defalarca ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İzmir'de birçok Avrupa şehirlerinde olan sağlık kurallarının, hastanelerin

³¹⁰ Beyru, 19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık, s. 10.

³¹¹ Henry M. Field, The Greek Islands and Turkey after the War, C. Scribner's Sons, Harvard University, 1885, ss. 52-53.

³¹² Tavernier, a.g.e., s. 118.

³¹³ The London Medical Gazette, or Journal of Practical Medicine, Forgotten Books, Vol. 9, 1849, s. 756.

³¹⁴ The London Medical Gazette, or Journal of Practical Medicine, s. 757.

³¹⁵ Field, a.g.e., s. 53.

³¹⁶ The Orient, Vol.IX, No.12, Bible House: Constantinople, 1922, s. 109.

³¹⁷ Pınar, a.g.e., s. 25.

³¹⁸ Karayaman, a.g.e., s. 213.

ve doktorların eksikliği sıklıkla hissedilmiştir.³¹⁹ Bu dönemde uygulanan tedavi yöntemlerinin etkili sonuçlar vermediği görülmektedir.³²⁰

Anadolu’da doktorluk görevi yapan misyonerlerin en fazla şikâyet ettikleri hususlardan biri hastalığın sebebi ve tedavisiyle ilgili halkın mevcut batıl inançları ve önyargılarının üstesinden gelmede karşılaşılan zorluklar olmuştur. Başta kolera ve veba gibi hastalıklardan etkilenmiş bölgelerde bu hastalıklarla misyoner doktorlar sayesinde cesur ve başarılı bir şekilde savaşıldığı görülmüştür. Misyonerler, halk için sunulan ücretsiz hizmetlerle halkın saygınlığı ve sevgisini kazanmayı başarmışlardır. Amerikalı misyonerler genel bir ifadeyle tıp, eczacılık, diş hekimliği ve hemşirelik eğitimi vermekle birlikte uygulamalı sağlık eğitimine son derece önem vermişlerdir.³²¹

Misyonerler okullar vasıtasıyla halkı sağlık konusunda eğitmeye başlamışlardır. Osmanlı’daki Amerikan misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili New York Herald Gazetesi’nde³²² Osmanlı çocuklarının bu okullarda tamamen yabancı oldukları sağlık kurallarını öğrenmeye başladığına dair yazılar yayınlanmıştır.³²³ “Herald’da Türk olan herkesi karalayan” bir yazı yayınlanması Osmanlı’da bu gazetelerin tepki çekmesine sebep olmuştur.³²⁴

Misyonerler hastane ağlarını genişlettikten sonra bu hastanelere hangi ırktan ve milletten olursa olsun en iyi doktorları seçmeye özen göstermişlerdir.³²⁵ Müslüman aileler çocuklarını bu hastanelerde tedavi ettirmeye başlamış ancak raporlarda bu sayılar ailelerin misyon hastanelerini seçmiş olmalarını itiraf etmek istememeleri sebebiyle tutulamamıştır.³²⁶

3.2.2.1. İzmir'de Hastalıklara Karşı Alınan Sağlık Önlemleri

Osmanlı’da tıp misyonerliğinin gelişiminin artmaya başladığı dönemlerde Osmanlı hekimleri önceleri sergi açarak ve insanların toplu olarak bulunduğu

³¹⁹ Beyru, a.g.e., s. 79

³²⁰ Beyru, 19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam, s. 44.

³²¹ Meral Kuzgun-Ebrü Güher, Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’da Yardım Faaliyetleri Çerçevesinde Sağlık Misyonu, Turkish Studies, S.10/9, 2015 Yaz, ss. 517.

³²² BOA., HR.SYS. 59/36 , 7 Ramazan 1305/18 Mayıs 1888.

³²³ Our Banner, Vol. III, No. I, January 15, 1876, s. 249.

³²⁴ BOA., HR.SYS. 2741/35, 13 Şevval 1313/28 Mart 1896.

³²⁵ William Ernest Hocking, Re-Thinking Missions A Laymen’s Inquiry After One Hundred Years, New York: Harper&Brothers Publishers, 1932, s. 203.

³²⁶ Hocking, a.g.e., s. 209.

alışveriş yerlerine giderek hasta muayene etmişlerdir. Osmanlı hekimleri daha sonra “dükkân” adı verilen muayenehaneler açmışlar ve buralarda hasta kabul etmeye başlamışlardır.³²⁷

Misyonerlerin tıp faaliyetlerinin karşısında II. Abdülhamid ise saltanatı boyunca tebaasının sağlığını koruyup kollamak amacıyla ecza ve gıda maddeleri satışını kontrol altına alacak yasal düzenlemeler yapmış ve sağlık uygulamalarını yasal zemine oturtmaya çalışmıştır. Başta hekim ve eczacı olmak üzere sağlık elemanları yetiştirmeye özen göstererek keşif ve gelişmeleri yakından izlemiştir. Padişah bu modern kurumları Osmanlı’da hizmete sokmaya çalışmıştır. Halk sağlığını tehdit eden salgınlar ve bulaşıcı hastalıklarla bilimsel mücadelenin temeli II. Abdülhamid döneminde atılmıştır.³²⁸

ABCFM hastaneleri daha çok cemiyetin 19. yüzyılın sonlarında uygulamaya başladığı ve Anadolu’ya gönderilen sağlık personeli sayısının artırılmasını öngören bir ideal doğrultusunda ortaya çıkmıştır.³²⁹ Aynı yıllarda Osmanlı’da doktorların bir kısmı, evlerini muayenehane haline getirerek hasta kabul etmeye başlamıştır. Muayenehanenin açılması, döşenmesi, tıbbi araç ve gereçle donatılmasının getirdiği mali yük eczacılarla doktorlar arasında iş birliği yapılmasına neden olmuştur. Eczahanelerle anlaşılan doktorlar, belirli gün ve saatlerde eczahanelerde hasta kabul etmeye başlamışlardır. Gazetelerde doktor ve eczahane ilanları birlikte çıkmış, doktorların isimleri ve eczahanede bulundukları gün ve saatler halka duyurulmuştur.³³⁰

Osmanlı’da en önemli tedavi aracı kabul edilen ilaçlar, Avrupa’da yüzyıllar boyunca hekimler, eczacılar ve bakkallar tarafından hazırlanıp satılmıştır. Osmanlı’da hekimler hasta bakıp ilaçlarını veriyor, eczacılar da ilaç hazırlamanın yanında tıbbi uygulamalar yapıyordu. İki meslek mensupları arasındaki rekabet 17. yüzyılda şiddetlenmiş, bu durum 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Avrupa’da bu iki meslek grubunun yolları yüzyılın sonuna doğru ayrılırken, misyoner hekimler yetiştiren ABD’de doktorlar ilaç hazırlayıp satmaya devam etmiştir.³³¹ Misyonerler

³²⁷ Çavdar-Karcı, a.g.m., s. 259.

³²⁸ Nuran Yıldırım, Bülent Özeltay, "II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri", Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 123.

³²⁹ Yücel, “Yakın Şarkta Batı Nüfuzu..”, s. 232.

³³⁰ Nuran Yıldırım, “İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3, Ed. Nil Sarı, İstanbul 1996/97, s. 90.

³³¹ Yıldırım, a.g.m., s. 274.

kendilerine ait mektep ve hastahane civarında eczahane tesisi için bina inşalarına başlamıştır.³³²

İzmir, eczacılık konusunda önemli mesafeler kat eden bir şehir olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul'dan sonra en çok eczahaneye sahip şehir olan İzmir, bu özelliğini Cumhuriyet Döneminde de muhafaza etmiştir. İzmir eczahanelerinin büyük bir kısmı gayrimüslimler tarafından işletilmiştir. Bu duruma eczahane sahibi olan gayrimüslimlerin Müslümanlara staj imkânı vermemeleri ve Müslümanların eczacılık mesleğine ilgi göstermemeleri gibi sebepler etkili olmuştur. Ticaret hacminin giderek genişlemesi ve buna paralel olarak artan nüfus ve hastalıklar pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Sorunlara çözüm arayışları İzmir'de başta belediye teşkilatı olmak üzere bir dizi kamu ve özel kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ticari açıdan büyük öneme sahip olan İzmir 'de salgınların sık yaşanması ticaretin de azalması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle salgınların önüne geçmek isteyen Osmanlı Devleti, İstanbul'dan sonra ilk belediye teşkilatlarından birini İzmir'de kurmuştur. İstanbul'un ardından çeşitli liman kentlerinde ve ulaşım ağının içinde yer alan önemli merkezlerde yapılan bu yeni düzenlemeye duyulan ihtiyacın sebebi, Osmanlı topraklarına gelen yabancı nüfusun artış göstermesi ve bu nedenle devletin karantina tesislerinden konaklama ve sağlık koşullarına uygun olarak çeşitli modern binaların kurulması zorunluluğu olmuştur.³³³

Belediyelerin önemli görevlerinden biri şüphesiz salgın dönemlerinde hastaların tedavisi ve ilaçlarının temini olmuştur. 1869'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye sağlık teşkilatlanmasında önemli görevler üstlenen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Belediyelere hekim ve eczacı gibi sağlık personeli tayin etmenin yanı sıra bunların terfi ve cezalandırılmasına yönelik kararlar vermek, yabancı ülkelerde yetişen sağlık personeline çalışma izni vermek ve sağlıkla ilgili konularda mahkemelerde bilirkişilik yapmak Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin görevleri arasındaydı.³³⁴

Savaşlar ve salgın hastalıklarla geçen 19. yüzyılda modernleşmeyi amaçlayan ve bu doğrultuda ilerlediğini göstermeye çalışan Osmanlı Devleti, karantina

³³² BOA., DH. ŞFR. 334/26, 26 Ekim 1902/23 Recep 1320.

³³³ Ortaylı, a.g.e., s. 171.

³³⁴ Çavdar-Karcı, a.g.m., s. 261.

örgütünün kurulmasıyla merkezileşme çalışmalarına girmiştir. Bu noktada İzmir şehri, İstanbul'un ardından karantina ağının oluşturulduğu ilk merkezlerden biri olmuştur.³³⁵

Koleranın Avrupa'ya yayılmasında bir köprü durumunda olan Osmanlı topraklarında karantina uygulanması gerektiğinden II. Mahmut'un emriyle bu yolda ilk adımlar atılmıştır.³³⁶ II. Mahmut'un ardından Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamid gibi padişahların saltanat dönemlerini de içine alan bu düzenlemeler hem ekonomik yetersizlikler hem de merkez tarafından uygulanmaya başlanan önemli reformlar sebebiyle inişli çıkışlı bir vaziyet izlemiştir. İzmir'de açılan karantina teşkilatı bu durumun en önemli örneği olmuştur. Teşkilat, Doğu'dan Batı'ya salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla önemli ölçüde Batı ülkelerinin inisiyatifiyle kurulmuştur.³³⁷

Halk sağlığını tehdit eden salgınlar ve bulaşıcı hastalıklarla bilimsel mücadelenin temeli, II. Abdülhamid döneminde atılmıştır. Bu dönemdeki savaşlar ve bunların sosyal bünyedeki olumsuz etkileri sebebiyle daha çok salgın hastalıklarla uğraşmış ve koruyucu sağlık önlemleri uygulanmıştır. Bu koruyucu uygulamaların başında karantina gelmiştir. Enfeksiyondan kurtulmak için ise aşı ve serum uygulamaları yapılmaya başlanmıştır.³³⁸

Sağlık koşulları yönünden seçilen yer çok uygun olmakla beraber, çalışanların ve yöneticilerin tüm çabalarına rağmen karantina binası oldukça harap ve yetersiz kalmıştır. Eksikliklerine rağmen karantinahane, kuruluşundan bu yana karşılaştığı üç salgının dışarıya yayılmasını önleyebilmiştir.³³⁹ Ancak 1846 yılında tamamlanabilmiş olan İzmir Karantina binası 1848 yılında ciddi bir yangın geçirerek harap olmuştur.³⁴⁰

1840'larda kurulan Karantina Örgütü ile Osmanlı'da ülke genelinde sağlık teşkilatlanması başlamıştır. Karantina örgütü ile Anadolu'nun farklı bölgelerine sağlık elemanları gönderilmiş ancak bu yapı ulusal ve kalıcı olmamıştır.³⁴¹

³³⁵ Beyru, a.g.m., s. 137.

³³⁶ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, YKY, İstanbul, 2012, s. 188.

³³⁷ Böke, a.g.m., s.140.

³³⁸ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.5, İstanbul, 1985, s. 1320.

³³⁹ Beyru, a.g.e., s. 25.

³⁴⁰ Böke, a.g.m., s. 142.

³⁴¹ Aydın, a.g.m., s. 189.

İzmir, İstanbul'dan sonra en fazla doktor oranına sahip şehirdi. İzmir'de görev yapan doktorların büyük bir kısmının gayrimüslim olması ve pek çoğunun Avrupa'da eğitim görmesi İzmir'de tıbbın gelişmesine katkı sağlamıştır. 20. yüzyılın başlarında şehirde Türk doktorların sayısı artmaya başlamış ancak bu artış sınırlı olmuştur.

İzmir şehrinde sağlık hizmetleri belediye, sağlık müdürlüğü ile devlete, hayır kurumlarına veya özel teşebbüse ait hastahaneler ve dispanserler tarafından verilmeye çalışılmıştır. Belediye, bir yandan bünyesinde barındırdığı ebe, doktor, sağlık memuru gibi sağlık personeli ve dispanser sayesinde tedavi edici sağlık hizmetleri verirken diğer yandan da bulaşıcı hastalıklara yakalanan kişilerin tecrit edilmesi, evinin ve eşyalarının dezenfekte edilmesi gibi sorumlulukları da üstlenmiştir.³⁴²

İzmir'de 18. yüzyılın sonlarında kurulan doktorlar arasındaki ilk örgütlenme, çeşitli milletlerden 46 diplomalı doktorun bulunduğu ve Rum doktorların kurulmasına öncülük ettiği tabipler birliği, sağlık konusunda oldukça ilerlemeler kaydetmiş ve kamu sağlığı konusunda cesur girişimlerde bulunmuştur.³⁴³

1870 yılında "Tababet-i Belediye'nin İcrasına Dair Nizamname"si yürürlüğe konmuştur. Böylece Anadolu'da halka sağlık hizmeti sunmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde merkezi yönetimin hekimleri kontrol etmesi için bazı önemli adımlar atılmış ve vilayetlerde diplomasız çalışan hekimlerin görevden men edilmesi ya da sınavlarının gerçekleştirilmesi tıp teşkilatlarının soruşturulması kapsamında gerçekleştirilen ciddi bir aşama olmuştur. Devlet, İzmir vilayetinde çalışan doktorların diplomalarını incelemek için bir komisyon oluşturmuştur. Hekim sıkıntısı 19. yüzyılda devletin sağlıkla ilgili en önemli sorunlarından olmuştur.³⁴⁴

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde İzmir'de, sağlıkla ilgili tesislere paralel olarak sağlık personeli sayısında da değişimler meydana gelmiştir. İzmir Belediyesi kadrosunda sağlıkla ilgili olarak 10 doktor, 2 aşı memuru, 2 ebe ve 2 memur merkezde, 9 memur şubede, 27 memur dezenfekte şubesinde, 2 memur ise kimya laboratuvarında görevliydi. 1879 yılına ait Aydın salnamesine göre bu yılda İzmir'de 39 hekim ve 6 eczahane bulunmaktadır. 1888'de Guide of Smyrna tarafından

³⁴² Karayaman, a.g.e., s. 48.

³⁴³ Beyru, 19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, s. 207.

³⁴⁴ İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 215.

yayınlanan bilgilere göre bu yılda İzmir'deki doktor sayısı 44'e yükselmiştir.³⁴⁵ İzmir'de 1894 yılında 92, 1895 yılında 99 ve 1900 yılında 94 hekim bulunmaktadır.³⁴⁶ 1911 yılına gelindiğinde yalnızca Rum doktorlardan İzmir'in merkezinde 60, şehir dışındaki bölgelerde ise 14 doktor bulunmaktaydı.³⁴⁷

3.3.Osmanlı'da Genel Sağlık Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti ilk dönemlerinde Selçuklulardan alarak devam ettirdiği sağlık merkezlerinde askere ve halka çeşitli tıbbi hizmetler vermiştir. Osmanlı'da hekimlik mesleği köklerini eski Yunan ve Roma dönemlerinde yazılmış tıp kitaplarının çevirilmiş halleri ve bu kitaplarda yazılanların genişletilmesiyle oluşmuş İslam dini tıp kitapları oluşturmuştur.³⁴⁸

Osmanlı'da sağlık görevlileri usta-çırak düzeni içinde pratik eğitim almıştır. Ardından medreselerde alınan teorik eğitim sonucunda meslek gelişiminde aşama kaydedilmiştir. Bu düzen 1827 yılında Tıbhane ve Cerrahhane, 1867'de açılan Mülki Tıbbiye gibi okulların açılmasıyla değişmeye başlamıştır.³⁴⁹ Aynı dönemde Katolik ve Protestan mezhebini azınlıklar arasında yaymayı amaçlayan Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman, Avusturya ve İtalyan okulları her bölgeye yayılmaya başlamıştır.³⁵⁰

Tıbbiye, Osmanlı'da hem hekimlik geleneğini kuran hem de özgür düşüncenin yuvası haline gelen bir yer olmuştur. Tıbbiye bir yandan sağlık ihtiyaçlarını karşılarken diğer yandan kontrol edilemez yabancı hekim artışını kontrol altına almaya çalışmıştır.³⁵¹

Osmanlı'da sağlık kuruluşları Batılılaşma dönemine kadar tıp uygulamaları, sağlık koşulları ve yapılan hastaneler açısından ilkel görünümelerini korumuşlardır.³⁵² Osmanlı'da devlet tarafından sunulan sağlık hizmetlerini düzenleyen kurumların

³⁴⁵ A.J. Panayotopoulos "Early Relations between the Greeks and the Young Turks.",BS 21(1), s.101.

³⁴⁶ Beyru, a.g.e., s. 207.

³⁴⁷ A.J. Panayotopoulos "Early Relations between the Greeks and the Young Turks.",BS 21(1), s.101.

³⁴⁸ Sherry Sayed Gadelrab, "Medical Healers in Ottoman Egypt, 1517–1805", Medical History, Vol. 54, No.3, s. 368.

³⁴⁹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808–1975, v.2, Cambridge: University Press, 1977, s. 48.

³⁵⁰ İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s. 412.

³⁵¹ Berkes, a.g.e., s. 185.

³⁵² Layla J. Aksakal, "The Sick Man and his Medicine: Public Health Reform in the Ottoman Empire and Egypt", MA: Harvard University, 2003, s. 10.

başında “Hekimbaşılık” kurumu gelmekteydi.³⁵³ Osmanlı'da sağlık hizmetlerinin genellikle saray ve ordu odaklı olması dikkat çekmektedir.

Geniş halk kitleleri genellikle serbest çalışan tabip ve cerrahlardan ücret karşılığında sağlık hizmeti almıştır. Bunun yanında kimsesiz ve yoksul insanlar için kurulan tıp merkezleri ve şifa evleri ile özel kapsamda kurulan vakıf binaları da bir kısım sağlık hizmetleri vermiştir. Hem hayır amacıyla kurulan sağlık kurumları hem de devlet tarafından sunulan sağlık hizmetleri büyük kentlerle sınırlı kalmıştır. Bu durum 19. yüzyıl başlarına dek süregelmiş, ancak bundan sonra sağlık kuruluşlarının devlet sorumluluğu altında yeniden düzenlenmesine, Batı'daki çağdaş tıp anlayışına uygun sağlık örgütlerinin ve yeni hastanelerin açılmasına başlanmıştır.³⁵⁴

Avrupa'da yayınlanan ve dikkat çeken tıp kitapları Osmanlıca'ya tercüme edilmiş ve önemli tıbbi araç gereçler yabancı elçilerin nüfuzu sayesinde Osmanlı topraklarına taşınmıştır.³⁵⁵

3.3.1. Osmanlı'da Sağlık Sisteminde Yenileşme Hareketleri

III. Selim zamanında filizlenen, II. Mahmud döneminde köklü değişimler yaşayan ve Abdülmecid'in uygulamalarıyla gelişen Türk tıbbının modernleşmesini sağlamak amacıyla sağlık uygulamaları yasal zemine oturtmaya çalışılmıştır. Tıp biliminin altın çağı ile örtüştüğü 19. yüzyıl Osmanlı'da da sağlık hareketleri bakımından zengin bir görünüm çizmiştir.³⁵⁶

Doğu'da başlayarak çiçeklenen ve klasik çağ tıbbı ile birleşerek ortaya çıkan Osmanlı tıp anlayışı Tanzimat dönemi ile birlikte şekil kazanmaya başlamıştır. Bu yüzyılda dikkat çeken noktalardan biri, dünyada hemen hemen hiçbir devletin sağlık alanını belli kurallarla düzenleyip bir politika haline getirememiş olmasıdır. Tıbbi hizmetlerin öneminin farkına varılmaya başlanması sonucu Batıda çeşitli sağlık örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı da bu faaliyetlerden etkilenecek halkın sağlık problemlerinde gerekli tedavi ve bakımının sağlanmasının yanısıra koruyucu

³⁵³ Miri Shefer-Mossensohn, *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700*, Albany, NY: SUNY Press, 2009, s. 31.

³⁵⁴ Yıldırım Yavuz, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, c. VIII, S. II, Ankara 1988, s. 123.

³⁵⁵ Yavuz, a.g.m., s. 125.

³⁵⁶ Yıldırım, "Sağlıkta Devr-i Hamidî/Health in the Hamidian Period", s. 245.

sağlık önlemlerinin de alınmasının görev bilerek bu alanda teşkilatlanmaya başlamıştır.³⁵⁷

Devletlerin bir sağlık hizmet politikasının yokluğunun sıkıntısı çektiği bu dönemde, Batıda yaşanan dönüşümler ve bu dönüşümlerin etkisi sonucu Anadolu halkının devletten beklentileri değişime uğramıştır. Devleti yöneten kesim belli hizmetlerin yaratılıp düzenlenmesinden sorumlu tutulmaya başlanmış, halk tarafından buna dair önlemleri almaları beklenmiştir. Dünyada tıp alanında yaşanan ilerlemeler sonucunda koruyucu sağlık hizmetlerinin önemi anlaşılmış ve Osmanlı Devleti'nde merkezden taşraya doğru bir sağlık hizmeti ağı kurmak öncelikli bir amaç haline gelmiştir.³⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları azınlıklara geniş haklar vererek bu topluluklara eşit haklar veirlmeye başlanmıştır.³⁵⁹ Ardından hangi dinden olursa olsun Osmanlı uyruklu kişilerin tıp okuluna kabul edileceği açıklanmıştır.³⁶⁰ Poliklinik ve cerrahi işlemlerin yapıldığı hastanelerde hastalardan tedavi masraflarının yarısı alınmış, ayırım yapılmaksızın Müslüman ve gayrimüslimlerin sağlık hakkından yararlanmaları sağlanmıştır. Osmanlı'da var olan yoksulluk ve hastalıklara karşı perhiz dışında herhangi bir tedavi yöntemi uygulamayan İzmir hekimlerine karşı³⁶¹ misyonerlerin tıp alanında gösterdikleri birçok faaliyete hoşgörü ile bakılmaya başlanmıştır.³⁶²

Bu durum 19. yüzyılda sağlık hizmetlerinin niteliğinin değişmesi ve hekimbaşı ihtiyacının karşılanamaz hale gelmesine sebep olmuştur. Yeni kurumlara olan ihtiyacın doğması sağlık teşkilatlanmasında da yeni kurumların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sağlık alanının geleneksel çalışanları modern sağlık sistemine dahil edilmişlerdir. 18. yüzyılın sonlarında geleneksel hekimler, ebeler, şifacılar, büyücüler sağlık alanında itibar gören kişilerken, bir asır sonra sağlık teşkilatlanmasının dışına doğru kaymışlardır.³⁶³ Kişinin hangi alanda uzman ise

³⁵⁷ Erdem Aydın, "19.Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", OTAM, S. XV, Ankara 2004, ss. 186-187.

³⁵⁸ Aydın, a.g.m., s. 186.

³⁵⁹ Louise Fawcett, *International Relations of the Middle East*, Oxford University Press, 2016, s. 42.

³⁶⁰ Berkes, a.g.e., s. 187

³⁶¹ Beyru, a.g.e., s. 10.

³⁶² Beyru, a.g.m., s. 5.

³⁶³ Rasimoğlu, a.g.m., ss. 80-84.

sadece o mesleği yaparak sağlığın diğer dallarına müdahale etmemesi sağlanmıştır.³⁶⁴

Batılılaşma döneminde atılan önemli adım 1827’de açılan “Tıphane-i Amire” olmuştur. Tıphane-i Amire’nin açılmasıyla orduya öncelik verilmiş ve askeri örgütlenme içerisinde doktor yetiştirilmeye başlanmıştır.³⁶⁵

İngiltere’de 1832 yılında görülen kolera salgını Osmanlı’da yerel sağlık teşkilatının kuruluşunu hızlandırmıştır. 1848 yılında yine burada görülen kolera salgınının başlamasından hemen önce parlamento bir merkezi sağlık teşkilatının kurulmasına izin vermiştir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti’nde de sıhhiye teşkilatının temellerinin atılması salgın hastalıkların ortaya çıkarmış olduğu zorunluluklara paralel bir seyir izlemiştir.³⁶⁶

1841 yılında Osmanlı’da gayrimüslim kesime Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne’de eğitim hakkı verilmiş ve bu eğitimin çeşitli yabancı dillerde verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum misyonerlerin yararına olmuştur. Müslüman hekimlerin bu durumla rekabet çabası mesleki gelişimi güdüleyici olmuştur. Avrupa’da bulaşıcı hastalıklara yol açan mikroplarla mücadele konusunda önemli adımların atıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti de bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmiş, mezun olan birkaç tıp öğrencisini uzmanlığa geçiş eğitimi almak amacıyla 1874 yılında Avrupa’ya göndermiştir. Buna paralel olarak hastaneler dışında sağlık hizmeti veren kurumlar faaliyete geçmiştir. II. Mahmut’un padişahlık yılları Osmanlı Devleti’nde halk sağlığının da öneminin anlaşıldığı dönem olarak göze çarpmaktadır.³⁶⁷

Osmanlı topraklarında serbest çalışan hekimlerin büyük çoğunluğunun gayrimüslim olması ve misyonerlerin sağlık alanındaki faaliyetlerinin çoğalması devletin kendi hekimlerini yetiştirme ihtiyacını arttırmıştır. Bu sebeple hekimlerin yetiştirilmesi ve bunun gerçekleştirileceği yeni okullar açılması gerekmiştir. İlk olarak askeri okulların dışında kurulacak sivil bir okul açılması sağlanmıştır. Bu nedenle 1866 yılında devlet şehir ve kasabalarda görevlendirilmek üzere hekim yetiştirecek sivil nitelikteki ilk tıp okulunun açılmasına karar vermiştir.³⁶⁸

³⁶⁴ Ceren Gülser İlikan, Sağlık Mesleklerinde Diploma Mecburiyeti, Toplumsal Tarih, 194, 2010, s. 81.

³⁶⁵ Christopher Dole, Healing Secular Life Loss and Devotion in Modern Turkey, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2012, s. 38.

³⁶⁶ Necati Çavdar-Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", Turkish Studies, 9(4), 2014, s. 258.

³⁶⁷ Yavuz, a.g.m., s. 126.

³⁶⁸ Aydın, a.g.m., s. 193.

Osmanlı'da tıp okullarının en büyük problemi verilecek tıp derslerini anlayacak seviyede ortaöğretim görmüş öğrencilerin bulunmayışıydı. Bu okullarda fizik, kimya, zooloji, botanik, anatomi ve askeri cerrahi gibi dersler veriliyordu.³⁶⁹

3.4. Tıbbi Misyonerliğin Yasal Zemin Kazanması

Osmanlı topraklarında misyoner doktor olarak çalışan personellerin en çok sıkıntı yaşadığı konulardan biri doktorların görevlerini icra etmeleri için almaları gereken izinden yoksun olmaları ve bu denkliği sağlayacak diplomaların devlet tarafından kendilerine verilmemiş olmasıdır. Bunun sağlanabilmesi için yabancı doktorlara İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de yapılan sınavı başarıyla verdikten sonra diplomalarını onaylatma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca Osmanlı resmi makamları misyoner sağlık kurumlarını ruhsat ile ilgili düzenlemelere tabi tutmuştur.³⁷⁰

Misyonerlerin diploma sahibi olmalarının ardından kliniklerde gösterdikleri başarı artış göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında 420'den fazla hasta tedavi edilmiş ve kazanılan ücret iki katına çıkmıştır.³⁷¹ ABCFM'ye ait olan mektep, hastahane, eczahane ile misyoner ikametine mahsus hanelere tapu verilmeye başlanmış ve vergiden muaf tutulup tutulmayacağı hakkında tartışmalar başlamıştır.³⁷² İzmir'de Amerikan Board heyeti adına kayıtlı binalar ancak bu izinlerden sonra resmî kurumlar haline getirilmiş³⁷³ ve vergiden muaf olarak çalıştırılmaları engellenmiştir.³⁷⁴

İzmir'de misyoner hekimler çok yönlü çalışarak okullarda sağlık eğitimi vermeyi eksik etmediler. Bu amaçla misyonerler, ABCFM'ye ait yeni binaların inşası için müsaade talep etmişlerdir.³⁷⁵ İzmir'de Basmahane Mahallesi'nde bulunan Enternasyonel Koleji içindeki Amerikan Misyoner Mektebi'nin binaları mevcut talebeyi almadığından dolayı şehir dışında bir mevkide yer satın alınarak yeni bir okul inşa edilmesi için ruhsat izni istenmiştir.³⁷⁶ Aynı zamanda İzmir'de Melez

³⁶⁹ Berkes, a.g.e., s. 187.

³⁷⁰ Kuzgun, a.g.m., s. 516.

³⁷¹ Herald of Mission News, 1894-95, No. 1-12, New York: W. Pratt&Son Printers, s. 137.

³⁷² BOA., HR. TH. 372/63.

³⁷³ BOA., ŞD. 1438/21, 24 Ekim 1911/1 Zilkade 1329.

³⁷⁴ BOA., MV. 114/97, 4 Şubat 1907/20 Zilhicce 1324.

³⁷⁵ BOA., ŞD. 1437/6, 18 Aralık 1909/5 Zilhicce 1327.

³⁷⁶ BOA., DH.İD. 154/15, 15 Aralık 1909/2 Zilhicce 1332.

Caddesi'nde bulunan ve ABCFM'ye ait erkeklere mahsus bir kolej ile Çınar Sokağı'ndaki kızlara mahsus bir okulun binalarının kaydı başlatılmıştır.³⁷⁷

ABCFM misyonerlerinin gerçekleştirdiği propogandalar ve bunlara ek olarak devletten bir takım taleplerde bulunulması Bâb-ı Âli'nin tepkisine sebep olmuştur. Böylece Bâb-ı Âli bu çalışmaların kısıtlanmasına uğraşmaya başlamıştır. Misyonerlerin çeşitli talepleri Osmanlı yönetiminde rahatsızlığa yol açmış ve ilerleyen dönemlerde devletin misyonerlerle olan ilişkilerinde izlenecek tavrın temelini oluşturmuştur.³⁷⁸ Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar misyonerler ve Bâb-ı Âli arasında kaotik bir ilişkinin bulunduğu dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti misyonerler tarafından kurulan sağlık merkezlerinin ruhsat ile çalışma izni almaları konusunda çeşitli değişimler gerçekleştirerek yeni sınırlar koymuştur. Yeni kurallar dahilinde misyonerler bazen bu sınırlamaların dışına çıkmayı başarmış bazen de Amerikalı diplomatlar tarafından yapılan baskılar sonucunda Osmanlı hükümetinin bazı esneklikler gerçekleştirmesine sebep olmuştur. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Bab-ı Ali, ABCFM'nin tıp kuruluşlarına karşı daha yumuşak bir tavır sergilemiştir. Bu esneklik 1908 sonrası dönemde ABCFM'ye ait bazı hastanelerin genişletilmesine veya yeni hastane açılmasına dair ruhsat taleplerine yansımıştır.³⁷⁹

Özel hastahane açmak için Devlet-i Aliyye tebeasından olmak şart olmasına rağmen nizamlara aykırı olarak açılan hastahane ve eczanelerin hemen kapatılması gerektiği bildirilmiştir.³⁸⁰ Bu sağlık merkezleri kimi zaman Bâb-ı Âli, yerel yöneticiler ve ABCFM misyonerlerini gerilim içine sokmuştur.³⁸¹

Amerikan misyonerlerine Osmanlı Hükümeti'nce takınılan tavır beş Amerikan gazetesinde yayınlanmıştır.³⁸² Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlerin istek ve şikayetlerini Amerikan Hükümeti'ne iletmek maksadıyla bir Müdafaa Komitesi kurulmuştur.³⁸³

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinde yer alan hekimlerin görev yapabilmesi için diplomalarının onaylanması mecburiyeti, tıbbi alanda faaliyet

³⁷⁷ BOA., BEO. 2978/223307, 10 Ocak 1907/25 Zilkade 1324.

³⁷⁸ Emrah Şahin, "Crimes against Law and Order: American Missionaries as the Object of Public Security in the Ottoman Empire", Florida: University of Florida, 2014, s. 4.

³⁷⁹ Yücel, "Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)", s. 156.

³⁸⁰ BOA., DH. MKT. 551/21, 31 Temmuz 1902/24 Rabiulahir 1320.

³⁸¹ Yücel, a.g.m., s. 234.

³⁸² BOA., HR. SYS. 73/26, 14 Nisan 1895/18 Şevval 1312.

³⁸³ BOA. HR. SYS. 74/8, 25 Mayıs 1896/12 Zilhicce 1313.

gösteren misyonerlerin faaliyet alanını daraltmak olarak görülmüştür. Daha sonra faaliyet gösteren misyoner hekimlerin diplomalarının Tıbbiye-yi Şahane tarafından tasdik edilmesi mecburi hale getirilmiştir.³⁸⁴ Misyoner doktorlara uygulanan sınavlar hem sözlü olarak³⁸⁵ hem de Türkçe ve Fransızca olarak yapılabilmekteydi.³⁸⁶

İzmir’de ve çevre yerleşmelerinde 19. yüzyılın sonlarında bile diplomasız doktorların hala faaliyetlerini devam ettirdikleri görülmektedir.³⁸⁷ Bu duruma çözüm olarak bir nevi kurs sisteminin uygulandığı dikkat çekse de diplomasız meslek icra edenlerin yanı sıra, yabancı ülkelere tıp diploması aldıkları halde yürürlükte olan kurallar gereğince bu diplomaları Mektebi Tıbbiye-i Şahane’ye kaydettirmeyen ve ruhsatname almaksızın çalışan doktorların varlığı dikkat çekmiştir.³⁸⁸

3.5. Tıbbi Misyonerliğin Doğuşu

Misyonerler yüzyıllar boyunca insanların muhtaç olduğu alanlarda etkinlik göstermiştir. Bu bağlamda sağlık misyonu en başta gelmiştir. Hz. İsa, Filistin ve çevresinde, tedavi edilemeyen cüzzam hastalarını iyileştirmeyi başarmıştır. İsa’nın havarileri de bu hastalıkları tedavi etme ve cin kovma gibi konularda yetki sahibi olduklarına inanarak Hristiyanlık dininin egemenliğini yaymaya çalışmışlardır.³⁸⁹

Hz. İsa tarafından gönderilen mesajı gerçekleştirmek gayesiyle gidilen yerlerde misyonerler, hem “müjde”yi yaymaya çalışmış hem de köy, kasaba ayırt etmeden gezerek muhtaç durumda olan insanlara yardım etmişlerdir. Hz. İsa’nın ortaya çıkardığı ve havarilerinin devam ettirdiği şifa dağıtma misyonu, sonradan gelenekselleşerek misyonerlerin en yaygın metodu haline gelmiştir.³⁹⁰

Misyonerlerin tıbbi hizmetlere ağırlık vermelerinde öncelikle dini inançları etkili olmuştur. Misyonerler için tıbbi faaliyetlerin insanlar üzerindeki etkisi

³⁸⁴ Haytoğlu, a.g.m., s. 13.

³⁸⁵ Walter Russel Lambuth, Medical Missions: The Twofold Task, New York: Student Volunteer Movement for Foreign Missions, s. 252.

³⁸⁶ Olive Trees, S.1, January 1908, s. 142

³⁸⁷ Beyru, a.g.e., s. 203.

³⁸⁸ Beyru, a.g.e., s. 207.

³⁸⁹ Kuzgun, a.g.m., s.515.

³⁹⁰ Emin Özdemir, “Osmanlı Devleti’nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board’un Konya Tıbbi Misyonu”, History Studies, Vol.5, No. 1, s. 316.

bilinmekte ve insanlarla daha rahat temasa geçilerek dini propaganda yapılabilmekteydi.³⁹¹

American Board yönetimi ve misyonerleri, insanlığı “*Hristiyanlaştırma Projesi*” olarak gördükleri hekimlik ve diğer sağlık faaliyetlerinde bulunmak üzere 1831 yılı ve sonrasında Osmanlı topraklarına sürekli sağlık misyonerleri göndermeye başlamışlardır. Hem bireysel hem toplumsal olarak derin izler bırakan tıp misyonerliği Hristiyanlığın temel parçalarından biri gelerek “acının en fazla olduğu yerlerde” iyileştirme amacıyla ortaya çıkmıştır.³⁹²

Tıbbi misyonerlik, misyonerlerin en önemli çalışma alanlarından birisi olmuş ve ilk olarak “günahkarların acısını dindirmeye” odaklanmıştır.³⁹³ Misyonerler, hastaların içinde bulunduğu psikolojiden yararlanarak şifa vermenin yanında din değiştirmelerini sağlamak adına telkinde bulunmuşlardır.³⁹⁴

Tıbbi misyonerlik, sağlık hizmetlerinin sağlanamadığı ya da yeterince verilemediği bölgelerde her kesimden insanın sevgi ve saygısını kazanmada etkili olmuştur. Misyonerlerin hizmet verirken daha teknolojik bir donanım kullanmaları, gönüllü çalışanların halka ılımlı ve yakın bir tavır sergilemesi Osmanlı’da Müslümanlar da dahil olmak üzere her dinden insanın sempatisini kazanmalarına yardımcı olmuştur.

Osmanlı’nın tıp biliminin uygulanmasındaki katı kurallar göz önüne alındığında³⁹⁵ misyonerler için Hristiyanlığı yaymanın en kolay olduğu alanları okullar ve hastaneler oluşturmuştur.

Tıbbi misyon, diğer misyon çalışmalarından ayrı bir görünüm sergilemektedir. Misyonerliğin diğer önemli dallarından biri olan eğitim misyonunda bu faaliyetler okul, öğrenci ve veliler ile sınırlıyken, tıbbi misyonda yanyana gelme şansı bulunmayan topluluklar biraraya gelmiştir. Bu noktada misyonerler sadece hastaların acılarını dindirmek için değil, aynı zamanda bu kişileri İsa hakkında aydınlatmaya da gayret etmişlerdir. Misyonerlere Amerika’dan verilen yönergede onlara ilk olarak din eğiticisi, sonra sağlık hizmetlisi olmaları emri verilmiştir.³⁹⁶

³⁹¹ Meral Kuzgun, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’da Yardım Faaliyetleri Çerçevesinde Sağlık Misyonu”, *Turkish Studies*, Vol. 10/9, Summer 2015, s. 515.

³⁹² Lambuth, a.g.e., s. 5.

³⁹³ Lambuth, a.g.e., s. 53.

³⁹⁴ Haytoğlu, a.g.m., s. 3.

³⁹⁵ James Levi Barton, *Daybreak In Turkey*, Boston&New York: The Pilgrim Press, 1908, s. 208.

³⁹⁶ Haytoğlu, a.g.m., s. 2.

3.5.1. Tıbbi Misyonerliğin Gelişimi ve Misyon Hastaneleri

ABCFM, hızla hastahaneler inşa edilmesi gerektiğini, böylece misyon hastanesini hala çok az kullanan Müslümanların da güveninin kazanılabileceğini planlamıştır. Bir yandan halkın güveni kazanılırken hem genel hasta sayısında hem de Müslüman hasta oranında da artış yaşanmıştır. Tıbbi misyonerlik iyileştirme sanatını sessiz ancak derinden uygulamıştır.³⁹⁷

Protestanlık hareketinin büyük bir parçasını oluşturan tıbbi misyonlar Yakın Doğu'da hız kazandıkça kiliseler misafirperver ve güvenilir mekanlar haline gelirken, misyonerler tarafından kurulan hastaneler ve kiliseler büyüyerek neredeyse Türkler adına işletilen kurumlar haline gelmişlerdir.³⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin tıbbi alanda yetersiz kalması misyonerlerin bu alanda daha kolay adımlar atabilmesini sağlamıştır. Osmanlı'daki doktorların insan anatomisi hakkındaki yetersiz bilgileri, nabız ölçme ve kan alma ile sınırlı kalan, cerrahi müdahalelerde eksikliği hissedilen sınırlı yetenekleri³⁹⁹, misyonerlerin tıbbi problemlerin yaşandığı bölgelere doktor ve hastabakıcı olarak yoğun ilgi göstermelerini sağlamıştır. Bu durum sağlık merkezlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁰⁰ Yaşamın her parçasına dokunan tıbbi misyonerlik materyalistik olduğu kadar ruhani yönünün de bu şekilde ortaya çıkarmıştır.⁴⁰¹ Tıbbi misyon çalışmaları önyargıları ortadan kaldırmada ve akılları Hristiyanlığa yönlendirmede en büyük silah olarak kullanılmıştır.⁴⁰²

Amerikalı misyonerler Anadolu'da ilk hastaneyi 1848'de Antep'te açmışlardır. Dr. Henry West'in 1859-1876 arası Sivas'taki sağlık çalışmaları ise misyonerlik açısından oldukça başarılı olmasının yanında, 1876'dan 1886'ya kadar geçen ve Osmanlı'nın 93 Harbi'nin siyasî, sosyal ve ekonomik sıkıntıları ile boğuşması sebebiyle on yıl içinde American Board'a ait misyon merkezlerinin çok büyük bir kısmında hastaneler kurulmuştur. Anadolu'da 1914'lere kadar Antep, Talaş, Sivas, Merzifon, Harput, Erzurum, Adana, Mardin, Diyarbakır, Maraş, Van ve

³⁹⁷ Lambuth, a.g.e., s. 57.

³⁹⁸ American Board of Commissioners for Foreign Missions; John Kingsley Birge, *The Turkish Quest: The Story of the American Board in Turkey*, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1936, s. 4.

³⁹⁹ Greene, a.g.e., s. 145.

⁴⁰⁰ Haytoğlu, a.g.m., s. 2

⁴⁰¹ Lambuth, a.g.e., s. 55.

⁴⁰² Lambuth, a.g.e., s. 106.

Konya’da American Board’a ait hastaneler kurulmuştur. Başta Bursa, Trabzon, Bitlis, Haçin, Urfa ve Adapazarı olmak üzere birçok şehirde de hastane kurmak için faaliyet başlatılmıştır.⁴⁰³

İzmir ile İstanbul Gedik Paşa ve Boyacıköy’de ise farklı misyoner örgütlerine ait üç adet Amerikan Hastahanesi daha vardı. Tıbbi misyonerliğin uygulanacak olduğu bir hastanede sahip olunması gereken ilk malzemeleri yatak, ilaç, bandaj, bez ve sterilize etmeye yarayan hijyenik ekipmanlar oluşturmaktadır.⁴⁰⁴ Amerikalı misyonerler İzmir’de yapılabilecek tıp faaliyetlerinin, özellikle cerrahi müdahale gerektiren hastalıkların tedavisinin yapılamamasından ve yaşanan malzeme eksikliğinden dolayı hayal kırıklığına uğramışlardır.⁴⁰⁵

Kimi zaman günde sayısı 50’den 100’ü bulan hastanın geldiği hastanelerde işlerin tek kişiyle yapılamayacak kadar çok olması ve her bir doktorun ağır sorumluluklar taşıması sebebiyle eğitilmiş hemşirelerin ve hastane çalışanlarının eksikliği sık sık hissedilmiş ve bu noktada misyonerler devreye girmiştir.⁴⁰⁶

Her ne kadar Amerikan misyon hastaneleri 19. yüzyılın ortasında açılmaya başlanmış olsa da misyonerlerin sağlık hizmetlerini bir misyonerlik aracı olarak kullanmaları, örgütün Osmanlı topraklarındaki keşif ve ilk yerleşim dönemlerine kadar geri gitmektedir.⁴⁰⁷

Misyonerlerin Osmanlı’da yaşadığı ilk sorun salgın hastalıklar olmuştur. Plinky Fisk, İzmir’de 40 bine yakın kişinin ölümüne neden olan bir veba salgınına şahit olmuştur.⁴⁰⁸ Osmanlı topraklarına ilk kez sondaj amacı ile gelen misyoner Levi Parsons da buna benzer şiddette bir salgınla karşılaşmış ve bu salgına anılarında yer vermiştir.⁴⁰⁹ Parsons 1822’de yakalandığı hastalık sebebiyle ölmüştür.⁴¹⁰ Misyonerlerin mektuplarından anlaşıldığı üzere veba kimi zaman kolerayı da beraberinde getirmiştir.⁴¹¹

⁴⁰³ Kieser, a.g.e., s. 527.

⁴⁰⁴ Lambuth, a.g.e., s. 94.

⁴⁰⁵ Nicol, a.g.e., s. 41.

⁴⁰⁶ Lambuth, a.g.e., s. 95.

⁴⁰⁷ Yücel, a.g.m., s.231.

⁴⁰⁸ Pliny Fisk, *Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A.M.: Late Missionary to Palestine*, Boston: Crocker and Brewster, 1828, s. 167.

⁴⁰⁹ Oliver Daniel Morton, *Memoir of Rev. Levi Parsons, First Missionary to Palestine From the United States*, Edinburgh: Waugh&Innes, 1832, s. 240.

⁴¹⁰ Heather J. Sharkey, “American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters”, Philadelphia: September 26, 2010-June 26, 2011, s. 1.

⁴¹¹ *Memoirs of American missionaries, formerly connected with the Society of inquiry respecting missions in the Andover theological seminary*, Boston: Pierce&Parker, 1833, s. 146.

Parsons ve Fisk, İzmir’de yaptıkları çalışmalarıyla ABCFM tarafından “kültürel duvarları yıkarak ölü Hristiyanlığı canlandıran” misyonerler olarak anılmıştır.⁴¹² Bu iki misyonerin öncülüğünü yaptığı çalışmalar, Osmanlı Devleti’nin toplumsal tarihini değiştirmeye başlamıştır.

3.6. Misyoner Hekimler ve Faaliyetleri

Anadolu’ya gelen ilk misyoner hekim 1833 yılından itibaren doktorluk yapmaya başlayan Dr. Asa Dodge’dır.⁴¹³ Beyrut’a gelen ve bir yıl sonra Kudüs’e giden Dr. Dodge, burada tifüse yakalanarak 1835’te hayatını kaybetmiştir.⁴¹⁴ Aynı yıl misyonerlik faaliyetlerinin tıbbi misyonla desteklendiğinde daha güçlü ve donanımlı olacağı düşüncesiyle Dr. Ashael Grant her misyon merkezini sağlık hizmetleriyle donatmakla vazifelendirilmiş ve bu amaçla Türkiye’ye gönderilmiştir.

İlerleyen dönemlerde Dr. George Post, Dr. Asakel Grant, Dr. Henry Lobdell, Dr. Cornelius Van Dyck ve Dr. Azariah Smith gibi hekimler Osmanlı’nın Afrika’dan Kafkasya’ya kadar uzanan bölgelerde gezici doktorluk yapmıştır. Osmanlı’da tıbbi faaliyetler yeni kurulan okullardan sağlık personeli mezunu çıktıktan, özellikle 1880 yılından sonra hızlanmaya başlamıştır.⁴¹⁵

ABCFM’nin sınırlı bireysel sağlık hizmetlerinin yürürlüğe girmesinin ardından Dr. Azariah Smith gibi hekimlerden bazıları sağlıkçı sıfatıyla diğer bölgelerde tıbbi misyonerlik çalışmaları için açılacak olan istasyonlara öncülük etmiştir.⁴¹⁶

Dr. Asa Dodge ve Dr. Ashael Grant’tan sonra da Osmanlı topraklarına misyoner hekim akını sürmüştür. Bunlardan Dr. Cornelius Van Dyke (1840), Dr. Azaria Smith (1843), Henry Lobdell, Dr. George Bills, Dr. Charles Colhoun, Dr. Mary Eddi, Dr. Thomson K. Van Dyck, Dr. Yohanne Vartabet, Dr. Henry West ve Dr. Neril Shepard gibi birçok misyoner hekim Trablusşam’dan Kafkaslar’a kadar Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerleşim merkezlerinde 19. yüzyıl sonlarına kadar gezici hekimlik yapmışlardır. Gezici hekimlik yaparak daha çok bölgeye gitme ve

⁴¹² Heather J. Sharkey, “American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters”, University of Pennsylvania, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2010, s. 1.

⁴¹³ Enaya Hammad Othman, *Negotiating Palestinian Womanhood: Encounters between Palestinian Women and American Missionaries, 1880s–1940s*, Maryland: Lexington Books, 2016, s. 5.

⁴¹⁴ Ayhan Öztürk-S. Tunay Kamer, “Activities of American Missionaries in Kayseri”, *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, c.2, S.2, s. 117.

⁴¹⁵ Julius Richter, a.g.e., s. 158.

⁴¹⁶ Strong, a.g.e., s. 197.

daha çok hastaya ulaşma imkânı bulmuşlardır. Gittikleri yerlerde hastanın başucunda İncil okumuş ve telkinlerde bulunmuşlardır.⁴¹⁷

Gezici hekimlerin yaptıkları faaliyetlerin yanında dispanserler ve hastaneler gibi sağlık kuruluşlarında verilen hizmetler oldukça ilgi görmüş ve bu yerler insan akınına uğramıştır. Halkın arasına karışan misyonerler dini eğitim başta olmak üzere insanlarla teması arttırarak sorunlarına çözüm bularak hayatlarını daha kolay hale getirmeye çalışmışlardır. Buna dair alınabilecek önlemler hakkında bilgi vermişlerdir. Hastane ve dispanserler Müslüman ahali ile sıcak ilişkiler kurmak, misyonlara ahalinin ilgi göstermesini sağlamak, destek almak ve ilgilerini çekmek için etkin kuruluşlara dönüştürülmüştür.⁴¹⁸ Nitekim misyonerlerin bu baskın konumu nedeniyle 20. yüzyıl başlarında Anadolu'da Amerikalı deyince misyoner akla gelir olmuştur.⁴¹⁹

ABCFM misyonerleri Osmanlı'daki hastanelerin, dispanserlerin ve modern tıp eğitimi almış hekimlerin eksikliğini kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır.⁴²⁰ Devlet hastanelerinin inşası esnasında misyon kuruluşlarının örnek alındığı, pek çok şehirde açıkça görülebiliyordu.⁴²¹

ABCFM'nin dini ön planda tutarak sağlık hizmeti verme amacı kısa sürece ülkenin her tarafında hastane, poliklinik ve dispanserler açılmasını sağlamıştır. Her misyon merkezinde kurulmaya başlanan sağlık ocaklarında birçok misyoner doktorluk sıfatı dahi taşımadan faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı'daki mevcut yasaların oluşturduğu engeller sebebiyle ABCFM misyonerleri çalışmalarını öncelikle el altından sürdürmüştür. Bunu küçük çaplı dispanser örnekleriyle yapan misyonerler, misyon yerleşkesinde ya da yerleşke yakınında bulunan bir evi, hastaların ayakta tedavi edildiği bir dispansere dönüştürmüştür. Bu dispanserler tıbbi misyonerliğin Yakın Doğu'daki en önemli merkezleri haline gelmiştir.⁴²²

Osmanlı'da yerel yöneticilerin zaman zaman karşı tepki vermesi sonucunda misyonerler, kendi evlerini dispanser haline getirip hastalarını ziyaretçi olarak

⁴¹⁷ Haytoğlu, a.g.m., s. 5.

⁴¹⁸ Haytoğlu, a.g.m., s. 4.

⁴¹⁹ Akgün, "Amerika Misyonerlerin Ermeni Meselesi..", s. 12.

⁴²⁰ Barton, a.g.e., s. 207.

⁴²¹ Kieser, a.g.e., s. 273.

⁴²² Lambuth, a.g.e., s. 60.

göstermiştir.⁴²³ Bu çalışmalar küçük çaplı dispanserlerle başlayarak zamanla misyoner hastahanelerine dönüşmüşlerdir.⁴²⁴

American Board misyonerleri, salgın sırasında Ermenilerin sağlık meselesiyle yakından alakadar olmuş ve arta kalan zamanlarında ise Müslüman halkla da ilgilenmişlerdir. Bâb-ı Âli'nin misyonerlik çalışmalarını önleme planları misyonerler tarafından kurulan hastanelerin etkisini giderek arttırdığı ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonraya kadarki dönem süresince sonucu olmayan münferit faaliyetler olarak kalmıştır.

Misyoner doktorlar acil bir durum için çağrılmadığı sürece tüm zamanını hekimlik yaparak ve ders vererek şehirde geçirmişlerdir. Temmuz ve Ağustos aylarında ise kırsal alanda geziler düzenleyerek bir yandan en acil tıbbi ve cerrahi ihtiyaçları giderirken diğer yandan da çalışmalar için ihtiyaç duyulan parayı kazanıyorlardı.

Türkiye misyonundaki tüm tıbbi misyonların finansal prensibi zenginlerden yüklü, fakirlerden ise pek az ücret talep etmektir. Verecek durumda olmayanlardan ise para almamaktı. Diğer misyon faaliyetlerinin aksine, tıp misyonlarının kapısı toplumun tüm kesimlerine ve gruplarına açıktı.⁴²⁵

Tıbbi misyonerlik alanında 19. yüzyılın ikinci yarısında dikkat çeken isimler Dr. Frederick Douglas Shepard ve eşi Dr. F. Andrews Shepard olmuştur. Shepard çifti Osmanlı'daki misyonerlik çalışmalarına yeni bir hız katmıştır. Her ikisi de misyonerliğin ilk şartı kabul edilen lisan öğrenmekle işe başlamış⁴²⁶ ve hastalarıyla anlaşacak kadar Türkçe öğrenmişlerdir.⁴²⁷

Bir tıp doktoru olan ancak Türkiye'de çalışma izni alamayan asistanı Dr. Shepard'a çalışmalarında yardımcı olmuştur. Dr. Shepard hastalarını yalnızca iyileştirmemiş; herkesin aynı yerden geldiği ve bu yüzden kardeş sayıldıklarına dair vaazlar vererek sevgiyle yaklaşmıştır. Dr. Shepard her millet ve dinden insandan aynı hoşgörü ve saygıyı görmüştür.⁴²⁸

⁴²³ Yücel, a.g.m., s. 237.

⁴²⁴ Salt, a.g.e., s. 31.

⁴²⁵ Kieser, a.g.e., s. 274.

⁴²⁶ Lambuth, a.g.e., s. 92.

⁴²⁷ İdris Yücel, "An Overview of Religious Medicine in the Near East: Mission Hospitals of the American in Asia Minor (1880-1923)", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, Vol. 14, Issue 40, Spring 2015, s. 60.

⁴²⁸ Alice Claudia Riggs, *Shepard of Aintab*, New York: Interchurch Press, 1920, s. 35.

Dr. Trowbridge ise sağlık taraması yaptığı köylerde sağlığın ilk şartı olarak temizlik, bebek banyosu ve çocuk bakımına kadar birçok şeyi halka anlatmıştır. Dr. Trowbridge halk tarafından ikna yeteneği yüksek, güvenilir, yorulmak bilmeyen ve etkileyici karaktere sahip biri olarak tanımlanmıştır.⁴²⁹

Dr. Trowbridge ve eşı Mrs. Trowbridge her milletten hastayı zengin ve fakir olarak ayırmaksızın tedavi etmiştir. 1907’de eşinin işi bırakmasının ardından faaliyetlerini sürdürmeye devam eden Dr. Trowbridge yanına Miss Alice Bewer’i hemşire olarak almış ve bir yandan tıp misyonerliğini sürdürürken diğer yandan hastalarla birlikte haftada iki kez İncil’i okuyarak Hristiyanlık dininin gerçeklerini anlatmıştır. Dr. Trowbridge’in hastaları iyileşir iyileşmez bu mesajı kendi çevrelerine yaymaya başlamıştır. Müslüman ve gayrimüslim hastalar Dr. Trowbridge, Dr. Shepard ve Dr. Hamilton gibi hekimlerden huzur bulduklarını belirtmişlerdir.⁴³⁰

American Board misyonerlerinden biri olan Dr. William Dodd da ömrünün çoğunu Ermenilere yardım etmek geçirmiş ve halkın kendisini Amerikalı doktorların yanında rahat hissettiğini belirtmiştir.⁴³¹

Yaptığı gezici hekimlik turları ile tanınan Dr. William Dodd⁴³² Batı Türkiye Misyon sahası içerisindeki hastanelerde görev yapmıştır. Bir yandan bölge halkını daha yakından tanıyarak temasa geçtiği doktor sayısını arttırmış diğer yandan da bölgedeki tıbbi ihtiyaçları detaylı bir biçimde tahlil etmiştir.

Önceleri ruhsatsız hastaneler açarak kanuna aykırı ameliyatlar yapan Dr. Dodd,⁴³³ yıllarca izinsiz çalıştırılan hastaneler için resmi ruhsat alarak bu hastanelerin genişletilmesini sağlamıştır.⁴³⁴ Her misyoner hastanesinde mutlaka en az iki doktor ve asistan, hemşireleri eğitebilecek kapasitede olan bir kadın misyoner, hijyen koşullarının öğrenimini içeren dersler, son dönem tıp ekipmanları, hastaneye maddi yardım sağlayacak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, Hristiyanlık erdemini taşıyan bu zihniyeti bilim ile birleştirebilen çalışanlar olması zorunluluğunu koymuştur.⁴³⁵

⁴²⁹ Judd W. Kennedy, “American Missionaries in Turkey and Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges, 1874-1967”, College of William and Mary: W&M Publish, 2008, s. 39.

⁴³⁰ Lyman, a.g.e., s. 62.

⁴³¹ Talha Çiçek, Syria in World War I: Politics, economy, and society, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016, s. 78.

⁴³² Eddy, a.g.e., s. 133.

⁴³³ BOA., DH. MKT. 161/17, 26 Cemazeyilahir 1311/4 Ocak 1894.

⁴³⁴ BOA., DH. TMIK. M. 78/60, 2 Şaban 1317/6 Aralık 1899.

⁴³⁵ Lambuth, a.g.e., s. 129.

1835 yılında Dr. Asakel Grant, misyon merkezlerinde sağlık teçhizatlarının oluşturulması kuralını kabul ettirmiştir. 1835 yılı tıbbi misyonerlik çalışmaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tıbbi misyonerliğin en önemli noktalarından biri yerli halkın bakış açısının ve bu toplulukların düşünce tarzlarının öğrenilmesidir.⁴³⁶ Bu sebeple misyonerler tıbbi kurumlarda yerli halktan seçilmiş bazı kişilere asistanlık görevi vermişlerdir.⁴³⁷

3.6.1. Amerikan Misyonerliğinde Kadın

19. yüzyılda ABCFM'nin misyonerlik faaliyetleri Ortadoğu bölgesinde de başlamıştır. ABCFM bu bölgenin kültürel anlamdaki hassaslığını göze alarak genelde evli misyonerlerin gönderilmesi hususunda dikkatli davranmıştır. Böylece misyonerlerin halkın gözünde daha rahat ve hızlı benimsenmesi kolaylaştırılmıştır. Sonraki dönemlerde evli ve bekar kadınların üstlendiği sorumlulukların değişmesi ve artması ile bekar kadın misyonerler de gönderilmeye başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda kız çocuklarının eğitilmesi politikasının bir parçası olarak da dikkat çekmektedir. Bekar kadın misyonerler genellikle evli kadın misyonerlerin gözetimi altında asistanlık yapmıştır. Kadın misyonerlerin ilk görev alanları arasında vaaz vermek, eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmek ve ilerleyen yıllarda hemşirelik, doktorluk gibi mesleklerin icraatı bulunmaktadır. Ortadoğu'da diğer kadınlara model olması için özel yetiştirilen misyoner kadınlar şartların zorluğundan dolayı özellikle ilk dönemler büyük kayıplar vermiştir. Misyonerliğe yaptıkları olumlu katkılara rağmen kadın misyonerler, 19. yüzyılın sonuna kadar erkek misyonerlere oranla daha alt statüde görülmüştür.⁴³⁸

Büyük şehir merkezleri ve birkaç kıyı şehri haricinde cerrahi işlerin tümü Amerikalıların elindeydi. Osmanlı'daki doktorların oranıyla karşılaştırıldığında misyonerler için yeterli sayıda eğitilmiş hemşire bulmak imkânsız hale gelmiştir.⁴³⁹

En basit sağlık kurallarının bilinmediği ve tüberküloz, çiçek ve diğer bulaşıcı hastalıkların ölüm oranının yüksek olduğu yerlerde eğitilmiş hemşireler ile bu

⁴³⁶ Lambuth, a.g.e., s. 93.

⁴³⁷ Kuzgun, a.g.m., s. 517.

⁴³⁸ Murat Gökhan Dallyan, Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği), Turkish Studies, 6(2), 2011, s. 339.

⁴³⁹ American Medical Work in Turkey, Columbia University Libraries, 1905, s. 7.

hemşirelerin sistematik olarak eğitilmesine duyulan ihtiyaç artmış ve hemşirelerin kurulan yeni hastanelere alınması zorunlu görülmüştür.⁴⁴⁰

Bu misyonun en tanınan görevlilerinden olan Dr. Reynolds, 1893 tarihinde yanında Grace Kimbal ve L. R. Nith adında iki kadın hekim bulundurmıştır. “*Örnek bir Amerikalı; mükemmel bir insan, bütünüyle nevi şahsına münhasır ve bunun yanında soğukkanlı; şarkta geçirdiği uzun yıllara rağmen Türkçe telaffuzunun her kelimesinden içindeki Amerikalı’nın ortaya çıktığı mükemmel bir hekim ve bu sayede pek çok hayır işleyen*” bir doktor olarak tanımlanan Dr. Reynolds,⁴⁴¹ yanında yetiştirdiği kadın hekimlerle tıbbi misyonun boyutlarını genişletmiştir.

19. yüzyılda Amerika’da kadınların tıp mesleğini icra edebilmeleri genelde eşleri ile birlikte çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sağlık hareketleri başlamış ve yalnızca işçi grupları değil, feminist gruplar da bu aktivitelere katılmıştır. Bu ayaklanmalar sonucunda herkesin kendi sağlığından sorumlu olduğu görüşü yaygınlaşmış ve reddedilen geleneksel halk hekimliği yerini diplomalı doktorluğa bırakmaya başlamıştır.⁴⁴²

Amerika’da tıp okullarının kapısını çalma cesaretini gösteren ilk kadın Harriot Hunt olmuştur. Hunt’ın Boston Tıp Okulu’na yaptığı başvuru reddedildikten sonra onun yolunu izleyen bir başka Amerikalı olan Elizabeth Blackwell, 17 tıp okulundan red cevabı almasına rağmen sonunda New York’da küçük bir tıp okuluna kabul edilmiştir. Blackwell, mezun olduğunda yalnızca Amerika’nın değil, dünyanın ilk kadın hekimi olmuştur. 1865 yılında 15 öğrenciyle The Women’s Medical College of the New York Infirmary adlı okul açmıştır.⁴⁴³

1868 yılında Boston’da şekillenen The Woman’s Board of Missions yurtdışına misyoner kadınlar göndermeye başlamıştır. Bu oluşum 5 yıl içinde gelişerek Amerikan kadın misyonerleri daha uzak bölgelere göndermeye amaçlayan The Woman’s Board of Missions of the Pasific ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁴

Öncü kadınların ısrarcı tutumları ve başarıları zamanla Amerika’daki tıp okullarının kadınlara açılmasını sağlamıştır. American Medical Association (Amerikan Tıp Birliği) ancak 1915 yılında kadın hekimleri tam üyeliğe kabul etmiş

⁴⁴⁰ American Medical Work in Turkey, a.g.e., ss. 4-5.

⁴⁴¹ Kieser, a.g.e., s. 305.

⁴⁴² Tozlu, a.g.t., s. 41.

⁴⁴³ Yıldırım, a.g.m., s. 51.

⁴⁴⁴ Lyman, a.g.e., s. 37

ve aynı yıl Medical Women's National Association (Tıp Kadınları Ulusal Birliği) kurulmuştur⁴⁴⁵

19. yüzyılın sonuna doğru ABCFM, “*dinsiz bölgeler*”deki kadın kesim içerisinde etki yaratabilmek adına misyoner kadın asistanlara temel sağlık eğitimi verilmeye başlanmıştır. Tıbbi misyon sahalarında misyoner kadınlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Genel olarak misyoner doktorların kadın misyonerler aracılığıyla insanlara daha rahat ulaşılabilceği hesap edilmiştir.⁴⁴⁶ Kadın doktorlar aynı zamanda hem Müslüman hem de Hristiyanların olumsuz tepkilerini önlemiş olacaktı.⁴⁴⁷

3.6.2. Misyoner Kadın Hekimlerin Osmanlı Toplumuna Etkileri

İzmir’deki hastanelerde çalışan kadın misyonerlere 19. yüzyılın sonuna kadar kısıtlı görevler verilmiştir. Kadın doktorların hastalarla iletişiminin sınırlı olması ancak tıpta tam eğitilmiş kadın misyonerlerin ve bu doktorların kimi salgın hastalıkların tedavisinde görev almalarıyla değişmiştir.⁴⁴⁸

Misyonerler tıbbi hizmetlerin yanında yetiştirdikleri veya açtıkları okullardan mezun olan Ermenileri kabul etmiştir. ABCFM, yüzyılın son çeyreğinde neredeyse sadece Ermeni kökenli kadınlardan oluşan ilk hastabakıcı ağını yetiştirmiştir. Kadınlara yapılan bu tıbbi faaliyette misyonerler oldukça hızlı ve etkili hareket etmişlerdir. Bu kişiler hastane ve dispanserlerde çalıştırılarak hem sağlık alanında pratik kazanmaları hem de ekonomik anlamda ailelerine katkıda bulunmaları sağlanmıştır. Bunun yanı sıra tıp alanındaki yeni iş alanları Müslüman kadınların hastabakıcılık yapmayı öğrenmeleri ile doğmuştur.⁴⁴⁹

19. yüzyılın başlarında sağlık alanında görev alan kadınların üstlendiği bakım işi aslında hasta refakatçiliğinden ibarettir. Yüzyılın ortalarına doğru reformist kadınların ilgisi bu uğraşa yönelmiş; hastabakıcı kadınların gelişmiş meslek becerisi ve düzgün sosyal yaşamı olması gerektiği kabul edilmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Yıldırım, a.g.m., s. 52.

⁴⁴⁶ Kuzgun, a.g.m., s. 517.

⁴⁴⁷ Kuzgun, a.g.m., s. 343.

⁴⁴⁸ Lady M. Nicol, Ismeer, or Smyrna, and Its British Hospital in 1855, London: James Madden, 1856, s. 63.

⁴⁴⁹ Dilşen İnce Erdoğan, “XIX. Yüzyılda Ermenilerin Sosyal Kültürel Hayatındaki Değişmelerde Amerika Birleşik Devletleri’nin Rolü”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi İcanas 38, Türkiye, 2007, s. 1662.

⁴⁵⁰ Serap Torun, “Kırım Savaşı’nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik”, Çukurova Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi (yayınlanmış) Adana, 2008, s. 42.

Eğitim alanında yapılan düzenlemeler kadın hakları arayışında kazanılan ilk başarılarından biri olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan reformlar kısa bir zaman aralığında tüm Avrupa'ya yayılmış; kız öğrenciler için rüştiyeler, kız öğretmen okulları ve kız sanat okulları açılmıştır. Kızların ebelik eğitimi almaya başlamaları 1842 yılında kadın elemanların yetiştirilmesi sürecini hızlandıran düzenleme ile gerçekleşmiştir. Devletin bilinen dini bakış açısı sonucunda bu yüzyılın hemen hemen sonuna kadınların görevi ev içi işler ve çocuk bakımı ile sınırlı kalmıştır. Bu yaşam tarzı ve kendisine atfedilen konum gereği, kadın kapalı kapılar ardında kalmaya mahkûm edilmiştir.⁴⁵¹ Misyoner doktorlar görev almaya başladıkları zaman dahi uzun süre boyunca kadın hastalarıyla ancak bir perde arkasından iletişim kurabilmişlerdir.⁴⁵²

Hastanelerde steril bir ortam yaratmak için kısıtlı sayıda hemşire çalışabiliyordu. Misyon hastanelerinde görev almak isteyen hem eğitilmiş hem de işini severek yapacak bir Osmanlı kadını bulmak neredeyse imkânsızdı. Çoğu Oryantal toplumda olduğu gibi Osmanlı'da da hasta bakımı aşağılayıcı bir meslek olarak kabul edilmekteydi. Kız çocukları evlerde kapalı tutulurken kadınlar da hastalara yaklaşmaktan korkuyorlardı. Bu noktada Amerikalı doktor ve hemşireler devreye girip yeterli sabır ve sempatiyi göstererek Müslüman kadınlara yardım etmeye başlamıştır. Osmanlı'da hemşire olma ihtiyacı giderek zorunlu hale gelmiştir.⁴⁵³

1842 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de ebelik eğitimi alan 26 Hristiyan ve 10 Müslüman kız sertifikalı ebe olarak çalışmaya başlamışlardır. Ardından Amerika Tıp Medresesi'nde kadın hastalıklarına ait bir hastahane tesisine ruhsat verilerek vergiden muaf olmalarının kabul edilmesi sağlanmıştır.⁴⁵⁴

Mesleğe ebelik ve öğretmenlik ile başlayan Anadolu kadınları bu dönemde artan kadın hareketleri ile birlikte hemşire olma hakkını kazanmışlardır. Kadınların hemşirelik alanına yönelmesi bu yüzyılda ortaya çıkan savaşların, göçlerin ve salgınların etkisiyle toplum içinde daha faal görevler üstlenmeleri ile gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın başlarında Amerika'dan Türkiye'ye gönderilen Miss Isabel Fry Türk kızlarının eğitimi yönünde başlatılan hareketlerde büyük pay sahibi olmuştur. Bu

⁴⁵¹ Torun, a.g.t., s. 44.

⁴⁵² Lambuth, a.g.e., s. 95.

⁴⁵³ Riggs, a.g.e., s. 73.

⁴⁵⁴ BOA., HR. TH. 341/17.

çalışmaların neticisinde yeni bir Amerikan Koleji açılmış ve Türk kızları tıp eğitimi almaya başlamışlardır.⁴⁵⁵

Hemşirelik mesleğini kazanan ilk kadınların bu başarı oranı toplumda itibarlarını arttırarak diğer mesleklere giden yolda önlerinin açılmasını sağlamıştır. Osmanlı'da verilmeye başlanan hemşirelik eğitimi kız çocuklarına yalnızca ekonomik avantaj değil, aynı zamanda ev hayatı için de bir hazırlık olmuştur.⁴⁵⁶

19. yüzyılda “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne” başta olmakla birlikte çeşitli tıbbi kurum ve kuruluşlarda kadın hastalar hizmet görmeye başlamış ve buralarda çalışma ihtiyacının eksikliği fark edilerek kadınların sahip olduğu iş alanları genişletilmeye başlanmıştır.

Kieser’e göre, 1894 yılında diplomalı iki Amerikalı kadının Osmanlı Devleti’nde hekimlik yapmak için başvurması misyoner kadınların Osmanlı topraklarındaki konumuna olan ilgiyi arttırmıştır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye, 1861 yılında yürürlüğe giren nizamnamenin 3. maddesinin kadın doktorlara uygulanamayacağına ısrar ederken Meclis-i Vükelâ ise; 3. maddenin ehliyetini ispat eden doktorlara çalışma ruhsatı verilmesini öngördüğü, kadınların da bu maddeden yararlanabileceği, üstelik bazı kadın hastalıklarının muayene ve tedavisinde tabibelerin daha yararlı olacağı kanısına varmıştır. Bu nedenlerle iki Amerikalı kadına, yapılacak sınavı başarmaları halinde ruhsat verilmesi kolaylaştırılmıştır. II. Abdülhamit ise, yabancı tabip ve tabibelere ruhsat verilmeden önce zararlı fikirlere sahip olup olmadıklarının ve zararlı partilere üye olup olmadıklarının araştırılmasını emretmiştir. Amerikalı kadınlardan yalnız birinin müracaat etmesi üzerine Amerika Sefareti baş tercümanı Meclis-i Vükelâ kararı uyarınca Amerikalı kadın doktorun diplomasının tastik edilmesini rica etmişti.⁴⁵⁷

Misyon hekimlerinden biri olan Grace Kimbal, 1893 yılında “yabancı kadın doktorların diplomalarını onaylamama şeklindeki resmî tutum yüzünden” çalışması için gerekli diploma almayı başaramadı. Ertesi yıl Suriye’de bir muayenehane açmak isteyen Dr. Mary Eddy, uzun bir mücadele sonrası bu izni almayı başardı. Resmi

⁴⁵⁵ Sir Edwin Pears, Forty years in Constantinople; The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915, With 16 Illustrations, New York: D. Appleton and Company, 1916, s. 320.

⁴⁵⁶ Hocking, a.g.e., s. 211.

⁴⁵⁷ Kieser, a.g.m., s. 53.

tutuma rağmen Osmanlı'daki erkekler ile kadınlar arasında doktorluk yapma konusunda ayrımları kaldıran Dr. Eddy'nin'nin başarısı olmuştur.⁴⁵⁸

1912 yılına gelindiğinde misyon okullarında eğitim almış birçok Ermeni kız çocuğu hemşirelik eğitimini tamamlayarak diplomalarını almışlardır. Bu hemşireler ilerleyen yıllarda askeri hastanelerde hizmet etmişlerdir.⁴⁵⁹

Bu yıllarda Türkiye'de savaşlar, bulaşıcı hastalıklar, yokluk ve yoksulluklar sebebiyle sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşu, bu hususta çalışanları misyoner bile olsa halkın nazarında göz bebeği durumuna getirmiştir. Bu doktorlardan biri olup uzun süre Anadolu topraklarında misyonerlik yapan Paula Schaffer, kadın bir misyoner doktor olması sebebiyle halk tarafından ilgi görmüştür.⁴⁶⁰

ABCFM kaynaklarına göre din, cinsiyet, dil ve kimlik ayrımı olmaksızın hizmet sunulduğu söylenen hastaneler Anadolu halkınca hem ilgi hem de saygı görüyordu. Kadın misyonerler iletişim kurdukları hastalara İncil'i okuyarak onlara yeni bir dünyayı tanıtıyorlardı.⁴⁶¹

Kadın ve erkek misyon hekimleri, şark şehirlerinde Abdülhamit döneminden bu yana büyük saygı duyulan kişilikler olmuşlardır. Kadın misyonerler, vaiz misyonerler gibi ilerici pozitivistlerin alay konusu olmadan ve de gelenekçilerin rekabetiyle karşılaşmadan halkın geniş kesimlerinin gözünde hümanizmayı ve "gerçek ilerlemeciliği" temsil etmişlerdir. Bu durum tıbbi misyonların nimetlerinden faydalanan halkın misyonerlere karşı büyük bir kişisel güven beslemesini sağlamıştır. Tıbbi yardım ölçülebilir ve istatistiksel olarak gösterilebilir başarılar kazanmıştır.⁴⁶²

Müslüman kadınlar, sağlık hizmetlerinin kadın misyonerleri kapsamıyla birlikte bu tür hizmetlere daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Bu durum kadınlara sağlık kuruluşlarına girebilmeleri açısından kolaylık sağlamıştır. Bunun sonucunda anlaşıldığı üzere misyonerlik faaliyetleri, görevli kişilerin gittikleri ülkelerde daha kolay kabul edilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Halkla ilişki kurmayı

⁴⁵⁸ Hocking, a.g.e., s. 273.

⁴⁵⁹ Riggs, a.g.e., s. 73.

⁴⁶⁰ Hilmar Kaiser, At the Crossroads of Der Zor: Death, Survival, and Humanitarian Resistance in Aleppo, 1915-1917, Gomidas Institute, September 2002, s. 54.

⁴⁶¹ Olive Trees, S.1, January 1915, s. 170.

⁴⁶² Kieser, a.g.e., s. 274.

daha esnek hale getiren sağlık misyonu en sık başvurulanan misyon türü olmuştur. Kadın misyonerler bu alanda büyük bir iş yükünü azaltmıştır.⁴⁶³

3.7. İzmir'deki Misyoner Hekimler

İzmir'deki misyonerlik faaliyetlerinin 1820-1833 yılları arasında düzenli olmadığı görülmektedir. Ancak matbaanın İzmir'e taşınmasının misyonerlik faaliyetlerine yaptığı etki dikkat çekmektedir. 1853'ten sonra merkezin daha çok İstanbul'a kaymış olması İzmir'in misyonerlik çalışmaları açısından yavaş bir görünüm çizmesine neden olmuştur. Genel anlamda bakıldığında 19. yüzyıldan sonraki çalışmaların Marcellus Bowen, Wakefield Lawrence ve Alexander MacLachlan sayesinde yürütüldüğü görülmektedir.

İzmir'de misyonerlik faaliyetlerinin gelişip hız kazanmasında en büyük çabayı gösterenlerden biri Dr. Riggs olmuştur. Eski ve yeni dillere olan merakı ile önce Yunanca, Ermenice ve Bulgarca'yı öğrenmiş, ardından Yakın Doğu dillerinden İbranice, Süryanice ve Kipti dillerinde kendini eğitmiştir. Riggs bu şekilde halka daha yakından ulaşmayı amaçlamıştır.⁴⁶⁴ Avrupa ve Batı Asya'daki dillerin birçoğuna hâkim olarak kendini misyonerliğe adanmıştır. Dr. Riggs'in çalışmaları Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler arasında hızla yayılmıştır.⁴⁶⁵

Çalışmalarına İncil'i tercüme ederek başlayan Dr. Riggs, İncil'in tamamını önce çeşitli Ermeni lehçelerine ardından da Osmanlı Türkçesi'ne çevirmiştir. İncil'in günümüzdeki modern Ermeni dillerindeki basımının temelini İzmir'de 1853 yılına kadar yaptığı çalışmalarda Dr. Riggs atmıştır.⁴⁶⁶ Elias Riggs'e çalışmalarında yardımcı olan Dr. Goodell İncil'in çeşitli versiyonlarını matbaada yayınlatarak İzmir'de birçok okula dağıtılmasını sağlamıştır.⁴⁶⁷ Bu çalışmalar etkisini Osmanlı'nın Rum kesiminde hızla göstermiştir.⁴⁶⁸

Dr. Riggs, 1838-1844 yılları arasında daha çok Rumlarla ilgilenmiştir. 1844-1852 yılları arasında strateji değiştirerek Ermenilerle yakından ilişki kurmuştur.

⁴⁶³ Lambuth, a.g.e., s. 150.

⁴⁶⁴ Lambuth, a.g.e., s. 120.

⁴⁶⁵ J. Richter, a.g.e., s. 108.

⁴⁶⁶ Barton, a.g.e., s. 198.

⁴⁶⁷ J. Richter, a.g.e., s. 110.

⁴⁶⁸ Thirty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston: Crocker & Brewster, 1840, s. 86.

İzmir’de Protestan misyonerliğinin yalnızca deneylerini yapmamış aynı zamanda temelini de sağlamlaştırmıştır.⁴⁶⁹

Riggs ailesi İzmir’e 1838 yılında gelmiştir. Yaşadığı hastalıklar sebebiyle İzmir’den ayrıldıklarında Beyrut’a yerleşmişlerdir.⁴⁷⁰ Dr. Riggs vaazlarını İngilizce ve birtakım farklı yerli dillerde vermiş, çalışmaları halk tarafından büyük oranda kabul görmüştür.⁴⁷¹ Riggs aynı zamanda hem İngiltere hem Amerika’da basılan dini kitapların çoğunu tercüme ederek Osmanlı topraklarında Protestan misyonerliğinin öğrenimini ve yayılımını kolaylaştırmıştır.

Dr. Elias Riggs, İzmir ve İstanbul’da 69 yıl görev yapmıştır.⁴⁷² Sahip olduğu dil yeteneği ve entelektüel bilgisi sayesinde Riggs, ABCFM’nin en önemli misyonerlerinden biri olmuştur.⁴⁷³

19. yüzyılın ilk yarısında Dr. Riggs’in çalışmalarına ek olarak Dr. King ve Dr. Schauffler’in yaptığı çeviriler dikkat çekmektedir.⁴⁷⁴ Dr. King İzmir’e gelerek Yunanca öğrenmeye başlamıştır. 11 dilin 5’ini akıcı konuşabilen King hem Yunanistan hem Türkiye’de 400.000’den fazla kitap dağıtımını yapmıştır.⁴⁷⁵ İncil’de bulunan duaların bir koleksiyonunu oluşturarak “Prayers of the Saints” adı altında yayımlamıştır.⁴⁷⁶ Bu çalışmalara oranla Josiah Brewer’in (1826-1828) İzmir’deki faaliyetleri yetersiz kalsa da James P. McNaughton ve Lyman Bartlett gibi misyonerler İzmir istasyonu çevresinde geziler düzenleyerek dini vaazlar vermiştir.

Uzun yıllar İzmir’de görev yapan Dr. Metheny de hem Müslüman halk ile sempati kurmuş hem de azınlıklılarla yakın ilişki içerisinde olarak kısa zamanda halkın güvenini kazanmıştır.⁴⁷⁷ Dr. Metheny’nin Arapça bilgisi, kurduğu hastane, eşi Mrs. Metheny ile birlikte on yıllık süreç içerisinde cömertçe kiraladığı odalar ve hasta bakımına gösterdikleri titizlik Müslüman halk ile olan iletişimlerini kolaylaştırmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁶⁹ Sixty-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston: Riverside Press, 1878, s. XXI.

⁴⁷⁰ Mehmet Ali Doğan, “The Missionary Activities of Elias Riggs in İzmir,” International Journal of Turcologia 5:10, Autumn 2010, s. 27.

⁴⁷¹ Greene, a.g.e., s. 74.

⁴⁷² Greene, a.g.e., s. 256.

⁴⁷³ Doğan, a.g.m., s. 32.

⁴⁷⁴ Henry Otis, H. Allen Tupper, Jr., and Edwin Munsell Bliss, The Encyclopedia of Missions: Descriptive, Historical, Biographical, Statistical, New York&London: Funk & Wagnalls Co, 1904, s. 649.

⁴⁷⁵ The Encyclopedia of Missions: Descriptive, Historical, Biographical, Statistical, s.373.

⁴⁷⁶ The Encyclopedia of Missions, Volume: II, s. 374.

⁴⁷⁷ Christian Nation, Volume XXII, January 2, 1895, New York, s. 6.

⁴⁷⁸ Herald of Mission News, 1896-97, No. 1-12, New York: W. Pratt&Son Printers, s. 131.

Dr. Metheny araştırmalarını; misyonerliğin halk üzerinde ne ölçüde nüfuz edeceği, mali açıdan bu faaliyetlerin nasıl yönetilebileceği ve yerli halk ve cemiyetlerden ne tür yardımlar alınabileceği soruları üzerine kurmuştur.⁴⁷⁹

Dr. Metheny İzmir'deki görev süresi esnasında yazdığı mektuplarda "*kayıp ruhları sonsuz yaşamın huzuruna ulaştırmayı*" amaçladığını belirtmiştir.⁴⁸⁰ Dr. Metheny çabalarının meyvelerini anlattığı bir mektubunda; Müslüman bir hastanın bir elinde Kur'an, öbür elinde İncil ile gelerek ikisini karşılaştırdığı ve İslam inancının sarsılmaya başladığını anlattığını yazmıştır.⁴⁸¹ Dr. Zwemer de bu araştırmayı doğrularak Osmanlı'da binlerce Müslümanın Protestan misyonerlere ve Hristiyanlık dinine açık bir hale geldiğini⁴⁸², bu durumun hoşgörü ve arkadaşlık seviyesine yükselerek hem hastanelerde hem de halka açık alanlarda giderek daha fazla ilgi görmeye başladığını belirtmiştir.⁴⁸³

Dr. Metheny aynı zamanda kız çocukları için mektepler açılması konusunda faaliyetlerde bulunmuştur.⁴⁸⁴ Dr. Metheny çalışmalarını genişletmek için yanındaki asistan sayısını arttırmak istese de ABCFM bu isteği maddi olarak karşıyalamamıştır.⁴⁸⁵

Dünyanın her yerinde faaliyet gösteren American Board hastanelerinin belli başlı ortak özellikleri vardı. Bu hastanelerde öncelikli olarak hizmet edenlerin Protestan olmasına ve verilen sağlık hizmetlerinin getireceği yükün misyonerlik faaliyetlerine engel olmamasına dikkat edilmekteydi. Bu durum American Board hastaneleri ve doktorları için bir ön şart olmuştur.

Bu kurumlardaki sağlık faaliyetleri yalnızca Amerikalı Evangelist doktor ve hemşirelerce yürütölmekteydi. Ayrıca ihtiyaca göre, mahalli unsurlardan da yeteri kadar hemşire ve ebe yetiştirilmekteydi. American Board hastanelerinde genelde gelir düzeyi düşük hastalardan ücret alınmamaktaydı. Bu sebeple hastanelerin inşa, yatırım ve işletme finansmanı açıkları, American Board kaynakları yanında çeşitli iç ve dış yardımlarla karşılanmaktaydı.

⁴⁷⁹ Herald of Mission News, 1887-88, No. 1-12, New York: W. Pratt&Son Printers, s. 152.

⁴⁸⁰ Christian Nation Volume XIII, No. 301, August 6, 1890, s.425.

⁴⁸¹ Herald of Mission News, 1894-95, No. 1-12, New York: W. Pratt&Son Printers, s. 248.

⁴⁸² Barton, a.g.e., s. 237.

⁴⁸³ Barton, a.g.e., s. 243.

⁴⁸⁴ BOA., MF. MKT. 195/10, 30 Recep 1311/6 şubat 1894.

⁴⁸⁵ 1900 Minutes, Session: LXXI, May 30-June 5, Ohio, 1900, s. 98.

Bu tip mali sıkıntılar misyonerlere ait sağlık kuruluşlarında sıklıkla yaşanmıştır. Harcamaların yoğun olarak yapıldığı dönemde bütçe aşımı olursa, diğer bölümlerden ek para aktarımı yaparak maddi sorunların üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Sağlık kuruluşları ve bireysel tıbbi faaliyetler çoğu zaman kendi kendini idare edebilmiş, ya da bağışlar ile ayakta durabilmiştir.⁴⁸⁶

İzmir'deki Amerikan doktorlar Amerikan kız okullarındaki öğrenciler tarafından kurulan yardım amaçlı cemiyetlerde de görev alarak fakir ve hasta ziyaretlerinde yardımcı olmaya çalışmışlardır.⁴⁸⁷ Osmanlı topraklarında 50 yıl çalışma yapan Dr. George, Müslüman dünyasının daha önce tıp misyonerliği faaliyetlerine hiç bu kadar açık olmadığını belirtmiştir.⁴⁸⁸

Misyonerler çeşitli salgınlar ya da doğal afetler yaşanması durumunda İzmir'de birçok bölgeye gıda, kıyafet ve ilaç yardımında bulunmuşlardır. Misyoner kolejlerinde hekimler öğrencilere genel göz ve diş tedavisi uygulamışlardır. Yardıma ihtiyacı olan ailelerin evlerine giderek yiyecek dağıtılırken aynı zamanda rutin muayeneler yapmışlardır. Bu yardımlar misyonerler tarafından kayıt altına alınmıştır.⁴⁸⁹

Misyonerler günün bir kısmında doktorluk yaparken diğer bölümünde de vaaz veriyorlardı. Okutmanlar tarafından çeşitli dillerde akşam ayinleri yapılmaktaydı. Bu vaazların bir kısmını vermiş olan Dr. Long, Dr. Hamlin ile birlikte Bulgarlar arasında Hristiyanlığı yaymak için büyük çaba göstermiştir. İki doktor 1893 ve 1894'de pek çok yerde kolera ve kıtlık vakasıyla karşılaşmış, 1894'deki bir kolera salgınında "Hamlin" çarelerinin kullanılması ile birçok hayat kurtarılmıştır.⁴⁹⁰

Dr. Hamlin, "mahalleli her yabancıyı doktor sandığından kendi evine de tıbbi tedaviler için girip çıkanların sayısının çok olduğunu ve burnu kanayan bir kadını tedavi ettiğini" belirtmiştir.⁴⁹¹

Dr. Hamlin ve asistanları her gün bölgenin en pis ve salgın tarafından ele geçirilmiş bölgelerini ziyaret ederek hasta ve ölmekte olan insanlarla iletişim

⁴⁸⁶ Haytoğlu, a.g.m., s. 7.

⁴⁸⁷ Mr. Moschos, "The Girls's School at Smyrna", The Missionary Herald, April 1893, Vol. 89, s. 146.

⁴⁸⁸ Barton, a.g.e., s. 235.

⁴⁸⁹ "Regular Settlement Centers in Smyrna", Missionary Herald, Vol. 113, No. 4, April 1917, s. 178.

⁴⁹⁰ Haytoğlu, a.g.m., s. 8.

⁴⁹¹ Haytoğlu, a.g.m., s. 3.

kurmuştur. Misyonerler olası her önlemi alıp hastaların semptomlarını izleyerek gelişimleri kaydetmişlerdir.⁴⁹²

Deringil'e göre bu durum 19. yüzyılda misyoner çevrelerinde çok tanınmış bir isim olan Dr. Muhleisen-Arnold'un broşüründe açıkça kendini göstermiştir. Arnold, tıbbi misyonerlik faaliyetleri ile "Müslümanların ruhlarını İblis'ten geri almaktan" söz etmektedir.⁴⁹³ Bu faaliyetlerin yanında Yeni Ahit'in gerekli ve pratik öğretileri mümkün olduğu kadar açık bir şekilde izah ediliyordu.⁴⁹⁴

Yine bu kaynaklardan misyonerler tarafından hastaneye getirilen Müslüman hastalara İncil okunarak burada iki haftadan uzun süre geçirenlerin bu durumdan çok etkilendikleri ve evlerinde hastanede yaşadıklarını anlattıkları belirtilmektedir. Bazı doktorlar her gün farklı sokakları gezerek hastaları tedavi etmiş ve maddi yardımlarda bulunarak hastaların kendini daha az yalnız hissetmelerini sağlamıştır.⁴⁹⁵

3.8. Tıbbi Misyonerliğin Anadolu'da Sağladığı Yararlar

ABCFM, tıbbi misyonerlik yapan doktor ve tüm çalışanlar için dikkat edilmesi gereken kurallar koymuştur. Bunlar arasında başlıcalarını; hastalara mükemmellik düzeyinde profesyonel bakım, tüm inanç ve sınıflardan gelen hastalara eşit merhamet ve saygının gösterilmesi, ABCFM benzeri kurumların oluşumunu teşvik etmek ve onlarla iş birliği yapmak, stajyerlerin, hemşirelerin, tüm hastane çalışanları ve ebelerin mümkün olduğunca yetiştirilmesi, modern tıp eğitimi ile sosyal sağlık ve refah merkezlerinin yaygınlaştırılması gibi kurallar oluşturmaktadır.⁴⁹⁶

Uzun zamandır hastalıktan kurtulamayan, acı çeken, çeşitli tedavileri ve İzmirli doktorları denemiş çaresiz insanlar, tıp eğitimi görmüş, bilgili ve gerçek doktorlardan medet ummaya başlamıştır. Bir veba salgını sırasında şehirde kalan 3 doktorun da şehri terk etmesi ve Osmanlı'daki doktorların güvenilirliğinin az olması ABCFM'nin Osmanlı topraklarında tıp misyonerliğini başlattığı ilk ve en eski

⁴⁹² Hamlin, a.g.e., s. 313.

⁴⁹³ Deringil, s.53.

⁴⁹⁴ George Washburn, Fifty Years In Constantinople And Recollections Of Robert College, Boston: Houghton Mifflin Company, 1909, s. 132.

⁴⁹⁵ Clarence D. Ussher, An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War, Boston&New York: Houghton Mifflin, 1917, s. 149.

⁴⁹⁶ Hocking, a.g.e., s.200.

istasyonlardan biri olan İzmir’de⁴⁹⁷ misyonerlere olan güvenin arttırdığı gözlemlenmiştir.⁴⁹⁸ Bütün bu salgın hastalıklar ile devletin içerisinde bulunduğu tıbbi yetersizlikler misyon çalışmalarını yürüten doktorların Anadolu halkınca daha kolay kabul görmesi avantajını sağlamıştır.⁴⁹⁹

Misyoner doktorlar bu görevlerinin dışında en meşgul zamanlarında dahi kendilerine bölge halkı hakkında bilgi vermeye yarayacak olan botanik, yerel tarih ve folklor çalışmalarında bulunmuşlardır.⁵⁰⁰

Misyoner doktorların bölgedeki sayıları kazandıkları ün ile doğru orantılı olarak artmıştır. 1826 yılında sertifikalı olarak başlayan çalışmalar ile 1844 yılına gelindiğinde 31 doktora sahip olmuşlardır. Bu doktorlar yerli halkla iletişimleri esnasında Hristiyanlar ile çalışmaya gayret göstererek Türkleri provoke etmekten kaçınmışlardır.⁵⁰¹

Tıbbi faaliyetlerde, hastaların çoğunluğunu teşkil eden etnik gruplar Ermeniler, Türkler ve Kürtler olmuştur. Ermeniler bu çoğunluğun üçte ikilik kısmını teşkil ediyordu. Gezici muayenelerdeki Hristiyan hastaların oranı, bunların büyük ölçüde ücretsiz olmasından da kaynaklı olarak, hastanedekinden daha fazlaydı. Özellikle 1909 yılında açılan özel odalar, maddi durumu iyi olan Müslüman hastalar tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Tıbbi çalışmalar çerçevesinde 1893 yılı itibarıyla tedavi edilen hasta sayısı 1300, toplam muayene ise 4000’in üzerinde olmuştur.⁵⁰²

Misyonerler geleneksel tıp anlayışının olduğu bölgeleri modern tıp imkânları ile tanıştırmışlardır.⁵⁰³ Gezici hekimlik ile başlanan faaliyetler daha sonra hastanelerden, kliniklere, ve dispanserlere kadar uzanarak genişlemiştir. Tıp hizmetlerinin yetersiz olduğu bu dönemde Osmanlı halkı şifayı Hristiyanlık dininde bulmaya başlamıştır.⁵⁰⁴

Tıbbi bakım ve yardım konusundaki sistemli çalışmalar, hekimleri kaynağında yetiştirecek düzen kuruluncaya kadar ertelenmiştir. 1880’lerden itibaren

⁴⁹⁷ Covenant, Volume XVI, 1860-1861, s. 152.

⁴⁹⁸ Jenanyan, a.g.e., s. 231.

⁴⁹⁹ Richter, a.g.e., s. 321.

⁵⁰⁰ Lambuth, a.g.e., s. 101.

⁵⁰¹ T.W.M. Marshall, *Christian Missions: Their Agents, and Their Results*, New York: D.&J. Sadlier, 1864, s. 16.

⁵⁰² Yücel, a.g.t., s. 212.

⁵⁰³ Haytoğlu, a.g.m., s. 1

⁵⁰⁴ Barton, a.g.e., s. 289.

misyonerlerin bu sistematik ve düzenli tıbbi faaliyetleri hız ve yoğunluk kazanmıştır. Bunun sonucu olarak zamanla belli başlı misyoner istasyonları doktor, klinik ve hastanelerle donatılmıştır. Tıbbi misyonerlik her inançtan ve ırktan insanı ortak paydada toplamayı başarmış,⁵⁰⁵ Hristiyanlığı Müslümanların yaşadığı her yerde yayarak misyonerliğin herhangi bir alanında olduğundan çok daha fazla etki göstermiştir.⁵⁰⁶

Tıbbi misyona bağlı olan dini tesir çabaları farklılık göstermiştir. Bu faaliyetler kimi bölgelerde açıkça gerçekleşmemesine rağmen kimisinde ise her kliniğin açılışından önce İncil okumaları yapılmıştır.⁵⁰⁷ Bu faaliyetlerin desteğe muhtaç ve yatalak hastaların ev ziyaretlerinde yapıldığı görülmektedir.

1913 yılına gelindiğinde bir misyoner kliniğinin önündeki günlük hayat şu şekilde tasvir edilmektedir; *“Burada sabahları erkenden, genellikle şehirli ve köylü fakir insanlardan oluşan hastalar toplanıyor. Büyükler ve küçükler, erkekler ve kadınlar, Hristiyanlar ve Müslümanlar, Ermeniler, Süryaniler, Türkler, Araplar, Kürtler, Yahudiler taşların üzerine çömeliyor veya sırtlarını duvara veriyorlar. Burada din ve inanç ayırımı yok. Hristiyanlar karşısında imtiyazlı olmamaları Müslümanları belki biraz şaşırtıyor, ama herkesin muayene odasına sırayla, içeri girerken aldığı numaraya göre çağrılmasından memnundur.”* Burada görülen *“farklı dinlerin taraftarları arasında eşitlik ve kardeşlik yayma”* eğilimi misyon faaliyetlerinin başarısı olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰⁸

Birinci Dünya Savaşı ile beraber yaşanan acı ve felaketler bütün Amerikan kurumları gibi Amerikan okul ve hastanelerinin de yavaş yavaş kapanmasına ve Protestanlaştırma çalışmalarının durmasına yol açmıştır. ABCFM'nin Anadolu'daki 20 milyon dolarlık yatırımı ve 150 kişilik Amerikan misyoner kapasitesinde, Aralık 1915'ten itibaren düşüş başlamıştır. Birçok okul ve hastane ya kapatılmış ya da el konarak Osmanlı idaresince işletilmeye başlanmıştır. Birçok misyoner ya hastalıktan ölmüş ya da yurtdışına kovulmuştur. Yurtdışına kovulmayanlar içinse kurtuluş ücreti verilmeğe başlanmıştır.

Osmanlı'da klasik tıbbın modern tıba evrildiği dönemde tam eğitilmiş ve sayı bakımından da yeterli Türk doktor ihtiyacı yıllarca karşılanamamış ve devlet yabancı

⁵⁰⁵ Barton, a.g.e., s. 290.

⁵⁰⁶ Lambuth, a.g.e., s. 59.

⁵⁰⁷ Kieser, a.g.e., s. 214.

⁵⁰⁸ Kieser, a.g.e., s.658.

sözleşmeli hekimlerden yardım almak zorunda kalınmıştır. Misyon hastanelerinin gerçekleştirdiği din propagandaları ve diğer misyon çalışmaları II. Abdülhamid tarafından fark edilmiştir. Bu durum padişahın misyonerlere karşı olumsuz yönde bir reaksiyon göstermesine sebep olmuştur.⁵⁰⁹

Hastanelerin yıllarca gerçekleştirdikleri faaliyetlerin sürekliliği göz önüne alındığında bu reaksiyonların kuvveden fiile geçemediği ve yalnızca düşüncede kaldığı görülmektedir. Ayrıca devlet merkezinin hastaneler ve tıbbi misyonerlik karşısında gösterdiği tutum, 1908 sonrasında yumuşamış ve I. Dünya Savaşı yıllarına kadar bu olumlu tutum devam etmiştir. Ancak gerek savaş dönemi ve gerek Cumhuriyet'in ilanı sonrasında tıbbi misyonerlik çalışmaları önemli kısıtlamalara uğramıştır.⁵¹⁰

Osmanlı Devleti misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsız olmakla birlikte özellikle eğitim ve sağlık alanlarında ihtiyacın karşılanmasına yönelik gerekli adımları atamayışının eksikliği, halkın gösterdiği ilgi ve sempati etkili tedbirler alamamasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca; Osmanlı Devleti'nin güçlü olmaması nedeniyle gerekli denetimleri yapamaması, misyonerlerin kendi emelleri doğrultusunda azınlıkları kışkırtarak ülkenin birlik ve beraberliği ile bütünlüğüne zararlar vermeleri sonucunu doğurmuştur.⁵¹¹

Tıbbi misyon tarafından gerçekleştirilen hizmetler, eğitim ve öğretim kurumlarınca yapılan çalışmalardan daha büyük bir kesime ulaşmıştır. Osmanlı'nın tıbbi hizmetlerde yetersiz kalması, misyonerler için geniş bir çalışma alanı ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yediden yetmişe her kesimden insana ulaşan tıbbi misyonlar bu doğrultuda etkili olmayı başarmıştır. Osmanlı topraklarında hastaneler, klinikler, dispanserler, tıp okulları açılmış ve tam anlamıyla eğitilmiş hekimler, sağlık asistanları ve hemşireler ortaya çıkmasında gelişmeler kaydedilmiştir. Misyonerler, Osmanlı halkının sağlık sorunlarının çözülmesine sınırlı ancak önemli katkıda bulunmuşlardır.

---

⁵⁰⁹ Yücel, a.g.m., s. 249.

⁵¹⁰ Yücel, a.g.m., s. 250.

⁵¹¹ Haytoğlu, a.g.m., s. 14.

SONUÇ

Bu çalışmada, ABCFM'nin Batı Türkiye Misyonu'na bağlı istasyon merkezlerinden birisi olan İzmir'deki tıbbi misyonerlik faaliyetleri incelenmiştir. Bu çerçevede içerisinde Amerikalı misyonerlerin İzmir'e ayak bastıkları tarih olan 1820'den başlayarak 1911 yılına kadar giden bir zaman sınırlaması yapılmıştır. Çalışmamızda öncelikle ABCFM misyonerlerinin oluşumu, özellikleri ve amaçlarından Anadolu'ya geldikleri tarihten itibaren yaşadıkları değişim ve gelişime, ardından tıbbi misyonerlik kapsamında İzmir ve çevresinde gösterdikleri faaliyetlerin etki ve sonuçlarına odaklanılmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Öncelikle saha araştırması amacıyla gelen misyonerler İzmir toplumunu incelemiştir. Yazılan bu raporlarda misyonerlerin Rum ve Ermeni toplumları öncelikli hedef haline getirdikleri anlaşılmaktadır. Limanda bulunan Amerikan bayraklı gemilerin artmasıyla İzmir misyonerler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti ABD ile ilişkilerinde taviz vermeye başlamıştır. ABCFM cemiyeti de bu durumdan yararlanarak misyonerlik bütçesini sürekli olarak arttırmıştır. ABCFM matbaasının Malta'dan İzmir'e taşınması, İzmir'in bir istasyon olarak misyonerlik faaliyetlerinin merkezi hüviyetine bürünmesini sağlamıştır.

İzmir'deki matbaa İstanbul'a taşınana kadar faal tutulmuştur. Burada misyonerler Ermenice, İbranice, Rumca ve Türkçe çeviriler yaparak halkın başta İncil olmak üzere Protestanlık dinini yaygınlaştırmayı amaçlayan eserlere yakınlık kazanmasını sağlamaya çalışmıştır. 1820 yılında İzmir'e gelen misyonerler yüz yılı aşkın bir süre İzmir ve çevresinde misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak İzmir'deki bu çalışmaların inişli çıkışlı bir profil çizdiği görülmektedir.

ABCFM misyonerlerinin faaliyetleri ilk olarak basın-yayın alanında başlamış ve tıbbi misyonerlik ile hız kazanmıştır. Tıbbi misyonerliğin başlangıcı Hz. İsa'nın Havarilerine kadar gitmektedir. 19. yüzyılda altın dönemini yaşayan ABCFM misyonerleri hiçbir zaman yalnızca din adamı olmamıştır. Misyoner hekimler hastanedeki çalışmalarının yanı sıra, çeşitli kolejlerde öğrenciler yetiştirmiştir. Misyonerler kimi zaman doktor, kimi zaman hemşire, kimi zamansa gazeteci ve

öğretmen kimlikleri ile karşımıza çıkmışlardır. Bu misyonerler insanlar arasında din, ırk ayrımı yapmadan çalışmıştır.

Misyonerlerin diğer birçok alandaki faaliyetleri tepki çekerken Müslümanların da içinde bulunduğu bir hizmet alanı olan ve daha geniş kitlelere hitap edebilen tıbbi misyonlar önce halkın sonra da Bâb-ı Âli'nin bu çalışmalara hoşgörü ile bakmasını sağlamıştır. Bu duruma sebep olan en büyük etkenlerden biri Osmanlı Devleti'ndeki sağlık sisteminin yetersiz oluşudur. Devlet içerisindeki olanaksızlıklar halkın önce bireysel misyonerlik hizmetleri veren hekimler başta olmak üzere misyoner hastaneleri, sağlık ocakları ve dispanserlerine yönelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Böylece misyonerler için sağlık hizmetleri birer "Hristiyanlaştırma Projesi" haline gelmiştir.

Anadolu'ya geldikleri ilk günden itibaren sağlık yoluyla insanlarla iletişim kurmaya çalışan misyonerler tarafından da vurgulandığı üzere tıbbi misyonerlik, halka ulaşma açısından en etkili araç olmuştur. Bu çerçevede misyonerlerin en önemli silahının modern tıp yöntemlerine olan erişimleri olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın 19. yüzyılda hem içte hem dışta içinde bulunduğu kaos durumu misyonerlerin çevre halk ile daha yakın ilişkiler kurmasında kolaylık sağlamıştır.

Misyonerler İzmir'de çeşitli azınlık hastanelerini ziyaret etmiştir. Bu hastanelerde gıda yardımından ihtiyacı olan insanlara kıyafet yardımına, İncil ve çeşitli dini kitaplarının dağıtımından yapılan bağışlara kadar aktif bir görüntü çizmişlerdir. Bireysel hizmetlerde bulunan misyonerler ise kira yardımıyla bulunarak fakir çocuk ve aileler için sorumluluk üstlenmişlerdir. ABCFM 1870 yılına kadar teşkilatlanmasını sürdürmüş ve açılan misyoner hastaneleri, eczaneler, dispanserler ve sağlık ocakları Osmanlı'da sağlık hizmetlerini yürüten mekanlar haline gelmiştir. Matbaa ve okullar Müslüman ahaliye ulaşmakta ABCFM'ya tam katkı sağlayamazken misyoner hekimler üzerinden yapılan tıbbi faaliyetler Amerikalı misyonerlerin bir numaralı çalışma alanı haline gelmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıbbi misyonlar dini eğitim ve öğretimin öncü aracı olarak dikkat çekmektedir. Sağlık hizmetlerinin Müslümanlar üzerinde olan etkisi tıbbi misyonları kolejlerden daha etkili hale getirmiştir. Misyoner hekimler hastanelerden beklenen hizmeti alamayan insanların köylerini

gezerek hastaların başında oturmuş ve İncil okumaları yapmışlardır. Bu faaliyetler Osmanlı Devleti için bir kilometre taşı olmuştur.

Misyonerler doktorluğa ihtiyaç olan her bölgede misyonerlik için bir fırsat olduğu düşüncesiyle çalışmalarını sürdürürken Osmanlı Devleti bu kurumlara duyduğu ihtiyaçtan dolayı misyonerlerin karşısında duramamıştır. Yabancı hekimlerin Osmanlı'da çalışma diploması alırken Bâb-ı Âli tarafından yaşadıkları sıkıntılara rağmen faaliyetlerin kanunsuz yollardan sürdürüldüğü dikkat çekmektedir. Tıbbi misyonlar padişah tarafından büyük oranda onay görmese de sağladığı yarar açısından birçok devlet yetkilisi tarafından teşvik edilmiştir.

Misyonerler sahip oldukları bütçe ile arsa satın alarak binalar inşa etmişlerdir. Bir yandan bu altyapı sağlanırken diğer yandan yasal zorunluluklar sebebiyle Osmanlı hükümeti ile sürekli iletişim halinde olmuşlardır. Osmanlı hükümeti ise bu arazileri kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Bu açıdan ileri derecede sağlık hizmeti verebilen misyonerlerin İzmir'de Batı düşünce dünyasını ve yaşayışını öngörülen şekilde tanıttığı söylenebilir. 19. yüzyıldan itibaren misyoner akınına uğrayan ve hali hazırda kozmopolit bir görünüme sahip olan İzmir topraklarında yaşayan farklı dil, din, ırk ve kültürden insanlar üzerinde Batıyı tanıyarak Batıya yönelme eğilimlerinin arttığı görülmektedir.

Misyonerler İzmir istasyonunda katıldıkları yıllık toplantılarla hem Boston'daki merkezle yazışmalar yapmış hem de diğer istasyonları temsil eden misyonerlerle raporlar tutmuşlardır. Bu şekilde istasyonlar tarafından yapılacak faaliyetlere devamlılık sağlanmış ve gerekli finansmanın elde edilmesi için çeşitli çözüm yollarına ulaşmaya çalışılmıştır.

Misyonerlerin İzmir'de sürekli doktor ve hemşire bulundurması şehirdeki hekim sıkıntısına dair ipucu vermektedir. İzmir'de sürekli yaşanan veba ve kolera salgınları Osmanlı hükümetinin belediyeçilik hizmetleri ile çeşitli önlemler oluşturmaya çalışsa da bu çabalar yetersiz kalmıştır. Bunlardan biri de yeterli verim alınamayan karantina örgütü olmuştur. Misyonerler halka ücretsiz yardım sunarken aynı zamanda Osmanlı'da henüz yeterli seviyeye ulaşamamış olan cerrahi alanında müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu noktada dini kurallar sebebiyle iletişim sıkıntısı yaşayan Müslüman kadınlara kadın misyonerler aracılığıyla hizmet verilmiştir.

1860'lı yıllardan itibaren İzmir'in istasyon olarak önemi azalmaya başlamıştır. Tıbbi misyonun Doğu vilayetlerinde daha verimli olması ve İzmir'in politik, ekonomik ve sosyal açıdan görünümü finansal desteğin bu vilayetlere kaymasına sebep olmuştur. Bu noktada en verimli çalışmalar Ermeniler ile yapılmıştır. Misyonerler genellikle iletişim dili olarak Türkçe ve Ermenice'yi seçmişlerdir.

Misyonerlerin bu faaliyetleri uluslararası alanda Osmanlı'nın siyasi politikalarını etkilemiş ve Anadolu coğrafyasında özellikle gayrimüslim azınlıklara sosyal hizmetler götürmüşlerdir. Bu hizmetler barışçıl ve insani yollarla yürütülerek bir nüfuz aracı olarak kullanılmıştır. Amerikalı misyonerler diğer çeşitli Protestan misyon cemiyetlerinden de yardım alarak destek görmüşler ve yerli halkı etki altına alarak "saha=tüm dünya" fikrini kısmen de olsa gerçekleştirmeyi başarmışlardır.

KAYNAKÇA

1-ARŞİV KAYNAKLARI

- Bâb-1 Âli Evrak Odası Evrakı (1324)
- Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (1332)
- Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (1311)
- Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (1320)
- Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı (1320)
- Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı (1322)
- Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı (1317)
- Hariciye Nezâreti İdare (HR. İD.)
- Hariciye Nezâreti Siyasi (1305)
- Hariciye Nezâreti Siyasi (1312)
- Hariciye Nezâreti Siyasi (1313)
- Hariciye Nezâreti Siyasi (1313)
- Hariciye Tahran (HR. TH.)
- Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı (1311)
- Meclis-i Vükela Mazbataları (1324)
- Şura-yı Devlet Evrakı (1327)
- Şura-yı Devlet Evrakı (1329)

2-SÜRELİ YAYINLAR

- 1900 Minutes
- Christian Nation
- Covenanter
- Herald of Mission News
- Olive Trees
- Our Banner
- The Missionary Herald
- The Orient

3-KİTAP VE MAKALELER

- A.B.C.F.M. (1908). Condensed Sketch Of The Missions Of The American Board In Asiatic Turkey, Boston: Printed For The American Board.
- A.B.C.F.M. (1908). Condensed Sketch Of The Missions Of The American Board In Asiatic Turkey, Boston: Printed For The American Board.
- ÁGOSTON, Gábor - MASTERS, Bruce (2009). Encyclopedia of Ottoman Empire, NY: Infobase Publishing.
- AKALIN, Berrin (2015). "Ottoman-American Relations, Francis Hopkins Smith and Armenian Issue", **Journal of International Education and Leadership**, Spring 2015, Volume 5, Issue 1, ss. 1-28.
- AKGÜN, Seçil (1988). “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, Yıl:1, Sayı:1, ss. 1-12.
- AKSAKAL, Layla J. (2003). “The Sick Man and his Medicine: Public Health Reform in the Ottoman Empire and Egypt”, MA: Harvard University.
- ALEXANDER, Gross (1894). A History Of the Methodist Church South, The United Presbyterian Church, New York: Christian Literature Co., ss. 223-255.
- ALLEN, Herbert (1910). "Strategy of Christian Missions", **The Orient**, 3 August 1910, Volume 16.
- American Medical Work in Turkey (1905). Columbia University Libraries.
- AMSTUTZ, Mark R. (2013). Evangelicals and American Foreign Policy, UK: Oxford Scholarship.
- ANDERSON, Rufus (1862). Memorial Volume of the First Fifty Years of the American Board of Commissioners for Foreign Mission Boston, Boston: ABCFM Press.
- ARIKAN, Zeki (1992). “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918” Üç İzmir, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir (1991). Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ARPEE, Leon (1909). The Armenian Awakening, A History of Ar Church, 1820-1860, Chicago: The University of Chicago Press.
- ATAY, Çınar (1978). Tarih İçinde İzmir, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- AYDIN, Erdem (2004). “19.Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **OTAM**, Ankara 2004, Sayı: XV, ss. 186-187.
- AYDIN, Mahmut (2005). “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, **Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik Sempozyumu**, 01-02 Ekim 2005, Ankara.
- BAĞÇEÇİ, Yahya (2008), “Osmanlı Devleti’nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri”, **Turkish Studies**, Cilt 3/4, Yaz 2008, İstanbul, ss. 169-192.
- BALDWIN, Stephen L. (1900). Foreign Missions of the Protestant Churches, New York: Eaton&Mains.
- BARAN, Tülay Alim (2003). Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938, İstanbul: Arma Yayınları.
- BARNUM, Herman N. Barnum (1893). “Missions in Turkey”, **The Missionary Herald**, October 1893, Volume 4.
- BARTON, James Levi (1908). Daybreak In Turkey, Boston&New York: The Pilgrim Press.
- BAYKARA, Tuncer (1974). İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir: Ege Üniv. Yayınları.
- BAYKARA, Tuncer (1993). Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu Tebliğleri, İzmir: Akademi Kitabevi.
- BERKES, Niyazi (2012). Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul: YKY.
- BEY, Ahmet Hamdi (2010). Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor?: İslam Alemi ve İngiliz Misyonerler, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- BEYRU, Rauf (2000), 19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam, İstanbul: Literatür Kitabevi.
- BEYRU, Rauf (2000). 19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam, İstanbul: Literatür Yayınları.

- BEYRU, Rauf (2005). 19. Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- BIRGE, John Kingsley (1936). The Turkish Quest: The Story of the American Board in Turkey, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions.
- BOSCH, David J. (1993). Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission (America Society of Missiology), Maryknoll: Orbis Books.
- BÖKE, Pelin (2009). “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, **ÇTTAD**, Cilt 8, Sayı 18, ss. 137-159.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman (2001). “Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma”. **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Sayı 9, 2001, ss. 9-52.
- CANDEMİR, Aykan (Çev.) (2000). İzmir 1921, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- CHANEY, Charles L. (1976). The Birth of Missions in America, California: William Carey Library.
- CHARLES, David P. (2001). “The Day The Brave Sons of Mohamed Saved a Group of Mormons”, Brigham Young University Studies, Utah 2001, ss. 237-250, Çev. Celal Öney, The International Journal of The History School, January-April 2012, XII, s. 271.
- CLARKE, James F. (1971). Bible Societies, American Missionaries and the National Revival of Bulgaria, New York: Arna Press, ss. 37-54.
- CRISS, Nuri Bilge - ESENBEL, Selçuk - GREENWOOD Tony ve MAZZARI LOUIS (2011). American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989, Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- ÇAVDAR, Necati - KARCI, Erol (2014). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 4, s. 255-286.
- ÇİÇEK, Talha (2016). Syria in World War I: Politics, economy, and society, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016, s. 78.

- DALYAN, Murat Gökhan (2011). "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", **Turkish Studies**, Volume 6, Issue 2, ss. 341-358.
- DANIEL, Robert (1970). *American Philanthropy in the Near East, 1820-1960*, Athens: Ohio University Press.
- DANIELOU, Jean (1997). "Kilisede Misyoner Düşüncesi", Çev: Abdurrahman Küçük, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 37, ss. 101-104.
- DE NOVO, John (1963). *American Interestand Policies in the Middle East, 1900-1939*, Minnesota: The University of Minnesota Press.
- DEMİR, Sertif (2016). *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century: Prospects and Challenges*, Florida: Brown Walker Press.
- DERİNGİL, Selim (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*, İstanbul: YKY.
- DERİNGİL, Selim (2012). *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire*, UK: Cambridge University Press.
- DERİNGİL, Selim (2014). *İktidarın Sembolleri Ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap.
- DILLENBERGER John (Ed.) (1961). *Martin Luther: Selections from His Writings*, Ed. John Dillenberger; New York: Doubleday.
- DODGE, Bayard (1972). "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, America and the Middle East, May, 1972, ss. 15-22.
- DOĞAN, Mehmet Ali (2010). "The Missionary Activities of Elias Riggs in İzmir," **International Journal of Turcologia**, Volume 5, No 10, Autumn 2010, ss. 23-43.
- DOLE, Christopher (2012). *Healing Secular Life Loss and Devotion in Modern Turkey*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- DOWNS, Jacques M. (2015). *The Golden Ghetto: The American Commercial Community at Canton and the Shaping of American China Policy, 1784-1844*, HK: Hong Kong University Press.

- DUMPER, Michael R. T. - STANLEY, Bruce E. (2007). Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia, Santa Barbara: ABC-Clío.
- DWIGHT, H. G. (1916). Constantinople, Settings and Traits, New York: Harper & Brother.
- EDDY, David Brewer (1913). What Next in Turkey Glimpses of The American Board's Work in The Near East, US: The American Board Boston, Mass.
- ELDEM, Edhem - GOFFMAN, Daniel ve MASTERS, Bruce (2003). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti : Halep, İzmir ve İstanbul, İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ERDOĞAN, Dilşen İnce (2007). "XIX. Yüzyılda Ermenilerin Sosyal Kültürel Hayatındaki Değişmelerde Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü", **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi İcanas 38**, Sözlü.
- ERHAN, Çağrı (2001). Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, Ankara: İmge Kitabevi.
- ESENBEL, Selçuk (2011). American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989, UK: Cambridge Scholars.
- FAROQHI, Suraiya (2004). "Krizler ve Değişim 1590-1699", Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed. H. İnalcık, D. Quataert, Cilt 2, ss. 562-743, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- FAROQHI, Suraiya (2005). The Ottoman Empire and the World Around It, London: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- FAWCETT, Louise (2016). International Relations of the Middle East, UK: Oxford University Press.
- FENSHAM, Florence A. - LYMAN, Mary I. and HUMPHREY, H.B. (1908). A Modern Crusade in the Turkish Empire, Chicago: Woman's Board of Missions of the Interior.
- FIELD, Henry M. (1885). The Greek Islands and Turkey after the War, C. Scribner's Sons: Harvard University.
- FIELD, James A. (1969). America and the Mediterranean World 1776-1882, New Jersey: Princeton University Press.

- FISK, Pliny - BOND, Alvan (Ed.) (1828). Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A.M.: Late Missionary to Palestine, Boston: Crocker and Brewster.
- FISK, Pliny (1828). Memoir of the Rev. Pliny Fisk, A.M.: Late Missionary to Palestine, Boston: Crocker and Brewster.
- FRANGOUDAKI, Anna - KEYDER, Caglar (2007). Ways to Modernity in Greece and Turkey: Encounters with Europe, 1850-1950, London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- GADELRAH, Sherry Sayed (2010). "Medical Healers in Ottoman Egypt, 1517–1805", **Medical History**, Volume 54, Issue 3, ss. 365-386.
- GAILEY, Charles R. - CULBERTSON, Howard (2007). Discovering Missions, Beacon Hill Press of Kansas City.
- GEORGELIN, Herve (2008). Smyrna'nın Sonu, La fin de Smyrne: İzmir'de kozmopolitizmden milliyetçiliğe, Çev. Saadet Özen, İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- GEORGEON, François (2012). Sultan Abdülhamid, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GOODSELL, F. Field (1961). They Lived Their Faith, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions.
- GRABILL, Joseph L. (1971). Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GRAFTON, David (2015). The Contested Origins of the 1865 Arabic Bible, Brill: Lam Edition.
- GREENE, Joseph K. (1916). Leavening the Levant, Boston: The Pilgrim Press.
- GÜLER, Yavuz (2005). "Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 227-240.
- GÜNAY, Nejla (2008). "Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, ss. 107-119.
- GÜNDÜZ, Şinasi(2005). Misyonerlik, Ankara: DİB Yayınları.

- HAMLIN, Cyrus (1893). My Life and Times, Boston: Congregational Sunday.
- HASTINGS, Hastings (2012). Missional God, Missional Church: Hope for Re-evangelizing the West, Illinois: IVP Academic Downers Grove.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara: Ocak Yayınları.
- HAYTOĞLU, Ercan (2014). "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler", **Yeni Türkiye**, Eylül Aralık 2014, ss. 1-16.
- HAYTOĞLU, Ercan (2014). "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler", **Yeni Türkiye**, Sayı 61, Yıl 20, Eylül-Aralık 2014, ss. 1519-1534.
- HOCKING, William Ernest (1932). Re-Thinking Missions A Laymen's Inquiry After One Hundred Years, New York: Harper&Brothers Publishers.
- HOLLEY, H. Biglow-Orville (1817). The American Monthly Magazine and Critical Review, Kirk&Mercein, Volume 1, No 5, September 1817, s. 325.
- HOPE, Nicholas (1995). German and Scandinavian Protestantism: 1700 to 1918, Oxford History of the Christian Church, Oxford: Clarendon Press.
- HOPKINS, E. W. vd. (2006). Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, İstanbul: Örgüm Yayıncılık.
- HOSNE, Ana Carolina Hosne (2013). The Jesuit Missions to China and Peru, 1570-1610: Expectations and Appraisals of Expansionism (Routledge Studies in the Modern History of Asia), Oxford: Routledge.
- İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 3, Eylül 1981, Ankara, ss. 87-96.
- İLİKAN, Ceren Gülser (2010). Sağlık Mesleklerinde Diploma Mecburiyeti, **Toplumsal Tarih**, Sayı 194, ss. 80-84.
- JENANYAN, H.S. (1898). Harutune or Lights and Shadows in the Orient, Toronto: W. Briggs.
- JESSUP, Henry Harris (1910). Fifty Three Years in Syria, New York: Fleming H. Revell Co.

- JESSUP, Henry Harris (1910). Fifty-Three Years in Syria, NY: Fleming H. Revell.
- KAISER, Hilmar (2002). At the Crossroads of Der Zor: Death, Survival, and Humanitarian Resistance in Aleppo, 1915-1917, London: Gomidas Institute.
- KARAYAMAN, Mehmet (2008). 20. Yüzyılın ilk yarısında İzmir’de sağlık, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- KAROTEMPREL, S. (1996). A Foundational Course In Missiology, Boston: Pauline Books.
- KARPAT, Kemal H. (1985). Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics, Winconsin: The University Of Wisconsin Press.
- KENNEDY, Judd W. (2008). “American Missionaries in Turkey and Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges, 1874-1967”, College of William and Mary: W&M Publish.
- KIESER, Hans-Lukas (2013). Iskanlanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KIESER, Hans-Lukas Kieser (2012). Nearest East: American Millenialism and Mission to the Middle East, Philadelphia: Temple University Press.
- KILIÇ, Remzi Kılıç (2006). “Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı 19, Bahar 2006, ss. 327-342.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2000). Anadolu’daki Amerika-Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları, Ankara: İmge Kitabevi.
- KÖPRÜLÜ, F. Orhan (1987). “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Belleten**, Cilt LI, Sayı 200, ss. 927-945.
- KURMUŞ, Orhan (1982). Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Ankara: Savaş Yayınları.
- KUZGUN, Meral (2015). “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’da Yardım Faaliyetleri Çerçevesinde Sağlık Misyonu”, **Turkish Studies**, Yaz 2015, Cilt 10, Sayı 9, ss. 505-534.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (2001). “Hristiyanlıkla Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog”, 2000. Yılında Hristiyanlık (Dünü

Bugünü ve Geleceği), **Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyum**, 09-10 Haziran Ankara 2001.

- KÜÇÜK, Mehmet Alpaslan (2009). "Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti"nin Oluşumu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 50, Sayı 2, ss. 153-186.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2001). "İzmir", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, İstanbul, ss. 515- 524.
- LAMBUTH, Walter Russel (1920). *Medical Missions: The Twofold Task*, New York: Student Volunteer Movement for Foreign Missions.
- LEWIS, Bernard (1970). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- LONGFIELD, Bradley J. (2013). *Presbyterians and American Culture: A History*, Louisville: Westminster John Knox Press.
- MACDERMOTT, Mercia (1962). *A History of Bulgaria, 1393-1885*, London: George Allen&Unwin Ltd.
- MAGOC, Chris J. (2016). *Imperialism and Expansionism in American History: A Social, Political, and Cultural Encyclopedia and Document Collection*, California: ABC, Clio.
- MARSHALL, T.W.M. (1864). *Christian Missions: Their Agents, and Their Results*, New York: D.&J. Sadlier.
- MARTAL, Abdullah (1999). *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- MCKIM, Donald K (1996). *Westminster Dictionary of Theological Terms*, U.S.: Westminster John Knox Press.
- *Memoirs of American Missionaries, Formerly Connected with the Society of Inquiry Respecting Missions in the Andover Theological Seminary* (1833). Boston: Pierce&Parker.
- MILROY, Gavin (1846). *Quarantine and the Plague: Being a Summary of the Report on These Subjects Recently Addressed to the Royal Academy of Medicine in France: with Introductory Observations, Extracts from Parliamentary Correspondence, and Notes*, London: Samuel Highley.

- MORTON, Oliver Daniel (1832). Memoir of Rev. Levi Parsons, First Missionary to Palestine From the United States, Edinburgh: Waugh&Innes.
- MOSCHOS, Mr. (1893). “The Girls’s School at Smyrna”, **The Missionary Herald**, April 1893, Volume 89.
- MOSSENSOHN, Miri Shefer (2009). Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700, NY: SUNY Press.
- MULLETT, Michael (2004). Martin Luther, London: Routledge Historical Biographies.
- MURRIN, John M. vd (2016). Cengage Advantage Books: Liberty, Equality, Power: A History of the American People, Volume 1: To 1877, Cengage Learning US.
- NEILL, Stephen (1990). A History of Cristian Missions, London: Penguin Books.
- NICOL, Lady M. (1856). Ismeer, or Smyrna, and Its British Hospital in 1855, London: James Madden.
- NORDMANN, Bernhard Frederic (1927). American Missionary Work Among Armenians in Turkey (1830-1923), Illinois: Urbana.
- ORTAYLI, İlber (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2000). Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2012). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat.
- OTHMAN, Enaya Hammad (2016). Negotiating Palestinian Womanhood: Encounters between Palestinian Women and American Missionaries, 1880s–1940s, Maryland: Lexington Books.
- OTIS, Henry - TUPPER, H. Allen and BLISS Edwin Munsell (1904). The Encyclopedia of Missions: Descriptive, Historical, Biographical, Statistical, New York&London: Funk & Wagnalls Co.
- ÖZDEMİR, Emin (2013). “Osmanlı Devleti'nde Sağlık Alanında Yapılan Misyonerlik Faaliyetlerine Bir Örnek: Amerikan Board'un Konya Tıbbî Misyonu”, **History Studies**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 311-323.

- ÖZTÜRK Ayhan (2007). “Amerikan Board’un Kuruluşu, Teşkilatlanması Ve Osmanlı Devleti’nde Kurduğu Misyonlar”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 23, Kayseri, ss. 63-74.
- ÖZTÜRK, Ayhan - KAMER, S. Tunay (2013). “Activities of American Missionaries in Kayseri”, **Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi**, Nisan 2013, Cilt 2, Sayı 2, ss. 106-122.
- Panayotopoulos, A. J. (1980). "Early Relations between the Greeks and the Young Turks." BS 21(1), ss. 87-95.
- PANZAC, Daniel (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- PAYTON, J.L. Payton (1980). “Protestant”, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, TNT Clark, Edinburgh: The Scholar Press.
- PEARS, Sir Edwin (1916). Forty years in Constantinople; The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915, With 16 Illustrations, New York: D. Appleton and Company.
- PHILLIPS, Clifton Jackson (1969). Protestant America and the Pagan World: The First Half Century of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810-1860, US: Harvard University Press.
- PINAR, İlhan (1998). Gezinlerin Gözüyle İzmir, İzmir: Akademi Kitabevi.
- PINAR, İlhan (2012). İzmir Yazıları : Kent ve Tarih, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- PINAR, İlhan (Çev.) (2001). Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir: Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir, 1608-1918, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- PUTNEY, Clifford (2012). Missionaries in Hawai'i: The Lives of Peter and Fanny Gulick, 1797-1883, US: University of Massachusetts Press.
- Report of the ABCFM at the Fourteenth Annual Meeting (1823). Boston: Crocker and Brewster.
- RICHTER, Anton (1910). A History of the Protestant Missions in the Near East, Edinburgh: Oliphant, Anderson&Ferrier.
- RICHTER, Julius (1910). A History of Protestant Missions in the Near East, Edinburgh: Oliphant, Anderson&Ferrier.

- RIGGS, Alice Claudia (1920). Shepard of Aintab, New York: Interchurch Press.
- ROLLESTON, George (2010). İzmir 1856, İzmir : İzmir Ticaret Odası.
- SAKAOĞLU, Necdet (2003). Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SALT, Jeremy (1985/86). Ottoman Christians and Foreign Missionaries in the Nineteenth Century, International Journal of Turkish Studies, ss. 53-67.
- SANCHEZ, Daniel R. (1998). "Strategies for Starting Churches", Missiology: An Introduction, Nashville: B&H Academic, ss. 470-472.
- SANDER, Oral - FİŞEK, Kurthan (1977). ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- SCHERZER, Karl Von (2001). İzmir 1873, Çev. İlhan Pınar, İzmir: İzmir Yayıncılık.
- SCHNEIDER, E. C. A.(1846). Letters from Broosa Asia Minor, Pennsylvania: Chambersburg.
- Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, **OTAM**, Sayı 3, ss. 1-16.
- SERÇE, Erkan (1998). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- SEVERANCE, Gordon (2012). Against the Gates of Hell: the Life & Times of Henry Perry, a Christian Missionary in a Moslem World, Oregon: WIPF&STOCK.
- SEZER, Ayten (1999). "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", Osmanlı, Cilt:2, Ankara, s.182-192.
- SHARKEY, Heather J. (2010). “American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters”, University of Pennsylvania, Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- SHARKEY, Heather J. (2010). “American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters”, September 26, 2010-June 26, 2011, Philadelphia, ss. 1-16.

- SHAW, Stanford J. - SHAW, Ezel Kural (1977). History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808–1975, Volume 2, Cambridge: University Press.
- SHEPARD, Mary Alice (1970). Doctors’ Care: Medical Mission in Turkey, İstanbul: Redhouse Press.
- SIDOLI, Nathan - VAN BRUMMELEN Glen (Ed.) (2013). From Alexandria, Through Baghdad: Surveys and Studies in the Ancient Greek and Medieval Islamic Mathematical Sciences in Honor of J.L. Berggren, Berlin: Springer.
- Sixty-Eighth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1848), Boston: Riverside Press.
- SMYRNELIS, Marie-Carmen (2008). İzmir 1830-1930: Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar, Çev. Işık Gürden, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- STONE, Frank A. (1976). “Mt. Holyoke’s Impact on the Land of Mt. Ararat”, The Muslim World, LXVI, Connecticut.
- STONE, Frank Andrew (2008). African American Connecticut: The Black Scene in a New England State; Eighteenth to Twenty-First Century, US: Trafford Publishing.
- STONE, Frank Andrews (1984). Academia for Anatolia: A Study of Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored By the American Board in Turkey, 1830-1980, New York: University Press of America.
- STRONG, William (1910). The Story of the American Board, Boston: The Plimpton Press.
- SÜRGEVİL, Sabri (2009). II. Meşrutiyet Döneminde İzmir, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- ŞAFAK, Nurdan (2003). Osmanlı-Amerikan İlişkileri, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- ŞAHİN, Emrah (2014). “Crimes against Law and Order: American Missionaries as the Object of Public Security in the Ottoman Empire”, Florida: University of Florida.

- ŞİMŞİR, Bilal (1985). “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermenilerle İlişkileri Sempozyumu**, 8-12 Ekim 1984, Ankara.
- TAMUR, Esra Danacıoğlu (1999). “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları Ve Ermeniler”, **D.E.Ü.E.F. Dergisi**, Cilt 3, Sayı 9-10, Yıl 1999-2000, ss. 131-145.
- TAMUR, Esra Danacıoğlu (2006). "Karşılaştırmalı bir Perspektiften 19.Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğunda Protestan Misyoner Faaliyetleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 12, IV, ss. 3-20.
- TAVERNIER, Jean-Baptiste (2006). Tavernier seyahatnamesi/Jean-Baptiste Tavernier, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- TAYLOR, A. W. (1918). "Educational Missions: James L. Barton", **American Journal of Sociology**, Volume 23, No. 4, January 1918, ss. 557-558.
- TEJIRIAN, Eleanor H. - SIMON, Reeva Spector (2012). Conflict, Conquest, and Conversion Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East, US: Columbia University Press.
- The London Medical Gazette, or Journal of Practical Medicine (1849), Forgotten Books, Volume 9.
- Thirty-First Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions (1840). Boston: Crocker & Brewster.
- TIBAWI, A. L. (1966), American Interests In Syria, 1800-1901: A study of educational, literary and religious work, Oxford: Clarendon Press.
- TORUN, Serap (2008). “Kırım Savaşı’nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik”, Çukurova Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi (yayınlanmamış) Adana.
- TOZLU, Necmettin (1991). Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOZLU, Necmettin (1999). “Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları”, Osmanlı 5, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- TRACY, Joseph (1842). History of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions, New York: University Press.
- TURAN, Ömer (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri, Osmanlı Ans., c.6, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- USSHER, Clarence D. (1917). An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War, Boston&New York: Houghton Mifflin.
- UYANIK, Ercan (2014). "II. Abdülhamit ile Amerikan Protestan Misyonerlerinin Eğitim Mücadelesi: Amerika'ya Kaçırılan Nusayri Kızları, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 37, ss. 35-56.
- UYANIK, Ercan (2017). "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", Diyalog-Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar 2017, Sayı 14, ss. 1-29.
- VAHAPOĞLU, Hidayet M. (1992). Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- WALTHER, Karine V. (2015). Sacred Interests: The United States and the Islamic World, 1821-1921, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- WARNECK, Gustav (1901). Outline of a History of Protestant Missions from the Reformation to the Present Time: A Contribution to Modern Church History, New York: Fleming H. Revell.
- WASHBURN, George (1909). Fifty Years In Constantinople And Recollections Of Robert College, Boston: Houghton Mifflin Company.
- WHITE, George E. (1995). Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Çev: Cem Tarık Yüksel, İSTANBUL: Enderun Kitabevi.
- WILLIAMS, George (1909). The Life of William Carey, Shoe-maker & Missionary, New York: E.P. Dutton.
- WORCESTER, Samuel (1816). "Meeting of the ABCFM", **The Missionary Herald**, October 1816, Volume 12.

- WORCESTER, Samuel (1816). "Meeting of the ABCFM", **The Missionary Herald**, October 1816, Volume 12.
- WUTHNOW, Robert (2010). *Boundless Faith, The Global Outreach of American Churches*, US: University of California Press.
- YARANGA, Olaf (2000). XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir, Çev. Gürhan Tümer, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- YETKİN, Sabri (1993). "İzmir de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos 1900)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, ss.371-385.
- YETKİNER, Cemal (2008). "İstanbul'da bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, ss. 134-135.
- YILDIRIM, Nuran (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, ss. 1320-1338.
- YILDIRIM, Nuran (2010). "Sağlıkta Devr-i Hamidî/Health in the Hamidian Period", II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul/Istanbul During The Modernization Process. Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, ss. 244-263.
- YILDIRIM, Nuran(1996). "İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Cilt 2, Sayı 3, Ed. Nil Sarı, İstanbul 1996/97, ss. 71-97.
- YILDIRIM, Yavuz (1988). "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Ankara 1988, Cilt 8, Sayı 2, ss. 123-142.
- YILDIZ, Özgür (2012). "II. Abdülhamid Devrinden I. Cihan Harbine İstanbul'da Amerikan Misyoner Faaliyetlerine Bir Bakış", *Turkish Studies* 7, ss. 27-42.
- YILDIZ, Özgür (2012). "İzmit'te (Nicomedia)Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 58, Sayı 10, Yaz 2012, ss. 97-111.
- YILDIZ, Özgür (2015). "Amerika'nın Ermeniler Üzerindeki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti ne Etkileri", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Sayı 12, ss. 239-249.

- YILMAZ, Fikret - YETKİN, Sabri (2000). İzmir: Kent Tarihi, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- YÜCEL, İdris (2011). “Anadolu’daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YÜCEL, İdris (2011). “Yakın Şarkta Batı Nüfuzu Üzerine Bir Değerlendirme: Anadolu’daki Amerikan Misyon Hastaneleri (1880-1930)”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Güz 2011, ss. 229-251.
- YÜCEL, İdris (2015). "An Overview of Religious Medicine in the Near East: Mission Hospitals of the American in Asia Minor (1880-1923)", **Journal for the Study of Religions and Ideologies**, Spring 2015, Volume 14, Issue 40, ss. 47-71.

EKLER

EKLER DİZİNİ

EK-1 Amerikan Board'ın Anadolu Misyonu

EK-2 ABCFM kayıtlarında Batı Misyonu'nun 75. yılında İzmir

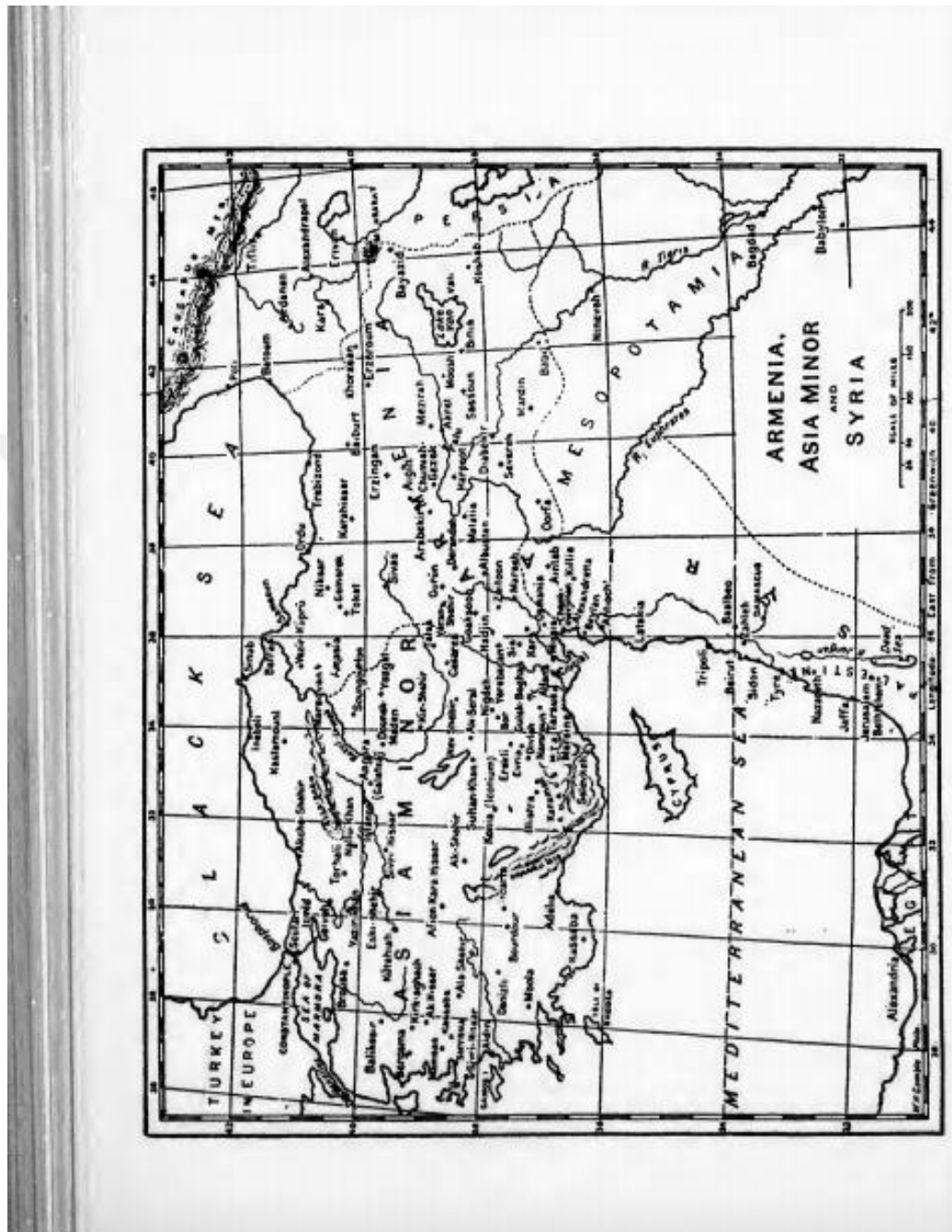
EK-3 ABCFM'nin "İncil Evi"

EK-4 Kız öğrencilerin tıbbi eğitimi

EK-5 İzmir'de eğitimini tamamlayan bir grup kız öğrenci

EK-6 ABCFM hemşire okulu

EK-1 Amerikan Board'ın Anadolu Misyonu⁵¹²

⁵¹² Jenanyan, a.g.e, s.105.

Castle Hill, Smyrna.

EK-2 ABCFM kayıtlarında Batı Misyonu'nun 75. yılında İzmir⁵¹³

---

⁵¹³ Fensham, Lyman & Humphrey, a.g.e., s. 56.

American Bible
House

EK-3 ABCFM'nin "İncil Evi"⁵¹⁴

⁵¹⁴ a.g.e., s.72.

EK-4 Kız öğrencilerin tıbbi eğitimi⁵¹⁵

Graduates of Smyrna Training School

EK-5 İzmir'de eğitimini tamamlayan bir grup kız öğrenci⁵¹⁶

⁵¹⁵ a.g.e., s.84.

⁵¹⁶ a.g.e., s.60.

EK-6 ABCFM hemşire okulu⁵¹⁷

---

⁵¹⁷ American Medical Work in Turkey, Columbia University Libraries, 1905, s. 2.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 31/10/2017

Tez Başlığı:

XIX. Yüzyılda İzmir'de Amerikalı Misyonerlerin Sağlık Faaliyetleri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 124 sayfalık kısmına ilişkin, 31/10/2017 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (**Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı**) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı % 15'dir**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz

Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

- **Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☒**

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☐

☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☒ Kaynakça hariç, ☒ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça dâhil, ☐ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☒ EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☒	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Büşra ARI
 Öğrenci No : 2015950099
 Anabilim Dalı : Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
 Programı : Tarih Öğretmenliği
 Statüsü : Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

ÖĞRENCİ

Büşra Arı

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ercan UYANIK

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (☐) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.